

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Природничо-гуманітарний ННІ

Кафедра історії і політології

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Словник-довідник

Київ – 2014

УДК 378.14:371.261:93/94 (477)

Наукове видання являє собою універсальний довідник з історії української культури, укладений відповідно до типової програми, затвердженої Міністерством освіти і науки України. У довіднику студенти стаціонарної та заочної форм навчання можуть знайти всю необхідну інформацію з курсу «Історія української культури»: основний зміст курсу, стислий огляд хронології найважливіших подій, термінологічно-понятійний апарат, іменний покажчик відомих діячів культури, стисла інформація про найвідоміші культурно-історичні пам'ятки України. Для зручності користування, весь матеріал довідника розміщений окремими блоками відповідно до модульно-рейтингової системи навчання.

Рекомендовано вченою радою Природничо-гуманітарного навчально-наукового інституту Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол №10 від 22.05.2014 р.).

Укладачі: кандидати історичних наук, доценти Кравченко Н.Б., Лановюк Л.П., Хвіст В.О., Білан С.О.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Мигрин Г.П., кандидат історичних наук Сироватський С.А.

**Навчально-методичне видання
Історія української культури.
Словник-довідник**

Укладачі: КРАВЧЕНКО Наталія Борисівна,
ЛАНОВЮК Людмила Петрівна,
ХВІСТ Вікторія Олексіївна,
БІЛАН Сергій Олексійович

Видання друкується в авторській редакції

Підписано до друку 26.05.2014 р. Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 12,9 Обл.-вид. арк. 14,2
Наклад 50 пр. Зам. № 616

Надруковано в типографії ПП «ДІРЕКТ ЛАЙН»
м. Київ, вул. Васильківська 28

ЗМІСТ

I. Загальні положення	4
II. Організація навчального процесу	9
III. Модуль I. СТАРОДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	10
3.1. Основний зміст модуля	11
3.2. Основні хронологічні дати для засвоєння з I модуля	16
IV. Модуль II. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ	27
4.1. Основний зміст модуля	27
4.2. Основні хронологічні дати для засвоєння з II модуля	34
V. Алфавітний термінологічний словник	43
VI. Тематичний термінологічний словник	68
VII. Козацька символіка	113
VIII. Язичництво та східнослов'янська міфологія	115
IX. Історико-етнографічне районування України та етнографічні групи українського народу	131
X. Іменний покажчик. Видатні діячі	139
XI. Культурно-історичні пам'ятки України	174

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Одним із головних завдань діяльності вищого навчального закладу є необхідність забезпечення культурного та духовного розвитку людини, виховання у студентської молоді почуття патріотизму, громадянської свідомості, формування особистості майбутніх фахівців, яким належить утверджувати державність України. Найбільш повно це завдання реалізує комплекс соціально-гуманітарних дисциплін, і в тому числі курс «Історія української культури», який є одним із обов'язкових компонентів підготовки спеціалістів будь-якого профілю, в тому числі й аграрного.

Історія української культури – це наука, що вивчає культурні та мистецькі надбання народів, що проживали і проживають на території нинішньої України. Поняття «українська культура» тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань. А без знання історичних витоків свого народу неможливе національне самоусвідомлення та самоідентифікація, побудова й існування політично сильної, економічно стабільної, культурно високорозвинутої держави.

Отже, курс «Історія української культури» спрямований на збагачення і розширення гуманітарної підготовки студентів, формування їх творчої активності; ця навчальна дисципліна дає уявлення про етапи історичного розвитку, культури, забезпечує розуміння зв'язку всіх складових культури – мистецтва, етнографії, матеріальної культури, наукового знання, усіх форм духовних цінностей, формує світогляд.

Формування системи знань з питань розвитку і функціонування українського і загальносвітового культурного процесу, вихованні розуміння соціально-історичної обумовленості художньо-культурологічних процесів в Україні в контексті загальносвітових і є метою вивчення цього курсу.

Основними завданнями курсу є: вивчення сутності, теорії та методології історії культури як науки; розвиток здібностей аналізу джерел та літератури з питань формування та еволюції української культури через призму національно-культурного відродження.

В процесі розбудови нашої держави перед вищими навчальними закладами першочерговим завданням постає виховання справжнього громадянина й патріота рідної землі. А це в свою чергу вимагає необхідності знання й історії культури свого народу молодими

громадянами. Саме тому перед викладачами кафедри покладено з-поміж інших і завдання – впродовж навчального процесу не тільки надати знання та навчити критично мислити, робити власні висновки, а й забезпечити національне та патріотичне виховання студентської молоді, яка через кілька років стане «ядром» української інтелігенції.

Безумовно, не ставиться завдання зробити студентів професіоналами у царині літератури, мистецтва, музики, моралі тощо. Необхідність вивчення курсу визначається сучасними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки спеціаліста, його професійної культури та ділових якостей.

Нормативна навчальна дисципліна «Історія української культури» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Вивчення історії української культури передбачає осмислене опанування знаннями та вміннями з навчальних дисциплін: історія України, філософія, філософія культури, українознавство, культурологія, релігієзнавство і є необхідною для сприйняття подальших навчальних дисциплін (соціологія, міжнародна економіка, фінанси та інші), водночас є базовою для вивчення таких спеціальних дисциплін як «Етнологія», «Політична культура й ідеологія», «Історія українського мистецтва» тощо.

До цього часу матеріали з історії культури України розпорошені по багатьох першоджерелах, що утруднювало роботу з ними, тому автори зосередили увагу на ключових питаннях розвитку культурних процесів українського народу, щоб дати можливість читачеві, і насамперед молоді, глибше і ґрунтовніше осягнути історію культури України.

Пропоноване видання підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія української культури» для підготовки фахівців ОКР «Бакалавр» у ВНЗ II-IV рівнів акредитації Міністерства аграрної політики України, укладеної Павловою О.Ю., Совою М.О., Мельничук Т.Ф. та ін. (протокол № 19 від 15 квітня 2010 р.).

«Історія Української культури» – навчальний курс, який вивчається в усіх вищих навчальних закладах України. Ця дисципліна є відносно новою, оскільки запроваджена Міністерством освіти і науки України як обов'язкова для вивчення у всіх вузах тільки в 2009 році. Він є складовою блоку суспільно-гуманітарних дисциплін і покликаний необхідністю гуманізації суспільства, зацікавленістю проблемами розвитку, формування культури і людини. Сьогодні всім зрозуміло, що від глибокого культурологічного пізнання, від стійких моральних прагнень людини і суспільства, рівня оволодіння

культурою залежить економічне мистецтво і його результат, добробут і загальне благо. У світі є багато прикладів, коли народи економічно і ресурсно бідні, але багаті культурою та вмінням нею користуватись, швидко досягають процвітання.

Курс історії української культури для вищих учбових закладів розрахований на 72 години. Він покликаний ознайомити студентів з сучасними підходами до вивчення національної культури і особливостями її історичного розвитку. Курс охоплює теоретичні основи культури і культурології, історію світової і української культури, стилі і напрями художньої культури. В результаті студент повинен уміти класифікувати явища культури по їх історичній значущості, національній приналежності і стильовим особливостям, а також аналізувати перспективи розвитку української культури. Його мета – допомогти студентові зрозуміти роль культури, як цілісного і провідного чинника в житті людини і суспільства, в історії, ознайомити зі структурою, типами, формами і видами культури, її духовними і матеріальними надбаннями, допомогти набути навичок орієнтування й оцінювання класичних і сучасних стилів та напрямів мистецтва і творчості, підготувати майбутніх бакалаврів і магістрів до творчої діяльності, самореалізації у творчості в обраній ділянці професійної діяльності: економічній, управлінській, юридичній практиці чи теорії.

Програма розділена на два модулі. Перший – вступний – присвячений етапам становлення української культури і охоплює період від Київської Русі до часів СРСР. Другий модуль присвячений індивідуальним особливостям національної культури. У його рамках студентам пропонується вивчити обряди і традиції, регіональні особливості побуту українців, проаналізувати еволюцію української кухні і символіку національного костюма.

За період державної незалежності українська історична наука розвивалася в якісно нових умовах і набула ознак самобутності. За останні роки вийшло чимало праць, в яких по-новому осмислюються питання етногенезу та культурогенезу українців, генеза української національної мови, духовна культура українців і релігійна культура, зокрема, а також багатогранність матеріальної культури тощо. Дослідження українських істориків та етнографів тільки тепер позбулися багатовікового впливу великоросійського імперського шовінізму та компартійного ідеологічного засилля й стали історично-об'єктивними. Саме тому студентам пропонуються найновітніші посібники й підручники, які розроблялися вітчизняними науковцями для студентства. Не можуть залишитися поза увагою першокурсників

також наукові монографії та статті, різноманітна довідкова література, що не тільки забезпечать відмінну підготовку до семінарських занять, модульних тестових перевірок, екзамену, виконання індивідуальних науково-дослідних робіт, написання рефератів, а й допоможуть збагатити, розширити та поглибити наявні знання з історії української культури.

Підготовлений викладачами кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України науковий словник-довідник для студентів з усіх спеціальностей з курсу «Історія української культури» має за мету сприяти вивченню культурно-цивілізаційного поступу українського народу в контексті суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій від найдавніших часів і до сьогодення. Дисципліна спрямована на вивчення принципів проблем курсу з урахуванням специфіки аграрного вузу, оволодіння понятійним апаратом з курсу, що пробуджує здатність критично осмислювати різні точки зору і на основі першоджерел виробляти власне ставлення до культурного надбання свого народу, надання майбутнім спеціалістам сільськогосподарського виробництва знання вітчизняної історії культури, формування інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців-аграріїв.

Характерною особливістю, під час вивчення курсу «Історія української культури» у Національному університету біоресурсів і природокористування України, є застосування нових підходів оцінювання успішності студентів з урахуванням принципів кредитно-модульної системи (введена в якості експерименту в низці вищих навчальних закладів України з вересня 2004 р.), яка є складовою Болонського процесу – процесу творення загальноєвропейської системи вищої освіти. 19 травня 2005 року міністром освіти і науки України С. Ніколаєнком у Бергені було підписано Болонську декларацію й Україна вже офіційно долучилася до глибинних реформувань національної системи освіти. Впровадження зазначеної нової системи зорієнтовано сьогодні на активізацію аудиторної та самостійної пізнавальної діяльності студента, підвищення рівня його теоретичної та практичної підготовленості.

Вивчення «Історії української культури» у Національному університету біоресурсів і природокористування України передбачає такі форми організації навчального процесу: лекції, семінарські заняття, консультації, самостійна робота студентів під керівництвом викладача, виконання індивідуальних творчих завдань, написання реферативних робіт, а також інші форми роботи.

З урахуванням вимог модульно-рейтингової системи при оцінюванні знань студентів, що застосовується в курсі «Історія української культури», передбачається виконання інтегральних тестових завдань, розроблених викладачами кафедри історії і політології, для проведення тематичного й підсумкового контролю знань студентів.

З метою активізації навчального процесу, перевірки поточних, рубіжних, підсумкових знань студентів, викладач кафедри може запланувати проведення тестування, письмових контрольних робіт, колоквіумів як під час аудиторних занять, так і під час самостійної роботи під керівництвом викладача.

Курс з дисципліни «Історія української культури» як правило читається в першому семестрі на першому курсі всіх факультетів НУБіП України і логічно завершується складанням іспиту. З 2006-2007 н.р. відповідно до наказу ректора НАУ екзамен проводиться в тестовій формі. Пакети тестових завдань (30 пакетів по 30 питань в кожному) розроблено викладачами кафедри відповідно до навчальної програми. Зміст тестів відображає всі розділи і теми дисципліни. Тестові завдання диференційовані за рівнями складності. За результатами оцінювання всіх тестових завдань пакету виводиться загальна сума балів, яка береться за основу при виведенні атестаційної оцінки. Тривалість тестування – одна академічна година.

Студенти мають можливість поглиблювати знання з історії української культури на заняттях в науковому гуртку, при підготовці доповідей та виступів на науково-практичних конференціях, що проводяться на вузівському або міжвузівському рівні.

Викладачі кафедри історії і політології беруть участь в організації та проведенні виховних заходів у загальноуніверситетському масштабі та на відповідних факультетах.

Упорядники пропонованого наукового словника-довідника сподіваються, що це видання допоможе студентам успішно визначити правильні орієнтири при вивченні всього курсу історії української культури, надасть їм змогу отримати ґрунтовні знання з даної дисципліни, які, в свою чергу, завжди будуть їм корисними в подальшому житті.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ
„ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ”
та орієнтовний розподіл навчального часу, год.

Вид навчальної діяльності студента	Модуль (розділ, блок змістових модулів)		Обсяг годин для окремих видів навчальних занять і самостійної роботи					
	№	назва	лекції	семінарські заняття	самостійна робота		Разом	
Навчальна діяльність студента під час навчальних занять					підготовка до занять	індивідуальні завдання		
	Змістовий модуль I. Стародавня та середньовічна історія української культури							
	1.	Українська культура та основні етапи її створення	2	2	2	2	8	
	2.	Стародавня культура східних слов'ян	2	2	2	2	8	
	3.	Культурний розвиток Київської Русі	2	2	2	2	8	
	4.	Культурне життя України в XIV – першій половині XVII ст.	2	2	2	2	8	
	5.	Культурні процеси в добу козаччини	2	2	2	2	8	
	Змістовий модуль II. Українська культура нового та новітнього часу							
	6.	Українське бароко як нове світовідчуття та мистецтво	2	2	2	2	8	
	7.	Духовні пошуки українського суспільства в XIX ст.	2	2	2	2	8	
8.	Культура України в світовій перспективі на зламі XIX-XX	2	2	2	2	8		

		ст.					
	9.	Розвиток української культури у ХХ – на початку ХХІ ст.	2	2	2	2	8
<i>Всього годин</i>			18	18	18	18	72

МОДУЛЬ I. СТАРОДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Основний зміст модуля

<p>Витоки української культури та основні етапи її розвитку</p>	<p>Поняття і сутність культури, її структура, функції, закономірності розвитку. Еволюція уявлень про культуру.</p> <p>Історіографія досліджень української культури. Теорії походження й джерела формування української культури. Критичний аналіз класичних та сучасних концепцій культури, особливості концептуальних підходів українських вчених.</p> <p>Археологічні знахідки, найдавніші пам'ятки культури на території України. Трипільська культура. Кіммерійсько-скіфська доба, міста-держави Північного Причорномор'я.</p> <p>Проблема етногенезу українців у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Національна специфіка та загальнолюдська універсальність української культури. Феномен української національної культури. Передумови формування українського етносу та культурних унівесалій українців. Мовні та психологічні особливості українців, українська ментальність та національний характер.</p> <p>Історико-етнографічне районування України та його вплив на культуру. Культурно-історичні епохи та періодизація розвитку української культури.</p>
<p>Культура східних слов'ян</p>	<p>Наукові джерела вивчення культури східних слов'ян. Побут давніх русичів, їх вірування та звичаї.</p> <p>Найдавніші культури на теренах України. Концепції етногенезу слов'ян. Джерела вивчення культури стародавніх слов'ян. Основні етапи розвитку старослов'янської культури. Велике розселення слов'ян.</p> <p>Культурний розвиток антів, черняхівської та,</p>

	<p>зарубинецької культур. Побут, звичаї, релігійні вірування та міфологія східнослов'янських племен. Землеробська та скотарська культура. Реміснича та побутова культура. Виникнення мистецтва, мистецькі набутки слов'ян.</p> <p>Народна творчість. Особливості писемності. «Велесова книга». Античні історики про слов'ян та їх культуру. Східнослов'янські архітектурні споруди та пам'ятки живопису на території України.</p> <p>Культурні зв'язки східних слов'ян із зовнішнім світом.</p>
<p>Культурний розвиток Київської Русі</p>	<p>Особливості розвитку писемності та мистецтва.</p> <p>Витоки та історичні передумови формування середньовічної культури, її загальні риси та особливості розвитку.</p> <p>Язичницька культура Київської Русі. Запровадження християнства, його вплив на розвиток культури. Володимир Великий, Ярослав Мудрий, їх внесок у піднесення Київської держави. Освіта. Кирило та Мефодій. Школи. Бібліотеки. Книжна справа. Найдавніші літописи. Діяльність митрополита Іларіона як просвітника, діяча культури. Мислителі Київської Русі. Розвиток писемності, освіти, книжкової справи, літописання. Домінування християнської теології у свідомості. Роль і місце релігії у розвитку моралі, мистецтва, науки.</p> <p>Соціально-політична ситуація Київської Русі, становлення і розвиток її державності. Розвиток міст. Церква та її роль у культурному житті Київської Русі. Монастирі. Архітектура та образотворче мистецтво Київської Русі. Взаємозв'язки культури Київської Русі з культурою Візантії та інших держав, її місце і роль в європейській культурі. Культурна та палацова архітектура. Софіївський собор, Десятинна церква. Фрески та мозаїка. Внесок Ярослава Мудрого в розвиток культури. Пам'ятки літератури («Повчання» Володимира</p>

	<p>Мономаха, «Слово о полку Ігоревім»).</p> <p>Характерні риси та особливості розвитку культури Київської Русі. Основні осередки культурного життя. Ткацтво, килимарство та вишивка.</p> <p>Культурно-політичні взаємозв'язки князівств середньовічної Русі. Вплив Київської Русі на розвиток культури сусідніх країн. Русь-Україна в перспективі «Захід-Схід».</p>
<p>Культура Галицько-Волинської держави – спадкоємиці Київської Русі</p>	<p>Постання нової галицько-волинської культури, яка успадкувала традиції Київської Русі й увібрала у себе багато новацій сусідніх держав.</p> <p>Головні культурні та основні освітні центри князівства. Діяльності князя Василька, створення власної бібліотеки, спорудження церков.</p> <p>Пам'ятки письменства – Галицько-Волинський літопис та Галицьке євангеліє. Діяльність найбільших і найвідоміших монастирів князівства: Полонинського, Богородичного та Спаського тощо.</p> <p>Розвиток архітектури: церкви, світські будівлі князів чи бояр. збереження міцних традиції руської архітектури Київської доби та нові віяння західноєвропейських архітектурних стилів.</p> <p>Образотворче мистецтво князівства. Галицько-Волинські ікони. Розвиток скульптури, скульптурні шедеври у Галичі, Перемишлі та інших містах, що ймовірно свідчить про католицькі впливи на майстрів західноруських земель. Декоративне мистецтво, обробка зброї і військових знарядь.</p> <p>Поширення з XIII ст. нової для Русі культури західноєвропейського лицарства: проведення лицарських турнірів, які називалися «іграми».</p> <p>Поширилися латина, універсальної мови західноєвропейського цивілізаційного простору.</p>
<p>Культурне життя України в XIV – першій половині XVII ст.</p>	<p>Соціально-політичне і культурно-релігійне становище українських земель у складі Литви, Польщі, Угорщини, Молдавії, Кримського ханства, Османської імперії та Московського</p>

	<p>царства.</p> <p>Українська культура як невід’ємна складова частина загально історичного процесу. Вплив і поширення гуманістичних ідей Західноєвропейського Відродження в Україні. Поширення діяльності українських гуманістів на європейські країни.</p> <p>Ствердження ренесансно-реформаційного характеру та традицій української культури в процесі формування національної самосвідомості українського народу.</p> <p>Контрреформація в Україні.</p> <p>Поширення освіти серед населення. Перші слов’янські книгодрукарі (Ш. Фіоль, Б. Вукович, Ф. Скорина). Іван Федоров – український першодрукар («Апостол», Острозька Біблія та ін.). Церковно-літературні твори. Пересопницьке Євангеліє. Короткий Київський літопис. Розвиток науки, видання букварів, граматики. Діяльність братств та братських шкіл, їх загальнокультурне значення.</p> <p>Виникнення, генеза, світоглядне спрямування полемічної літератури: науково-теологічні трактати, історико-політичні памфлети, відкриті листи, послання-диспути. Гуманістичні ідеї в літературному житті.</p> <p>Розвиток науки: природничі науки, технічні знання, класична і слов’янська філологія, історичні знання. Юриспруденція, філософія і теологія. Містичний неоплатонізм.</p> <p>Школи вокальної музики, церковного співу. Кобзарі та бандуристи.</p> <p>Розвиток театру і драматургії. Пошуки шкільного театру. Народно-ярмарковий театр: містерії, фарси, інтермедії. Вертеп.</p>
<p>Культурні процеси в добу Козаччини</p>	<p>Історичні витоки українського лицарства. Стародавні елементи традиційної культури українського козацтва.</p> <p>Культура українського козацтва як прояв мілітарної традиції індоевропейців: тюркські та західноєвропейські впливи.</p>

	<p>Вплив козацтва на формування загальноукраїнських демократичних культурних ознак. Українська козацька культура як державотворче явище. Козацькі традиції правотворення.</p> <p>Риси духовності, віра, мораль, освіта та виховання козацтва. Особливості пісенно-поетичної творчості козацької доби. Кобзарі як співці козацько-лицарської слави, їх вплив на формування національної свідомості українського народу. Народні думи, історичні пісні.</p>
--	---

Основні хронологічні дати для засвоєння з I модуля

1 млн. рр. до н.е.	поява першої людини на території сучасної України
1 млн. – 10 тис. до н.е.	палеоліт
IX-VI тис. до н.е.	мезоліт
VI-IV тис. до н.е.	неоліт
IV-III тис. до н.е.	енеоліт, або міднокам'яний вік. Трипільська культура
II – поч. I тис. до н.е.	епоха бронзи
IX – поч. VII ст. до н.е.	кіммерійська культура на території України
VII – поч. III ст. до н.е.	скіфська культура на території України
VII ст. до н.е. – IV ст. н.е.	грецькі міста-держави в Північному Причорномор'ї
III ст. до н.е. – III ст. н.е.	Розселення сарматів
I-II ст. н.е.	перші згадки про слов'янські племена римських авторів
III-IV ст.	черняхівська археологічна культура
375	вторгнення гунів
Сер. V-VII ст.	антський період в історії слов'ян
VI ст.	про слов'ян пишуть візантійські історики Йордан, Прокопій Кесарійський та Іоанн Ефеський
Кін. V ст.	заснування Києва
Кін. IX ст.	утворення Київської Русі
882-912	Князювання Олега в Києві
Не пізніше IX ст.	поява писемності в Київській Русі.
912-945	князювання Ігоря
945-964	регентство княгині Ольги при Святославі
964-972	князювання Святослава Ігоревича
978-1015	князювання Володимира Святославовича
980	перша релігійна реформа князя Володимира Святославича, спроба реформувати язичництво

988	друга релігійна реформа князя Володимира. Офіційне запровадження християнства на Русі, початок нового культурного процесу
989–996	побудова князем Володимиром у Києві церкви Богородиці (Десятинної церкви), зруйнована монголо-татарами 6 грудня 1240 р.
1019-1054	князювання Ярослава Мудрого
1015	устав Ярослава Мудрого («Руська Правда»)
Близько 1036	князь Мстислав, який став князем у Чернігові, будує там Спаський собор
1037	Ярослав Мудрий після смерті Мстислава розпочав будівництво в Києві «Града великого», до ансамблю якого входили Софійський собор, Золоті ворота, Георгіївський та Ірининський монастирі й інші кам'яні церкви
1037	заснування Ярославом Мудрим в Софії Київській першої відомої на Русі вітчизняної бібліотеки
II пол. XI-XII ст.	будівництво собору Михайлівського Золотоверхого монастиря, церкви Спаса на Берестові в Києві
Близько 1037	написання славетним книжником, філософом, письменником-публіцистом Іларіоном першого давньоруського релігійно-філософського твору «Слово про закон і благодать»
1051	заснування Києво-Печерського монастиря (лаври)
1051	Ярослав Мудрий самочинно поставив Іларіона у загальноруські митрополити без погодження з константинопольським патріархом, Іларіон став першим митрополитом з руських
Близько 1050 1114	роки життя Аліпія (Алімпія) – відомого давньоруського живописця, монаха Києво-Печерського монастиря
1056–1057	написане «Остромирове Євангеліє» – найдавніша точно датована книга, що збереглася до наших днів
1056–?	народився Нестор-літописець. Рік смерті невідомий

1070-1088	будівництво Михайлівського собору Видубицького монастиря за наказом Всеволода Ярославича
70-ті роки XI ст.– 1115	Борисоглібський храм-мавзолей у Вишгороді під Києвом. Собор зруйновано ще за стародавніх часів і археологічними дослідженнями виявлені лише фундаменти споруди.
1072	укладення «Правди Ярославичів»
1073 та 1076	Укладання другої найдавнішої книги – Ізборника Святослава
1073–1089	спорудження Успенського собору Києво- Печерського монастиря, який підірваний 3 листопада 1941 р., а в роки незалежної України відбудований і 28 серпня 2000 р. освячений
?–1095	за даними «Києво-Печерського патерика», помер Агапіт – перший відомий руський лікар, мощі якого зберігаються у ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Рік його народження невідомий
1097	написана невідомим автором найдавніша літописна пам'ятка Волинського краю – «Повість про осліплення Василька». У ній розповідається про трагічну долю теребовлянського князя Василька Ростиславича, якого осліпив волинський князь
1108–1172	роки життя Добродії-Євпраксії Мстиславівни – внучки Володимира Мономаха, першої руської жінки-лікаря, автора трактату «Мазі»
1108	побудова в Києво-Печерському монастирі Троїцької надбрамної церкви, яка збереглася до нашого часу
1108-1113	на замовлення князя Святополка Ізяславича будують собор Михайлівського Золотоверхого монастиря. Під пізнішими нашаруваннями добре збереглися стародавні первісні форми споруди, але у 1935 р. собор зруйновано в зв'язку з намірами будівництва помпезної урядової площі.

1113	укладання монахом Києво-Печерського монастиря Нестором літопису «Повісті врем'яних літ» – головного і в багатьох випадках єдиного джерела з історії східного слов'янства і Київської Русі з перших століть н.е. і до 1110 р.
1115	перша літописна згадка про будівництво мосту через Дніпро
1117	Укладання «Повчання» Володимира Мономаха дітям – пам'ятки давньоруського письменства
1113-1125	князювання Володимира Мономаха в Києві
1113–1125	збудовано церкву Спаса на Берестові за Володимира Мономаха, яка була палацовим храмом князівської резиденції в Берестові. В ній ховали князів династії Мономаховичів, зокрема у 1157 р. сина Володимира Мономаха, засновника Москви князя Юрія Долгорукого. З 1240 р. до XVII ст. церква стояла зруйнованою до того часу, коли архімандрит Петро Могила відбудував її західну частину, а фундаменти східної частини засипав землею.
1125-1132	князювання Мстислава Володимировича
1132-1136	майстри князя Мстислава на його замовлення будують у Києві на Подолі церкву Богородиці Пирогощі
1147	київським митрополитом без дозволу константинопольського патріарха було висвячено Климента Смолятича, який став другим після Іларіона митрополитом з руських
1151–1202	роки життя Ігоря Святославовича – Новгород-сіверського та чернігівського князя, героя «Слова о полку Ігоревім»
1152-1187	князювання Осмомисла в Галичині
1157	був збудований князем Ярославом Осмомислом Успенський собор – найбільший храм Галича
1154-1157	князювання в Києві Юрія Долгорукого

1160	початок будівництва у Володимирі-Волинському за князя Мстислава Мстиславича Успенського собору, що зберігся до наших днів. Зруйнований татарською навалою, собор відбудовано в XVII ст. в стилі західноєвропейського бароко. Згодом його також зруйнували, руїни відбудовано в первісному вигляді наприкінці XIX ст. за проектом А.В. Прахова та Г.І. Котова.
1169	зруйнування Києва володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським
1185	похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича на половців
1187	згідно з дослідженнями деяких вчених, було написано «Слово о полку Ігоревім» – найвидатніша пам'ятка оригінальної давньоруської художньої літератури
1187	перша згадка назви «Україна» в Київському літописі
1190	в Овручі князем Рюриком Ростиславичем споруджено церкву св. Василя
Сер. XII ст.	Кирилівська церква в Києві, збудована Мономаховою онукою Марією Мстиславівною на спомин свого чоловіка – київського князя Всеволода Ольговича (помер 1146 р.). Церква була собором феодального «вотчого» монастиря, що належав чернігівській династії князів Ольговичів
1199	утворення Галицько-Волинського князівства
1200	побудовано церкву Пантелеймона в селі Шевченкове під Галичем, де містився позаміський монастир. Вона єдина споруда стародавнього Галича, що збереглася до наших днів. Датування здійснено на підставі графіті того часу на стіні, проте немає сумніву, що її збудовано раніше, можливо, за часів Ярослава Осмомисла. Церква стоїть на пагорбі над Дністром.
1215–1230	складання «Киево-Печерського патерика» – визначного твору агіографічної літератури – літератури про життя святих

1237	за літописом, князь Данило Романович збудував Холмський замок який згодом сильно укріпив (який з часом отримав назву «оборонний городок»), а на незначній віддалі від нього збудував оборонні споруди – Вежу в Білявині і Вежу в Столпні. Дата заснування Холму докладно не встановлена, однак, саме сюди Данило переніс свою столицю з Галича. в Холмі мали резиденцію його наступник, князь Шварно Данилович, потім Лев Данилович і його нащадки Андрій і Лев Юрієвичі, врешті Юрій (Болеслав) II. 1392 Холм дістав Магдебурзьке право.
1240, грудень	зруйнування монголо-татарами Києва
1228-1264	князювання Данила Романовича
Сер. XIII ст.	на замковій княжій горі збудований князем Данилом Романовичем Холмський собор Богородиці
1246	Данило Галицький заснував у Галичі церковну митрополію, що перебрала на себе функції загальноруської. Митрополитом було призначено одного з подвижників князя – печатника Кирила.
1253	коронування Данила Галицького як короля Русі в Дорогочині
1256	цим роком датована перша письмова згадка про Львів, яка міститься у Галицько-Волинському літописі і фігурує в контексті опису пожежі в Холмі. Львів був заснований князем Данилом Галицьким, як удільне місто для його сина Льва близько 1250 року. Після смерті Данила, князь Лев переніс до Львова столицю Галицько-Волинської держави. Згодом, у 1303 році, Львів став центром Галицької митрополії Константинопольського патріархату. У 1356 році йому було дароване Магдебурзьке право.
1264-1301	князювання Лева I Даниловича

XIII ст.	написаний книжником з оточення Володимира Васильковича та присвячений історії Галичини і Волині. Зберігся в Іпатіївському літописному зведенні. Охоплює події 1201–1292 років. Вважається головним джерелом з історії Галицько-Волинського князівства. Особливістю «Галицько-волинського літопису» є те, що він спочатку був літературним твором без поділу на літа. Хронологію в ньому проставили згодом переписувачі. Літопис є також цінним джерелом з вивчення української мови. Адже в ньому багато характерних для неї слів, зворотів і прислів'їв
1288	був виготовлений у князівському скрипторії князя Володимира Васильковича так званий «Паренесис» – збірник «Повчань» Єфрема Сирина.
1301-1315	князювання Юрія I Львовича
1303	утворена Галицька митрополія – митрополія Константинопольської православної церкви, що мала в підпорядкуванні Галицьку, Перемишльську, Володимирську, Холмську, Луцьку та Турівську єпархії. Як митрополія, існувала з перервами до 1347 року, коли була перетворена на звичайну єпархію Київської митрополії. У 1371 році відновлена, як Галицька, Волинська і Литовська митрополія. У 1401 році втретє підпорядкована Київській митрополії. Першим митрополитом Галицьким був грек Ніфонт. У 1305 році він помер
1315-1323	князювання Андрія та Лева II
1323-1340	князювання Болеслава – Юрія II
1340-1385	князювання Любарта Гедиміновича на Волині

1375	Папа Римський створив католицьку архієпископію – митрополію в Галичині і підпорядковані їй єпископії в Перемишлі (фактично почала діяти з 1377 р.), Холмі (діяла з 1419 р.), Володимирі. Згодом було створено єпископії в Кам'янці, Луцьку, Києві, а з 1414 р. центром митрополії став Львів.
Близько 1397	перепишувачем протодіяконом Спиридоном спільно з київськими майстрами підготовлено великоформатний (302 мініатюри) збірник афоризмів, правил поведінки, практичних порад – Київський псалтир – один з найвизначніших пам'яток українського рукописного книжкового мистецтва. Поряд з малюнками канонічного змісту книжку прикрашають анімалістичні, батальні, історичні, пейзажні, побутові сюжети.
1404	перша звітка про годинник на ратушевій вежі у Львові. Зберігся опис механізму цього годинника: були там колеса, шнури з кам'яними тягарями, полотняні крила, дзвони, з яких один вибивав години, другий чверті; таблиці зі вказівками й цифрами були по чотирьох боках вежі, прикрашені між іншим зображенням Сонця й Місяця.
1453	перше відоме православне братство було засноване у Львові при храмі Успіння Божої Матері. На той час воно було суто релігійно-благодійним і лише наприкінці XVI ст. основною його діяльністю стає оборона православної віри і рідного народу.
1455	«Ліствиці» – аскетичний твір, що був укладений в Києво-Печерському монастирі
1460	львівський громадянин Степан Дропан для матеріальної підтримки подарував Онуфрійському монастирю у Львові свою власну друкарню. Саме до монастиря Св. Онуфрія через 112 років, у 1572 р., приїхав Іван Федорович, щоби відродити друкарство в місті.

1460-1462	складено нову редакцію Києво-Печерського патерика печерським книжником Касіяном.
1479	слов'янський першодрукар Фіоль Швайпольт, уродженець міста Нойштадт у Франконії (Німеччина) прибув до Кракова і на засоби багатого міщанина Яна Тужона (Яна Турзо) заснував друкарню на кириличних шрифтах, виготовлених Рудольфом Борсдорфом з Бравншвайгу.
1481-1482	Юрій Дрогобич був ректором університету медицини та вільних мистецтв у Болоньї.
1483	у Римі в друкарні Еухаріуса Зільбера було видано написаний латиною науковий трактат «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету».
з 1483 та з 1494	на замовлення православної церкви книги слов'янською мовою друкувалися на Балканах глаголицею та кирилицею відповідно. Вони були надруковані «священником Мніхом Макарієм от Чорної гори».
1491	Фіоль Швайпольт перший надрукував книги церковно-слов'янською мовою: «Осьмогласник», «Часословець», «Тріодь пісню» і «Тріодь цвітну».
1495	у Цетиньї видруковано Макарієм другу частину «Октоїху», «Псалтир», «Требник» та «Євангеліє»
1508	після перенесення своєї друкарні до Угровлахії (Румунія) внаслідок завоювання в 1499 році Чорногорії турками, Макарій видає «Служебник» та ін. твори.
1510	Книги для Балкан видає Божедар Вукович у Венеції
1517	у Празі розпочав свою видавничу діяльність Франциск Скорина, за три роки випустив 23 книги, серед них «Псалтир»

1529	II-й або Старий Литовський Статут складався з 243 артикулів, об'єднаних в 13 розділах, в яких були зібрані норми судово-процесуального, кримінального, цивільного та господарського права. Провідною думкою цього кодексу була охорона інтересів держави і, зокрема, шляхти, а особливо магнатів.
1556-1561	Пересопницьке Євангеліє – визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI ст. Один із перших українських перекладів канонічного тексту четвероєвангелія.
1561	в маєтку Г. Хоткевича І. Федоров і П. Мстиславець заснували першу друкарню, яка видала Псалтир та Часослов
1566	II-й або Волинський Литовський Статут складався з 367 артикулів у 14 розділах, здійснив адміністративно-політичну реформу держави (поділ на повіти), а також поширив привілеї рядової шляхти.
1573	заснування І. Федоровим у Львові першої друкарні в Україні
1574	видання перших книг – «Апостола» і «Букваря»
1576	заснування в Острозі школи (колегії), де вивчалися діалектика, астрономія, грецька й латинська мови, першим ректором був Г. Смотрицький та друкарні
1581	вихід з друку Острозької Біблії
1586	заснування школи Львівського Успенського братства, а з 1591 р. – також братської друкарні
1587	Г. Смотрицький написав перший полемічний твір – «Ключ до царства небесного»

1588	III-й Литовський Статут містив 488 артикулів, розбитих на 14 розділів. Він позначався засвоєнням багатьох польських юридичних понять у наново систематизованому і значно поширеному кримінальному й цивільному праві Статуту, а особливо в остаточному закріпленні привілеїв шляхти і в повному закріпаченні селян. Юридично запровадив кріпосне право на Брацлавщині (тепер Вінницька і частина Хмельницької області) і Придніпров'ї
1596	Брестська церковна унія
1597	єзуїт П. Скарга у книзі «На захист Берестейської унії» виступив за об'єднання церков
1597	православний полеміст острозький шляхтич М. Броневський написав «Апокрис»
1597	заснування Почаївського монастиря (лаври)
Поч. XVII ст.	Густинський літопис – український літопис. Складався у Густинському монастирі (у селі Густиня, нині Прилуцького району Чернігівської області). Оригінал Густинського літопису не зберігся. Авторство і час написання достовірно не встановлено. Густинський літопис містить виклад історії України з часів Київської Русі до 1597 року включно і має назву «Кройніки»
1610	видання М. Смотрицьким великого полемічного твору, літературної перлини «Тренос» («Плач»)
1615	заснування Київського братства й школи при ньому; заснування архімандритом Єлисеєм Плетенецьким друкарні Києво-Печерської лаври – першої друкарні в Києві
1616	у друкарні Києво-Печерської лаври вийшла в світ перша київська друкована книжка «Часослов»
1618	заснування друкарні в Почаївському монастирі

1620	єрусалимський патріарх Феофан в Успенському соборі Києво-Печерської лаври висвятив у київські митрополити Іова Борецького та, крім нього, ще шість єпископів на провінційні кафедри. Ним самим за підтримки запорізького козацтва на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним в Україні відбулося канонічне відновлення православної церковної ієрархії, скасованої за умовами Берестейської церковної унії 1596 р.
1624	онука Костянтина Острозького Анна-Алоїза Ходкевич, ревна послідовниця єзуїтів, заснувала в Острозі єзуїтський колегіум
1632	заснування Києво-Могилянської колегії
1636	припинення існування Острозької академії
Кін. 30-х рр. XVII ст.	Острозький літописець – найраніший український літопис. Весь літопис обіймає період з 1500 до 1636 року
1661	заснування Львівського університету – важливого осередку освіти і науки в Галичині. Нині – Львівський національний університет імені Івана Франка
1667	перша документальна згадка про вертеп
1685	підпорядкування православної Київської митрополії московському патріарху

МОДУЛЬ II. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

Основний зміст модуля

Розвиток культури на українських землях в XV-XVII ст. Українське бароко як нове світовідчуття та мистецтво	Історичні та політичні умови формування української етнічної спільноти та її культури. Вплив культури Київської Русі на життя Литовського князівства. Роль братств і братських шкіл у становленні освіти. Церковно-літературні твори. Пересопницьке Євангеліє, короткий Київський літопис.
---	--

	<p>Перші слов'янські книгодрукарні, їх роль у розвитку культури східнослов'янських народів. Початок книгодрукування в Україні (Іван Федоров, Петро Мстиславець). Видання духовної, світської та навчальної літератури.</p>
<p>Українське бароко як нове світовідчуття та мистецтво</p>	<p>Особливості культури Козацької доби. Українське бароко у мистецтві (архітектура, література). Народні думи і пісні. Культурологічна та просвітницька діяльність козацької старшини. Діяльність митрополита Петра Могили.</p> <p>Внесок Києво-Могилянської академії у розвиток української культури та освіти. Феофан Прокопович як видатний діяч просвітництва і культури. Г. Сковорода – просвітитель, філософ, поет.</p> <p>Нові тенденції розвитку українського образотворчого мистецтва. Портретний живопис. Ораторсько-проповідницька література, полемічні твори, козацькі літописи. Розвиток народної творчості.</p> <p>Садово-паркове та декоративне мистецтво. Реформування церкви та освіти, поширення гуманістичних ідей Ренесансу. Діяльність митрополита Петра Могили.</p> <p>Барокова культура: історичні умови, характерні риси, етапи розвитку, шляхи формування в Європі. Українське бароко, його національна специфіка. Ораторсько-проповідницька проза, мемуарно-історичні твори, козацькі літописи Самовидця, Г. Граб'янки, С. Величка. Віршована поезія. Розповсюдження народних дум, історичних пісень, творів і переказів. Епос і прозова новела, драма, козацькі літописи.</p> <p>Утвердження загального барокового науково-літературного стилю в Україні. Спроби систематичної обробки української історії.</p> <p>Еволюція образотворчого мистецтва. Бароко в живописі (М. Петрахович,</p>

	<p>І. Руткович), розвиток парсунного портрету і гравюри. Особливості та пам'ятки барокової архітектури. Відновлення архітектурних пам'яток з бароковими доповненнями. Культурологічна і просвітницька діяльність Івана Мазепи.</p> <p>Заміна бароко новими художніми стилями: зародження художніх принципів стилів рококо і класицизму в українській художній свідомості. Специфіка українського рококо та класицизму на тлі європейських культур, їх провідні естетичні складники та засоби відображення світу й людини в різних жанрових модифікаціях і художніх формах.</p> <p>Поява творів світського характеру в літературі та театральному репертуарі. Палацова архітектура. Розвиток освіти. Києво-Могилянська академія як вищий навчальний заклад, центр науки і культури. Створення колегій. Григорій Сковорода – просвітитель, філософ і поет. Архітектура й образотворче мистецтво (І. Григорович-Барський, Б. Меретин та ін.). Садово-паркове та ужитково-декоративне мистецтво. Вплив української культури на розвиток культурних процесів у Росії (С. Полоцький, С. Яворський, Ф. Прокопович).</p>
<p>Духовні пошуки українського суспільства в ХІХ ст.</p>	<p>Національно-культурне Відродження в Україні: генеза та періодизація. Дворянський (1780-1840 рр.) та народницький (1840-1880 рр.) періоди Відродження.</p> <p>Зростання інтересу до національної історії. Історична свідомість української еліти. Виділення етнографії, фольклористики та мовознавства із загального масиву історичних знань. Ідея «народності» як чинник українського національного Відродження.</p> <p>Просвітительські ідеї в культурі України. «Історія русів». Поширення освіти, відкриття шкіл, народних училищ. Розвиток науки та</p>

	<p>філософської думки. Зв'язок народного та професійного мистецтва. Формування української класичної літератури. Творчість І. Котляревського, Т. Шевченка. Роль Харківського та Київського університетів. Кирило-Мефодіївське товариство. Діяльність М. Костомарова та П. Куліша. Внесок М. Лисенка в розвиток української музики. Декоративно-прикладне та ужиткове мистецтво. Харківська школа портрету. Академія мистецтв у Харкові.</p> <p>Вплив складних політичних умов у другій половині ХІХ ст. на розвиток української культури: заборона українського книгодрукування, переслідування української інтелігенції тощо.</p> <p>Характерні риси розвитку української літератури у другій половині ХІХ ст. Становлення та піднесення реалізму в українській літературі, її селянсько-етнографічна орієнтованість. Гостросоціальна проза М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Карпенка-Карого. Оновлення української літератури в контексті загальноєвропейського художнього поступу. Л. Українка, М. Коцюбинський, В. Винниченко.</p> <p>Образотворче мистецтво. Поширення принципу реалізму та народності. Пересувні художні виставки. Побутовий жанр, пейзаж, портретний живопис. Масштабність архітектурних забудов, застосування нових технологій і матеріалів, еkleктика.</p> <p>Створення першої національної опери. Українська музична фольклористика. Українська вокальна музика. Видатні митці епохи.</p> <p>Започаткування професійного театру. Побутові провінційні театри України. Театральне життя в західноукраїнських землях.</p>
--	---

<p>Культура України в світовій перспективі на зламі ХІХ-ХХ ст.</p>	<p>Соціально-економічні та суспільно-політичні умови формування української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Розвиток національної самосвідомості як фактор розвитку української культури. Модерністичний період українського відродження (1890-1914 рр.).</p> <p>Теорія українства М. Шаповалова. Українське культуротворення. Створення україномовних підручників. «Українська граматика» Є. Тимченка. «Українська абетка» Г. Нарбута. Відкриття українських кафедр в університетах. Створення мережі «Просвіт». «Українських клубів», їх культурно-просвітницька робота серед населення.</p> <p>Розвиток української етнографії та історії. Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. «Історія запорозьких козаків» Д. Яворницького. «Історія українського народу» О. Єфименко. «Історія України-Руси» М. Грушевського. «Етнографічний збірник». Матеріали українсько-руської етнології. «Галицько-руські народні пісні з мелодіями» (1902 р.), «Мелодії українських народних дум» (1910 р., 1913 р.).</p> <p>Обробки народних пісень. Відтворення особливостей народного світогляду, канонів народного мелосу та фольклорної символіки в літературі. «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського.</p> <p>Національна самобутність у художній творчості. Загальна характеристика українського образотворчого мистецтва та архітектури, стилі міського та промислового будівництва. Український модерн. Творчість братів Кричевських. Сильові та жанрові особливості українського живопису. Творчість митців народницького реалізму М. Пимоненка, С. Світлославського, М. Івасюка, С. Васильківського,</p>
---	---

	<p>М. Самокиша, І. Їжакевича, І. Труша. Творчість митців, орієнтованих на новітні європейські напрями (О. Мурашко, М. Бурачек та ін.). Г. Нарбут та його учні. Творчість українських митців – зачинателів нових течій у світовому мистецтві (О. Архипенко, К. Малевич, О. Богомазов, В. Пальмов, М. Бойчук).</p> <p>Особливості розвитку літератури (І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський). Український неоромантизм (М. Вороний, Леся Українка); своєрідність українського експресіонізму (В. Стефаник). Український авангард 1900–1910 рр. Групи «Молода Муза» (Б. Лепкий, П. Карманський та ін.), «Українська хата» (М. Вороний, Г. Чупринка та ін.). Футуризм у малярстві та поезії (В. Єрмолов, М. Семенко та ін.).</p> <p>Національне відродження театру. Театр на західноукраїнських землях.</p> <p>Українська культура як культура світового рівня. С. Крушельницька, О. Кошиць, Українська республіканська капела.</p>
<p>Розвиток української культури у ХХ – на початку ХХІ ст.</p>	<p>Культурні перетворення радянської влади (1919-1920 рр.). Культура і духовне життя в роки НЕПу. Національно-культурне піднесення 20-х рр. ХХ ст. в Україні як передумова розбудови освіти і науки. Створення Української Академії наук, наукові досягнення В. Вернадського, Д. Багалія, М. Кащенко, О. Фоміна та ін. М. Грушевський, його громадська і наукова діяльність.</p> <p>Література й театр на тлі нових національних та соціальних реалій. Основні літературні течії та їх представники. Український символізм (П. Тичина, Є. Плужник). „Біла студія”. Революційні романтики (Д. Загул, В. Кобилянський). Футуристи (О. Слісаренко, М. Семенко,</p>

	<p>В. Коряк, В. Поліщук). Парафутуристи. Неокласики (М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Пилипович, Р. Бургардт). Західноукраїнські митці слова (Б.І. Антонич, О. Ольжич, С. Гординський, Н. Холодна, О. Туринський). Реалістично-образне осмислення нової дійсності (А. Головка, П. Панч, І. Ле, Ю. Яновський).</p> <p>«Експериментальна» проза М. Йогансена, Г. Шкурупія, Д. Бузька і М. Хвильового.</p> <p>Український мистецький авангард та його доля. Кубофутуризм (О. Богомазов, О. Екстерн, К. Малевич, Г. Собачко-Шостак, М. Лисицький, Д. Бурлюк, В. Меллер, А. Петрицький). Кубізм, конструктивізм, супрематизм (О. Хвостенко-Хвостов, В. Єрмилов). Сценографія. Портретна галерея А. Петрицького. Школа «бойчукістів». Скульптор кубофутурист О. Архипенко.</p> <p>Втрата національно-культурної незалежності у 30-ті рр. ХХ ст. «Розстріляне Відродження».</p> <p>Наука та освіта, преса і радіо, театр і кіно, образотворче мистецтво під час війни. Створення нових вищих навчальних закладів і розширення мережі науково-дослідних установ у повоєнні часи. Розвиток науки і техніки.</p> <p>Поява нових творів літератури і драматургії (А. Малишко, О. Гончар, М. Бажан, Остап Вишня та ін.). Творчість композиторів Г. Майбороди, С. Людкевича та ін. Особливості архітектури та образотворчого мистецтва повоєнних часів.</p> <p>«Шістдесятники» у боротьбі за національно-культурне відродження України. Посилення ідеологічного тиску та репресій, «чистка» редакцій газет, журналів, видавництв.</p> <p>Розвиток кіно і театрального мистецтва</p>
--	---

	<p>(С. Параджанов, К. Муратова, Л. Биков, Н. Ужвій, Д. Гнатюк, Є. Мірошніченко та ін.). Розквіт музично-естрадного мистецтва (В. Івасюк, Н. Яремчук, С. Ротару, В. Зінкевич та ін.).</p> <p>Втрата національної своєрідності в архітектурі містобудування (масові житлові забудови). Традиції українського народного живопису у творах Т. Яблонської та В. Зарецького. Розвиток ужитково-декоративного мистецтва (вироби народних майстрів).</p> <p>Культурні процеси в Україні після 1991 р. Основи законодавства про культуру, мови, освіту. Культурно-мистецькі товариства. Розширення сфер діяльності творчих спілок, мистецьких груп. Зміцнення зв'язків і співробітництва України з іншими державами.</p>
--	---

Основні хронологічні дати для засвоєння з II модуля

1687	заснування українцями в Москві Слов'яно-греко-латинської академії – першої вищої школи в Росії
1701	завдяки заходам гетьмана України І. Мазепи Київський колегіум за указом Петра I офіційно став Києво-Могилянською академією
1710	Проголошення в Бендерах П. Орликом «Пактів і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького»
1720	вийшов указ Петра I про вилучення із церков україномовних книг, про заборону друкувати в Україні будь-які книги, крім церковних
1738	в Глухові, який став центром культурного життя Лівобережної України, була створена спеціальна музична школа

1738	заснування Перемишльського колегіуму, який відіграв значну роль у підготовці національних, релігійних і культурних діячів на західних землях України
1752	почалося будівництво царського (Маріїнського) палацу в Києві
1753	заборонено викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії
1753	завершилось будівництво Андріївської церкви у Києві
1781	відкриття у Глухові першої в Україні книжкової крамниці
1796	заснування в Умані дендрологічного парку «Софіївка». Тепер це – дендрологічний парк «Софіївка» Національної академії наук України
1797	заснування дендрологічного парку «Олександрія» у Білій Церкві
1798	видання «Енеїди» І. Котляревського
1805	відкриття Харківського університету
1805	відкриття у Києві першого стаціонарного театру
1808	відновлення Галицької митрополії
1816	у Харкові вийшов «Украинский вестник» – перший в Україні літературно-художній, науковий і громадсько-політичний журнал
1817	у Львові засновано Оссоленіум (Львівський інститут Оссолінських) – культурно-освітню установу (бібліотека і музей)
1819	відбувся перший спектакль «Наталка Полтавка» за п'єсою Івана Котляревського
1819	на базі Києво-Могилянської академії відкрито вищий богословський навчальний заклад
1830	в Одесі відкрито першу в Україні публічну бібліотеку
1834	Заснування Київського університету ім. св. Володимира
1835	в Полтаві відкрито губернську публічну бібліотеку

1838	в Житомирі почалося видання першої газети «Волынские губернские ведомости»
1840	вперше вийшов друком «Кобзар» Т.Г. Шевченка
1845-1847	діяльність Кирило-Мефодіївського товариства
1848	у Львові було створено Головну руську раду – політичну організацію національної інтелігенції та духівництва
1848	у Львові вийшла перша українська газета «Зоря Галицька»
1848	у Львові було створено українське культурно-освітнє товариство «Галицько-руська матиця»
1859	почала виходити газета «Киевский телеграф», яку царський уряд заборонив у червні 1876 р.
1859	у Києві відкрито першу в Росії недільну школу
1859	у Києві засновано осередок української інтелігенції «Громада»
1861-1862	видання у Петербурзі українського громадсько-політичного і літературно-художнього журналу «Основа»
1863	Валуєвський циркуляр – не дозволяти друку книг українською мовою
1865	в Одесі на базі Рішельєвського ліцею відкрито третій в Україні університет – Новоросійський
1866	засновано Київську російську публічну бібліотеку (нині це – Національна парламентська бібліотека України)
1868	у Львові засноване товариство «Просвіта»
1868	відкрито першу в Києві світську музичну школу (нині це – Київське музичне училище імені Р. Глієра)
1873	Заснування у Львові наукового товариства ім. Т. Шевченка
1874	у Глухові засновано перший в Україні педагогічний (учительський) інститут
1875	засновано Чернівецький університет

1876	Емський указ Олександра II, який забороняв видавати та ввозити з-за кордону літературу українською мовою; заборона театральних вистав українською мовою
1880	відкрито Феодосійську картинну галерею
1887	відкрито Одеський оперний театр
1893	між Одесою та Миколаєвом встановлено першу міжміську телефонну лінію в Україні
1897–1908	існування Київського товариства старовини і мистецтв.
1898	заснування Київського політехнічного інституту
1899	заснування Національного Історичного музею України у Києві
1900	відкрито оперний театр у Львові
1905	в Лубнах (нині – Полтавської області) зусиллями родини Шеметів вийшла перша україномовна газета на терені Наддніпрянської України «Хлібороб»
1905	у Києві почала виходити перша українська щоденна газета «Громадська думка»
1916	у Києві засновано «Молодий театр» – театр шукань, що працював на студійній основі під керівництвом Л. Курбаса
1917	заснування Української Академії мистецтва (згодом Художнійінститут) в Києві
1918	створено Національну бібліотеку Української держави
1918	заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету
1918	у Києві указом гетьмана П. Скоропадського засновано Українську Академію наук, першим президентом якої було обрано В. Вернадського
1918	засновано Дніпропетровський університет
1919	Директорія затвердила закон про вищий орган Української автокефальної православної церкви
1919	заснована Одеська кіностудія художніх фільмів

1920	створена в Києві Державна українська мандрівна капела (скорочено – «Думка»)
1920	створення Національного академічного українського драматичного театру імені Івана Франка (Київ)
1920	Всеукраїнська православна церковна рада проголосила Українську православну церкву автокефальною
1921	створення Українського вільного університету у Відні –першого в історії європейської культури вузу на еміграції (5.10.1921р. перенесений до Праги, а з літа 1945 р. – у Мюнхен)
1921	Раднарком УРСР прийняв постанову про створення Всеукраїнської надзвичайної комісії з боротьби з неписьменністю
1921	на церковному соборі у Києві створено Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) під проводом В. Липківського
1922	заснування Лесем Курбасом одного з перших українських театрів «Березіль»
1922	В.І. Ленін дав директиву про висилку за кордон видатних представників російської інтелігенції, серед якої були і вихідці з України
1922	створено Волинський сільськогосподарський політехнікум (нині – Державний агроєкологічний університет України)
1924	в Харкові відбулася перша в Україні радіопередача
1924	засновано Канівський державний музей-заповідник «Могила Т.Г. Шевченка»
1921-1925	Діяльність у Львові таємного Львівського університету
1926	у Києві створено Російський драматичний театр (нині – Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки)
1927	у Києві вийшов перший номер «Літературної газети» («Літературна Україна»)

1927	створено ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників).
1928	заснування кіностудії імені Олександра Довженка
1928	Шахтинський процес
1929	Утворення у Відні Організації Українських Націоналістів (ОУН)
1929	створено організацію письменників Західної України «Гроно»
1930	завершився Надзвичайний собор Української автокефальної православної церкви, який під тиском більшовицьких каральних органів ухвалив розпуск УАПЦ
1930	суд над групою української наукової та творчої інтелігенції, так званий «Процес Спілки визволення України»
1930	на екрани вийшов фільм О. Довженка «Земля»
1933	прийнято постанову ЦК КП(б)У про припинення українізації
1934	розпочав роботу I з'їзд письменників України
1932-1933	Голодомор в Україні
1937	створено Національний симфонічний оркестр України
1938	у Києві утворено Спілку радянських художників України
1939	Київському державному університету присвоєно ім'я Тараса Шевченка
1939	на честь 125-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка у Києві відкрито пам'ятник Великому Кобзареві
1939	відкрито меморіальний музей і пам'ятник Т.Г. Шевченкові на його могилі в Каневі
1939	заснування Історичної бібліотеки України
1941	у Львові відбувся «Процес 59-ти» проти західноукраїнської інтелігенції
1941	у Києві гітлерівці розпочали арешти представників української інтелігенції – активних членів ОУН

1943	засновано Державний заслужений академічний український народний хор імені Г. Верьовки
1945	УРСР увійшла до ООН як член засновник
1946	у Львові розпочався собор Української греко-католицької церкви, ініційований каральними органами, який ухвалив рішення про ліквідацію Берестейської унії та об'єднання з Руською православною церквою. Початок ліквідації Української греко-католицької церкви
1946-1947	голодомор в Україні
1949	у Києві відкрито Державний літературно-художній музей Т.Г. Шевченка
1949	затверджено державні символи: гімн, герб і прапор
1951	у Києві вступив у дію перший в Україні телевізійний центр
1956	100-річчя від дня народження І. Франка
1958	відкрито Виставку досягнень передового досвіду в народному господарстві (ВДНГ)
1959	відкрився І з'їзд журналістів України. Створено Спілку журналістів України
1959	у Києві створено клуб творчої молоді «Супутник» у складі студентів театрального інституту, художників, літераторів Леся Танюка, Івана Драча. Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Алли Горської
1959	обов'язковою стала восьмирічна освіта
1960	Почав діяти Київський метрополітен
1960	засновано товариство культурних зв'язків із українцями за кордоном «Україна»
1961	100-річчя від дня смерті Т. Шевченка
1961	встановлена республіканська премія імені Т.Г. Шевченка за видатні твори літератури, мистецтва (нині – Державна премія імені Т.Г. Шевченка)
1961	суд у Львові над членами Українського робітничо-селянського союзу
11-15.08.1962	Космічний політ українського космонавта П. Поповича

1963	у Римі засновано Український католицький університет св. Климента
1964	150-річчя від дня народження Т. Шевченка
1967 – 1968	закриті судові процеси над представниками української інтелігенції у Києві, Львові, Івано-Франківську
1970	100-річчя від дня народження Лесі Українки
1972	Відзначено 250-річчя від дня народження Г. Сковороди
1975	відкрито Державний музей книги та книгодрукування України
1976	відкрито в с. Пирогово Музей народної архітектури і побуту
1976	у Києві створено «Українську групу сприяння виконанню гельсінгських угод»
1981	відкрито в Києві меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.»
1988	святкування 1000-річчя хрещення Русі
1989	розпочався перший фестиваль української пісні «Червона рута»
1989	опубліковано проект програми Народного Руху України
1989	установча конференція ухвалила рішення про відновлення діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка
1989	у Києві розпочалася десята сесія Верховної Ради УРСР, що прийняла «Закон про мови в Українській РСР», котрий надав українській мові статус державної.
1990	Всеукраїнський православний собор у Києві проголосив патріархат УАПЦ і обрав митрополита Мстислава (у миру – Степан Іванович Скрипник) першим патріархом Української автокефальної православної церкви.
1991	Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про освіту»
1992	Міністерство юстиції України зареєструвало Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т.Г. Шевченка

1992	Верховною Радою України прийняті «Основи законодавства України про культуру»
1992	УПЦ і УАПЦ провели об'єднавчий собор, який ухвалив об'єднати Українську православну церкву і Українську автокефальну православну церкву в єдину Українську православну церкву – Київський патріархат (УПЦ-КП). Об'єднавчий собор заявив, що головою УПЦ – Київський патріархат вважає патріарха Мстислава (Скрипника), який помер 11 червня 1993 р.
1992	після 175-річної вимушеної перерви відбулося офіційне відкриття недержавного міжнародного університету «Києво-Могилянська академія», який став спадкоємцем славетного навчального закладу – першої і довгий час єдиної вищої школи у всій Східній Європі
1992	I Конгрес українців
1993	Україна (UA) підключена до Інтернету
1994	Академію наук України проголошено Національною
1994	Оксана Баюл, юна фігуристка, завоювала першу Олімпійську золоту медаль для незалежної України
1995	створене Міністерство культури і мистецтв України
1996	Верховна Рада України прийняла Конституцію – Основний Закон України
1995	вступ України до Ради Європи
2000	почато перехід на 12-річну середню освіту

АЛФАВІТНИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

1. Астрономія народна – раціональні знання та уявлення українців про небесні світила, Всесвіт.
2. Атавізм – прояв предкових, реліктових форм, критеріїв, особливостей світорозуміння.
3. Афоризм, узагальнена думка, висловлена стисло і в дуже виразній формі.
4. Автентичний – оригінальний (справжній, непідробний, первісний); який ґрунтується на першоджерелі.
5. Автентичність – доказ походження; справжність; процедура перевірки на справжність.
6. Автохтони – перші мешканці країни чи їх нащадки (у протилежність народам, що прибули на дану територію). Грецька назва «автохтони» відповідає римській «аборигени».
7. Адепт – пристрасний прихильник якогось вчення, ідеї.
8. Академія – назва найвищих державних наукових установ, завданням яких є розвиток науки або мистецтва.
9. Аматор – той, хто займається чим-небудь (музикою, художньою, технічною творчістю і т. ін.) без спеціальної підготовки, непрофесійно.
10. Аматорський – самодіяльний, любительський (про художній колектив, театр і т. ін.).
11. Амбівалентність – двоїстість чуттєвого переживання, яка виражається в тому, що однаковий об'єкт викликає у людини одночасно два протилежних почуття (наприклад, любові і ненависті). Звичайно одне з амбівалентних почуттів витісняється й маскується іншим. Амбівалентність сягає корінням у неоднозначність ставлення людини до навколишнього світу, у суперечливість системи цінностей.
12. Анклави – ізольовані етнічні осередки.
13. Антикваріат – торгівля речами старовини (книжками, картинами, прикрасами, меблями тощо); сукупність таких предметів.
14. Антикультура – суспільні явища, процеси, ідеї та відносини, які за джерелом свого походження підпадають під загальне визначення культури, та за результатом є якісно іншими, що суперечать суспільно-історичним принципам гуманізму і людяності.
15. Антисемітизм – одна з форм національної й релігійної нетерпимості – неприязне або вороже ставлення до євреїв, їх

- переслідування та вимоги обмеження їхніх громадянських прав.
16. Антропогенез – процес виділення людини з тваринного світу, олюднення мавпи під впливом суспільної практики.
 17. Антропоморфний – людиноподібний.
 18. Апофеоз – заключна урочиста масова сцена святкової концертної програми, яка ушляхлює народ, героя, громадську подію.
 19. Артист – той, хто публічно виконує різні твори мистецтва (актор, музикант, співак і т. ін.).
 20. Архаїзми – застарілі назви предметів та явищ, витіснені новими, сучасними назвами. Слово, мовний зворот або граматична форма, які вийшли з ужитку чи є застарілими. Застаріле явище, уявлення, звичай і т. ін. Належать до пасивної лексики.
 21. Археографія – галузь історичної науки, яка вивчає питання, пов'язані з стародавніми пам'ятками письменства – рукописами та стародруками, їхнім створенням та виданням.
 22. Археологічні знахідки – особлива група предметів історико-культурної спадщини – пам'ятки матеріальної культури, мистецтва, а в окремих випадках і писемності, залишки тварин і рослин, знайдені в процесі розкопок, розвідок або зборів, а також випадкові знахідки, зроблені в землі, які хронологічно належать до початку XVIII ст.
 23. Археологія – галузь історичної науки, яка вивчає історичне минуле людського суспільства на основі речових пам'яток матеріальної культури (знарядь праці, предметів побуту, зброї, прикрас, жител, місць поселення чи поховання), переважно на основі польових розкопок.
 24. Архітектура – мистецтво проектувати та будувати об'єкти для житла і діяльності людини (будинки, споруди та їх комплекси).
 25. Асиміляція – добровільний або вимушений процес розчинення (віра та традицій, мови тощо) раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численнішого народу (етносу); засіб досягнення етнічної однорідності.

Б

26. Баба кам'яна – кам'яна антропоморфна фігура скіфсько-сарматської доби, поширена в т.ч. й на українських етнічних землях.
27. Бакалавр – звання викладача (доцента) у духовних семінаріях, академіях та колегіумах України (згодом – і Росії) до 1869 року. В Україні після входження її до Болонської системи освіти –

випускник вищого навчального закладу, що отримав базову вищу освіту. У більшості країн – перший учений ступінь.

28. Бібліографія – галузь науково-практичної діяльності, яка полягає в підготовці і поширенні науково-систематизованої інформації про книги та інші видання з метою впливу на їх використання
29. Бібліотека – установа, культосвітній заклад, де зберігаються і видаються читачам книжки, журнали і т. ін., а також здійснюються популяризація і пропаганда літературних творів.
30. Біографія, опис чийого-небудь життя, життєпис.
31. Бурса – чоловіча духовна школа XVIII-XIX ст.

В

32. Вандали – східно-германські племена, які, завоювавши Рим, знищили цінні пам'ятки культури. Люди, які руйнують, нищать культурні цінності.
33. Вандалізм (від назви племені – «вандали») – дике руйнування культурних і матеріальних цінностей.
34. Варвар – спершу – назва чужинця, з часом – назва представника іншої, «нижчої» від грецької цивілізації. Неосвічена людина, дикун, вандал.
35. Варвари (від грец. «барбара» – іноземці) – назва, яку стародавні греки (а затим і римляни) давали племенам, що жили поза межами їх держав і відрізнялися звичаями й культурою.
36. Варяги – давньоруська назва скандинавів, які у VIII-XI ст. чинили напади на Східну Європу, а пізніше служили воїнами-найманцями у слов'янських князів.
37. Венеди (венети) – слов'янські племена, що на рубежі н.е. жили між Дніпром та Одрою. займалися землеробством, скотарством, мисливством.
38. Виховання – сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу чи навчання.
39. Вишиванка – вишита сорочка, національне українське вбрання.

Г

40. Гармонія – закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні, підпорядкування нормам ладової побудови музики
41. Генезис – походження, виникнення, процес утворення.
42. Герб – уставлене відповідно до законів геральдики зображення, що належить державі, місту або домові (родині), зображений на прапорах, печатках, монетах, документах і передається у

спадщину.

43. Герменевтика – напрямок гуманітарної науки, який займається інтерпретацією та коментуванням тексту, а також проблемами взаєморозуміння різних культур.
44. Гімн – урочиста пісня, прийнята як символ державної та національної єдності; хвалебна пісня на честь богів.
45. Графіті – написи та малюнки, виконані в давнину майстрами-будівельниками або й відвідувачами на стінах архітектурних споруд, а також на різних предметах.
46. Гривна – шийна прикраса у вигляді металевого обруча, була знаком гідності вождя, нагорода. Виготовлялася з бронзи, срібла, золота, заліза.
47. Гривня – злиток срібла, що був грошовою і ваговою одиницею в Київській Русі (X-XIV ст.), назва грошових знаків періоду УНР, Гетьманщини та Директорії.
48. Григоріанський календар – система літочислення, запроваджена 1582 року папою Григорієм XIII замість юліанського календаря.
49. Гуманізм – моральний принцип, в основі якого лежить ставлення до людини як до найвищої цінності та переконаність у безмежних можливостях людини та її здатності до удосконалення, вимога свободи й захисту гідності особистості, ідея про право людини на щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.
50. Гуни – давні кочові племена, в 375 р. відбулося масове вторгнення гунів у Північне Причорномор'я. За правління Аттіли (з 445 р.) займало територію від Рейну до Волги.

Д

51. Деонтологія народна, система традиційних народних поглядів на любов до батьків, родини, хліба, рідної землі, співчуття, милосердя, вірність заповітам предків тощо.
52. Державна мова – офіційна мова державних установ, мова освіти, науки, культури тощо. Мова, якою держава заявляє про свій суверенітет у міжнародному спілкуванні. В Україні статус державної має з 1989 р. українська мова, яка є мовою корінної нації і рідною для більшості населення України. Державний статус української мови закріплено в Конституції України. Державна мова виступає важливим чинником консолідації нації, єдності держави.
53. Дебют – перший (чи пробний) виступ на сцені або на будь-якому поприщі загалом.
54. Денаціоналізація – дії, спрямовані на знищення національної

самосвідомості людей.

55. Дидаскал – вчитель у Стародавній Греції та Візантії. Так само називали часто вчителів в українських братських школах XVI-XVII ст.
56. Дисиденство – інакомислення – морально-політична опозиція до існуючого державного (політичного) ладу, панівних у суспільстві ідей та цінностей.
57. Дискримінація – часткове чи повне, тимчасове чи постійне обмеження або позбавлення конституційних прав певної категорії громадян за расовою чи національною належністю, політичними і регіональними переконаннями, статтю тощо.
58. Діаспора – розширення, розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або пануючою владою за межі батьківщини; уся сукупність вихідців з якоїсь країни та їх нащадків, які проживають поза її межами.
59. Дукачі (дукач, лиман) – стародавні шийні прикраси (намисто) у вигляді металевих грошей або спеціально відлитої латунної кружалець, прикрашених камінцями, оздоблених геометричним орнаментом.
60. Духовна культура – складова культури охоплює мистецтво та філософію, сукупність духовних надбань і цінностей, народних знань, традицій, звичаїв, створена людством упродовж його історії.

Е

61. Еволюціонізм – учення, за яким все суще перебуває в процесі розвитку, еволюції.
62. Еволюція – процес поступових змін, суть яких полягає у розвитку чого-небудь; постійному набутті кількісних змін, які підготовляють якісну зміну.
63. Едем – за біблійною легендою – місце блаженного існування Адама і Єви, рай.
64. Екзогамія – звичай, який за часів первіснообщинного ладу забороняв шлюби між членами однієї родової групи.
65. Екзогенні дифузії – вплив на культуру етносу інших етнічних культур.
66. Екзотизми – слова, запозичені українською мовою з інших мов, для позначення реалій життя іншого народу чи країни.
67. Еклектизм (еклектика) – безпринципне, механічне поєднання різнорідних поглядів, теорій, напрямів, стилів; напрям у давньогрецькій філософії доби еллінізму, в II ст. до н.е., для якого

характерні поєднання елементів різних філософських систем і тенденція до нівелювання відмінностей між ученнями і школами, був більш-менш поширений у школах епікурейців, стоїків, академіків, перипатетиків, кініків.

68. Екологічна культура – це діяльність людини, спрямована на організацію та трансформацію природного світу (об’єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів. Вона звернена водночас і до природного довкілля, і до внутрішнього світу людини.
69. Експресія – сила вираження засобами мистецтва яких-небудь емоцій, переживань, виразність, сила впливу.
70. Ендогамія – звичай, який за часів первіснообщинного ладу дозволяв шлюби лише між особами однієї суспільної групи.
71. Епоха – певний проміжок часу, що його ознакою є визначні події або процеси в розвитку природи, суспільства, науки, мистецтва.
72. Ера – початок літочислення; період, докорінно відмінний від попереднього.
73. Естетика – наука про мистецтво, форми прекрасного в художній творчості, природі та суспільстві.
74. Етика – наука про мораль; норми поведінки, сукупність моральних правил.
75. Етикет – стереотипізовані правила поведінки і норми взаємин людей.
76. Етнічна автономія – широке внутрішнє самоврядування, що надається окремим етнонаціональним спільнотам, які проживають у межах однієї держави і відрізняються від основної маси населення за мовою, культурою, релігією тощо. Така автономія, характерна самостійністю у вирішенні питань місцевого значення згідно з законами, ухваленими центральною владою, вважається однією з форм самовизначення народів, гарантованого міжнародним правом.
77. Етнічна антропологія – розділ антропології (фізичної антропології), що розвивається на межі з етнологією, вивчає географічні варіації морфологічних, фізіологічних, біохімічних властивостей здорового людського організму, зв’язок між біологічними й етнічними утвореннями, що виникли в процесі диференціації виду та етнічної диференціації людства, біологічну своєрідність і подібність етнічних спільнот.
78. Етнічна асиміляція – розчинення самостійного етносу або його частини у середовищі іншого, більш великого або сильнішого чи агресивнішого.

79. Етнічна група – соціальна група, об'єднана етнічною самосвідомістю та іншими етнічними ознаками; те саме що й етнічна спільнота.
80. Етнічна група, об'єднання групи людей у соціальну чи етнічну спільність, котра для неї є найбільш вигідною.
81. Етнічна дисперсизація – процес відділення від етносу певної його частини, котра не набула ознак самостійного етносу, а стала етнічною групою.
82. Етнічна еліта – частина етнічної групи, яка взяла на себе роль її лідера і політичного керівника. На різних етапах історичного розвитку і залежно від умов, що склалися, роль етнічних лідерів або т. зв. «політичних антрепренерів етнічності» брали на себе аристократія, шляхта, духовенство, купецтво і т.д. З початком модернізації найчастіше етнічна еліта складається з прошарків, який за своїм майновим станом і соціальним статусом належать до середнього класу. Як правило, це середні торговці та підприємці, а також так звані «інтелектуали» – технократи, менеджери, інженери, люди вільних професій, інтелігенція тощо. Особливе місце посідає гуманітарна інтелігенція, оскільки саме цей соціальний прошарок найбільш спроможний збудити етнополітичну активність «своєї» групи шляхом апеляції до історичної пам'яті, національних почуттів, формуючи відповідну морально-психологічну атмосферу.
83. Етнічна консолідація – об'єднання й навіть злиття кількох споріднених за культурою і мовою етнічних одиниць у нову спільність.
84. Етнічна культура – сукупність створених та створюваних народом в процесі суспільно-історичної практики матеріальних та духовних цінностей, що характеризують історично досягнутий ступінь його розвитку.
85. Етнічна меншина – група людей, яка відрізняється за своєю етнічною належністю від більшості населення даної держави.
86. Етнічна нація – феномен природно-історичного розвитку, що кристалізує ідею родової та етно-державної єдності суспільства, спільності інтересів та долі.
87. Етнічна парціація – підвид етнороз'єднавчого процесу, коли єдиний етнос поділяється на кілька частин, кожна з яких набуває своєї етнічності, майже не ототожнюючи себе з давнім етносом.
88. Етнічна сепарація – етнороз'єднавчий процес, при якому від єдиного етносу відділяється якась його частина, що пізніше перетворюється на окремий етнос або етнічну спільність, котрі

- мають риси, подібні до основної частини етносу.
89. Етнічний менталітет – властивий даному народу склад мислення. Він є стійким ізоморфізмом (постійність, незмінність), притаманним культурі чи групі культур, що не усвідомлюється і вважається в цій культурі природним. Він не змінюється під впливом ідеологічного тиску.
 90. Етнічність – сукупність суспільних відносин, котрі зв'язують особу як носія етнічних ознак з її етнічним середовищем.
 91. Етноархеологія – порівняно новий міждисциплінарний напрям, який вивчає етногенетичні процеси на традиційному археологічному матеріалі.
 92. Етногенез (націогенез) – походження народу, етнічна історія, формування головних структуроутворюючих етносу, які визначають його самобутність, оригінальність і несхожість з іншими етносами.
 93. Етнографія, історична наука, що займається описанням культур різних народів, їхнього походження і розселення, етнічної історії, традиційно-побутової культури та характеру міжетнічних відносин; народознавство.
 94. Етнолінгвістика – розділ лінгвістики, що вивчає зв'язок мови з життям народу, відбиття в мові фольклору та міфів матеріальної і духовної культури етносу. Увагу етнолінгвістів привертають питання взаємодії лінгвістичних та етнічних чинників у функціонуванні мови.
 95. Етнологія – наука, яка займається теоретично-порівняльним вивченням культур різних народів.
 96. Етномузеєзнавство – допоміжна етнографічна дисципліна, що вивчає етнографічні аспекти народної культури стосовно її збереження та демонстрації музейними засобами.
 97. Етніміми – назви народу, племені, етнографічні групи, народності, нації.
 98. Етнопедагогіка – окрема галузь педагогіки – народна педагогіка, що досліджує конкретні етнічні традиції виховання.
 99. Етнопсихологія – наука, що тісно пов'язана з народною педагогікою і спрямована на вивчення етнічної своєрідності психіки людей, національного характеру, етнічної самосвідомості, народного духу.
 100. Етнос – усталена спільність людей, що історично склалась на певній території і позначена спільність мови, культури, побуту, психологічного складу, етнічної самосвідомості, зафіксованої у самоназві, а також усвідомленням єдності родового походження і

водночас несхожістю за іншими етносами.

101. Етносоціологія – наукова дисципліна на перетині етнографії та соціології, спрямована на розкриття етнічного багатоманіття соціальних процесів та соціального функціонування етнічної культури й побуту.
102. Етноцентризм (від лат. «centrum» – осереддя) – схильність сприймати всі життєві явища через призму культури, традиційних установок і ціннісних орієнтацій власної етнічної спільноти, котра розглядається як еталон, тобто за умови надання цій спільноті переваг. Значна роль у формуванні етноцентризму належить установкам і уявленням, сформованим у сім'ї, у процесі шкільного навчання, суспільного виховання, під впливом етнічно-забарвленої літератури і мистецтва, національно-орієнтованих засобів масової інформації тощо.
103. Етноцид – винищення окремих груп населення або цілих націй за національними мотивами.

Ж

104. Жанр – вид творів у літературі, мистецтві, який характеризується певними сюжетними та стилістичними ознаками.
105. Житло – споруда для захисту людини від несприятливих впливів природних факторів, виникло ще за часів палеоліту.

З

106. Звичай – повсякденні та усталені правила поведінки, що склалися історично на основі людських стосунків в результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості а також виявляють глибоку різницю в порівнянні з звичаями сусідніх народів.

І

107. Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей та поглядів на політичне життя, яке відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.
108. Ієрархія – поділ на вищі і нижчі посади, чини.
109. Імідж – образ, що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб, організації, держави з метою популяризації, політичної реклами тощо.
110. Імпровізація – що-небудь (вірш, пісня, тощо) складене під час

виконання, тобто без попередньої підготовки.

111. Інтерференція – перенесення або взаємне посилення культур тих етносів, представники яких контактують, у внутрішню структуру етносів.
112. Інтрига – складна й напружена сюжетна лінія художнього твору; приховані зловмисні й підступні дії проти когось, каверза.
113. Історіографія – спеціальна галузь історичної науки, що вивчає зародження, становлення і розвиток історичних знань, їх трансформацію в науку, внесок істориків в історичну науку, формування нових наукових концепцій, заснування і діяльність історичних шкіл, центрів та наукових установ, встановлює повноту дослідження тих чи інших проблем і періодів всесвітньої та вітчизняної історії.
114. Історіософія – (філософія історії) – міждисциплінарна галузь знань про найзагальніші закономірності історичного розвитку суспільства та шляхи філософського осмислення їх історичною наукою.

К

115. Києво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад. Заснований у 1692 р. після об'єднання Київської братської школи (заснована в 1615 р.) та школи Києво-Печерської лаври (засновано П. Могилою в 1631 р.). До 1701 р. польський уряд не давав статусу академії (називався колегіумом). У 1817 р. перетворена в духовну академію. У 1991-1992 рр. почалося відродження Києво-Могилянської академії. Готує спеціалістів з гуманітарних, суспільних та природничих наук.
116. Києво-Печерська Лавра – православний монастир, заснований у 1051 р. монахом Антонієм та Феодосієм. Центр поширення християнства у Київській Русі, осередок культури, освіти, літописання.
117. Кіммерійці – найдавніші племена Східної Європи, назва яких зафіксована в писемних джерелах; жили на території від Дністра до Дону у VIII-VII ст. до н.е.
118. Класика – видатні, загально визнані, зразкові твори літератури і мистецтва.
119. Кліше мовні – усталені мовні звороти, повторювані повсюдно через узвичаєність у мас-медійному просторі, активному слововжиткові тощо.
120. Козак – вільна, мужня і хоробра людина, незалежна від офіційної влади (польської, московської), захисник України і оборонець

православної віри.

121. Козацтво – військовий стан, який зародився і розвивався в Україні у другій половині XV ст. і на початку XVI ст. як противага і захист від татарської агресії проти українського та російського народів а також як відповідь на посилення феодального гніту.
122. Козацька педагогіка – цілісна система навчально-виховного процесу, головна мета якого формування та становлення фахового воїна, мужнього та вірного захисника рідної землі — українського козака — лицаря, незламного духом і волею, патріотом.
123. Колегія (колегіум), у XVI-XVIII ст. в Європі, в т.ч. в Україні – назва деяких навчальних закладів, нині є спроби відродити такі заклади.
124. Колонізація – заселення вільної території на окраїнах власної країни; заснування поселень у залежній країні; перетворення незалежної країни на колонію шляхом військового, економічного та політичного поневолення її іншою країною.
125. Композиція, структура художнього твору; музичний твір; теорія складання музичних творів.
126. Консолідація – зміцнення, згуртування, об'єднання.
127. Конституція – основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принцип організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.
128. Конформізм – пристосовуваність, пасивне прийняття існуючого порядку, смаків, суджень (альтернатива – нонконформізм).
129. Концентр – одна із сфер цілісної системи буття і свідомості українців
130. Концепція – (від лат. conceptio – сприйняття) – система поглядів на те чи інше явище, але також система доказів певного положення. Певний підхід, розуміння, трактування явищ, програм, процесів; головна точка зору, провідна ідея пізнання і висвітлення, основний задум, конструктивний принцип певного виду діяльності і творчості, висвітлення їх наслідків. Може означати і світогляд, світорозуміння чи переконання.
131. Космополітизм – теорія і практика, в основі якої лежить теза про необхідність заміни національного громадянства світовим.
132. Краєзнавство – комплексна наука, що різнобічно вивчає окреслену частину країни (краю, регіону, району, області, населеного пункту) в плані її географії, природного,

етнографічного, соціально-економічного, історичного, політичного, культурного, ін. розвитку. За галузевим принципом краєзнавство поділяється на історичне, географічне, етнографічне, літературне, мистецьке та ін. Основним завданням краєзнавства є вивчення рідного краю.

133. Країнознавство – напрям міжгалузевих наукових досліджень, що займається комплексним вивченням країн і регіонів, систематизуючи і узагальнюючи дані про їх природу і склад території, населення і його культуру, господарство, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини
134. Критик – той, хто аналізує й оцінює літературні, мистецькі, наукові твори.
135. Кромлех – споруда часів неоліту та бронзового віку з великих нетесаних каменів, укладених колом або на півколом. Трапляються на теренах України.
136. Культ – поклоніння кому-небудь; релігійне служіння божеству, релігійна обрядовість.
137. Культура (від латин. *cultura* – вирощування, виховання, навчання, розвиток, повага) – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаємовідносинах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях.
138. Культурна політика – політика держави в галузі культури.
139. Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь культурних цінностей рухомого або нерухомого характеру. Під культурною спадщиною розуміють пам'ятки архітектури, археології, мистецтва та історії, архітектурні ансамблі та комплекси, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, визначні місця, а також твори мистецтва, рукописи, книги, архівні матеріали, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення і підлягають збереженню та охороні.
140. Культурологія – самостійна соціально-гуманітарна наука, яка вивчає культуру як природну цілісність через призму культурного становлення суспільства і людини.
141. Культурософія – поняття, яке можна визначити як «філософські проблеми української культури» і яке, фактично, формується в наші часи разом з процесом формування основних положень та концепцій української національної філософії.

142. Куна – грошова одиниця Київської Русі.

Л

143. Лаврська школа – навчальний заклад відкритий П. Могилою в 1631 р. у Троїцькому монастирі Києво-Печерської лаври.
144. Ларник – княжий писар і охоронець печаті.
145. Лауреат – звання, що надається за видатні досягнення в науці, мистецтві тощо; особа, удостоєна цього звання.
146. Лексика – сукупність слів певної мови.
147. Лицар – вільний козак-запорожець, якому властиві доблесть і благородство, самовідданий захисник кого-небудь, чого-небудь.
148. Лінгвістика – наука про мову, мовознавство.

М

149. Магдебурзьке право – феодальне міське право на самоврядування. Міста частково звільнялися від центральної адміністрації та влади феодалів. Виникло в XIII ст. в Магдебурзі. Поширилось на Польщу, Чехію, Литву, Білорусію, Україну. Надано Києву у 1494 р.
150. Матеріальна культура – сукупність матеріальних цінностей, створених людством протягом його історії.
151. Матріархат – одна з форм суспільного устрою за раннього періоду первіснообщинного ладу. Характеризується переважним становищем жінки у суспільстві.
152. Ментальність етнічна – духовно-культурний самопрояв етнічної спільності; являє собою комплекс таких зовнішньодіяльнісних феноменів, що сприймається сторонньою свідомістю як дух етносу, як те, що робить етнос «помітним», специфічно відмінним серед розмаїття інших етносів.
153. Меценат – ім'я римського державного діяча (I ст. до н.е.), близького до імператора Августа; уславився своїм широким покровительством над поетами і художниками. Його ім'я стало називним.
154. Мир (копа, верв) – першоназва громади, громадської спільноти.
155. Мистецтво – багатогранна система творчості індивідуальної та колективної; у сферах житлобудування (архітектура), живопису (наскельні малюнки, оформлення помешкань), словесного мистецтва (фольклор, міфологія), музики, театралізованого дійства, індивідуального й хорового співу, скульптури, графіки, танцю, кіно...
156. Мистецтво декоративно-ужиткове – галузь художньої творчості,

- яка формує естетичне, художнє середовище в побуті людини.
157. Міжетнічна інтеграція – формування певної культурної спільності у кількох етнічних одиницях, котрі відрізняються традиційними культурними параметрами.
 158. Містика – релігійно-ідеалістичні погляди, що визнають існування надприродних сил і можливостей спілкування з ними людини.
 159. Міф – стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот.
 160. Міфологія – система світоглядних уявлень давнього людства. Сукупність міфів певного народу чи цивілізації, що передавалися усно від покоління до покоління, а пізніше – у записах; також – наука про міфи.
 161. Мова – характерний для людського суспільства специфічний вид знакової діяльності, який полягає у застосуванні історично усталених у певній етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для позначення явищ об'єктивної дійсності, їх ідеальних відображень у свідомості з метою обміну між членами спільноти осмислюваною інформацією та фіксації інформації шляхом механічного звукозапису або переведення звукових, мовних актів у письмові знаки.
 162. Мода – панування в певному середовищі в певний час тих чи інших смаків в уподобаннях, формах побуту і одягу.
 163. Моногамія – єдиношлюбство, тобто, коли особа може бути одруженою тільки з однією особою іншої статі, – основна форма шлюбу упродовж століть у різних регіонах України і багатьох народів інших країн.
 164. Мораль народна – система етичних поглядів і уявлень українців, традиційних правил, норм і оцінок, що регулюють моральну поведінку людей.
 165. Музей – культосвітній та науково-дослідний заклад, що нагромаджує і досліджує пам'ятки історії, культури, науки, техніки, а також реставрує їх, зберігає і популяризує.
 166. Музи – поширена з грецької міфології назва покровительок мистецтв – 9 дочок Зевса і Мнемозіни, за кожною з яких був «закріплений» певний вид творчості.

Н

167. Набат – сигнал тривоги для зібрання людей, який подавався зазвичай ударами в дзвін («бити у набат»).
168. Народ – все населення певної країни або держави. У вузькому

смысле як про народ іноді говорять про окремий етнос. Нарешті у повсякденному вживанні цього терміна під ним розуміють людські маси, що соціально відокремлені від пануючих або керуючих верств та груп суспільства.

169. Народ України – спільність етносів та етнічних груп, все населення, яке проживає в Україні. Домінуюче місце в її структурі займає український етнос як корінний і як титульна нація. Термін «народи України» був впроваджений в науковий обіг в добу тоталітаризму з ідеологічних мотивів.
170. Народна дидактика – складова національної системи виховання, що зберігає і передає від покоління до покоління прагнення пізнавати навколишній світ, закони розвитку природи, суспільства, виявляти роль і місце людини в житті.
171. Народна драма – один з найдавніших видів народної творчості, у якому слово поєднувалось з ритуальною пантомімою, співом, вистави проходили при відсутності сцени та декорацій.
172. Народна естетика – природне сприйняття, відчуття і розуміння краси, що ґрунтується на споконвічних народних звичаях і традиціях і має національний характер.
173. Народна мораль (етика) – історично сформовані норми моралі: совість, правдивість, гідність, справедливість, чесність, які проймають всі грані життя, є його сутністю.
174. Народна педагогіка – емпіричний тисячолітній досвід впливу на людину для розвитку її розуму та обдарувань, виховання національної самосвідомості й патріотизму, гуманізму, моральності, працелюбності, краси та сили.
175. Народна правосвідомість (звичаєве право) – закони добра і краси, правди і справедливості, гідності і милосердя, які історично склалися в певному суспільстві і за якими народ жив і живе.
176. Народна творчість, вид творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, епосі, музиці, малярстві і скульптурі, танцях, театральних дійствах, фольклор.
177. Народна філософія (етнософія) – система природного сприймання і осмислення дійсності, сукупність ідей, поглядів на природу, суспільство, всесвіт, духовний світ людини, її долю, покликання і роль в історії, а також – на можливу участь у людському житті не «надприродних» сил.
178. Народний звичай – традиційний порядок відзначення подій, свят, який пов'язаний з виконанням певних дій та використанням відповідних атрибутів та предметів.
179. Народний обряд – сукупність установлених звичаєм дій,

- пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов; церемонія культових та звичаєвих обрядів.
180. Народні оповідання – оповіді-спогади про надзвичайні зустрічі, пригоди, характерні повчальні історії, випадки з життя.
181. Народність – історична форма спільності людей, що утворюється з племен і передує нації.
182. Народознавець – вчений, науковець, фахівець і з етнографії України.
183. Народознавство – історична наука, що досліджує етнічні спільноти на предмет визначення специфічних ознак і функцій, виявлення їх змісту та закономірностей процесу становлення з погляду забезпечення існування етносу та вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення і культурно-побутові взаємини; сукупність усіх особливостей побуту, звичаїв, культури певного народу.
184. Населення – основна демографічна категорія – загальна людність, яка живе на певній території та в єдиному географічному середовищі.
185. Наснага – фізична енергія, сила; душевне піднесення; творчий запал, бойовий настрій.
186. Настрій – внутрішній душевний стан людини, напрям думок, почуттів, інтересів, бажання щось робити.
187. Натуралізм – погляд на світ, відповідно до якого природа виступає як єдиний універсальний принцип пояснення всього суцього; методологічний принцип обґрунтування моральності; пояснення моральності людини і побудова етичних теорій на основі законів природознавства; напрям і творчий метод у мистецтві й літературі, який з фотографічною точністю відображає поодинокі явища життя, ігноруючи художнє узагальнення, типізацію.
188. Наука – одна з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу, система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишній світ; окрема галузь цих знань.
189. Національна культура – сукупність культурних надбань, властива даному народу; особлива, специфічна для даної національної спільноти система тих чи інших видів людської діяльності.
190. Національна самосвідомість – усвідомлення кожної людини себе самодостатнім представником і носієм національної культури, усвідомлення своїх здібностей, якостей, думок, почуттів, дій, місця, ролі у природі, суверенній державі, світові в цілому.

191. Національна свідомість – це складна сукупність соціальних, політичних, економічних, філософських, релігійних, моральних тощо поглядів, переконань та стереотипів, які охарактеризовують певний рівень духовного розвитку нації.
192. Національна система виховання – історично обумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у душі патріотизму, гуманізму, демократичності.
193. Національний світогляд – обумовлена культурно-історичними умовами система поглядів, переконань, ідеалів, яка складає основу національної духовності і відображається в ідейній, морально-етичній спадщині, традиціях і звичаях української нації, її минулій історії та сучасному бутті.
194. Національний характер – сукупність типових якостей і психологічних особливостей етнічної групи, яка має спільну територію, мову, історію, культуру, звичаї, символи, що відрізняють її від сусідніх народів.
195. Нація – історична стійка спільність людей (етнос), що складається у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, літературної мови, етнічних особливостей культури та характеру. Усвідомлює необхідність створення власної держави для забезпечення свого самозбереження, і домоглася чи домагається її утворення. Нація є вищим ступенем суспільної єдності людей, ніж етнос, оскільки вона пов'язує своїх членів не лише спільністю території, походження, назви, мови, культури, традицій, але й спільною волею, прагненнями, устремліннями.
196. Недільні школи – безкоштовні школи для дорослих в Росії давали початкову освіту. Були відкриті в Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, Житомирі, Таращі.
197. Нігілізм – у широкому розумінні слова заперечення загальноприйнятих цінностей і норм, які вкорінилися в суспільному житті.
198. Ногата – у Стародавній Русі – дрібна грошова одиниця.
199. Нормани – назва народів Скандинавії в період VIII – середини IX ст. У Скандинавії їх називали вікінгами, в Київській русі – варягами.
200. Ньюанс – у мистецтві, літературі – тонке розрізнення в чому-небудь, ледь помітний відтінок.

О

201. Образ художній – специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності; тип, узагальнений письменником, митцем, персонаж; зображення; також – ікона.
202. Обскурантизм – вкрай вороже ставлення до освіти і прогресу, реакційність, мракобісся.
203. Оранта – один з іконографічних образів Богоматері, який склався у середні віки. Богородицю зображали на повний зріст з піднесеними руками і повернутими від себе долонями. Оранта дістала поширення в іконографії і живопису Візантії та Давньої Русі в IX-XIII століттях.
204. Острозька школа – греко-слов'яно-латинська колегія. Перша школа на Україні вищого рівня. Заснована К. Острозьким у 1576 р. Перший ректор – Г. Смотрицький.

П

205. Паволока, у Давній Русі – коштовна привозна тканина; також – полотно, що наклеювали на липовій дошці перед малюванням ікони.
206. Панорама – твір мистецтва, який широко і всебічно показує життя.
207. Пантеїзм – філософсько-релігійне вчення, за яким бог ототожнювався з природою.
208. Пародія – сатиричний літературний, музичний, малярський тощо твір, який іронічно копіює інший твір або його форму.
209. Пастораль – літературний, музичний і театральний жанр, в основі якого – поетизація та ідеалізація простого сільського життя. У переносному значенні пастораль має дещо іронічний відтінок як стан ніжності і тиші, однак з певною часткою манірності, солодкуватості.
210. Патетика – захоплена, пристрасна, схвильована мова, що має метою вплинути на почуття.
211. Патріархат – останній період первіснообщинного ладу. Характеризувався пануванням чоловіка в господарстві і в суспільних відносинах.
212. Пафос – натхнення, ентузіазм, зумовлені боротьбою за високу мету; пристрасний, піднесений тон промови.
213. Пектораль – шийна металева прикраса, відома з часів залізного віку, найвідоміша пектораль – золота скіфська, знайдена Б.

Мондзолевським у кургані Товста Могила.

214. Печеніги – тюркські кочові племена VIII-IX ст. Жили між Волгою і Уралом. Часто нападали на Київську державу. Остаточно розбив Я. Мудрий у 1036р.
215. Піетет – глибока повага, шанобливе ставлення до когось, до чогось.
216. Плем'я – етнічна одиниця, група родів, яка походить від спільного предка, має спільну територію і пов'язана спільністю організації.
217. Плеяда – група видатних діячів певної епохи, які пов'язані спільністю поглядів, завдань, напрямку (назва – від назви скупчення зірок).
218. Побут – загальний уклад життя, сукупність звичаїв і традиційних форм, притаманних якому-небудь народові, певній соціальній групі.
219. Покон – звичай за часів Київської Русі.
220. Половці – народність тюркської групи другої половини XI ст. Прийшли з Північно-Західного Казахстану у причорноморські степи. Кочівники, постійно загрожували Київській Русі. Остаточно розгромлені Батиєм у 1238 р.
221. Праслов'янська мова – мова-попередник усіх слов'янських мов, що мала за основу один з праїндоевропейських діалектів.
222. Псевдонім – приbrane ім'я, прізвище, авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор та ін., замість власного прізвища.

Р

223. Радіо – галузь науки, техніки і культури, пов'язана з передаванням на відстань радіохвиль.
224. Раритет – рідкісна річ, рідкісний примірник старої книги.
225. Раса – велика група людей, що склалася історично і має спільне походження та характерні спільні фізичні особливості, набуті під впливом природних і соціальних умов існування.
226. Регіон історико-етнографічний – умовний етнотериторіальний простір у рамках усього етносу, який за історичним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах і відтворене у крайовій символіці та в людській пам'яті; край.
227. Ренесанс – період у розвитку європейської культури (епоха Відродження), що мав великий вплив на все світове мистецтво.
228. Реставрація – відновлення в первісному вигляді творів мистецтва,

- архітектурних споруд, які були зіпсовані, зруйновані тощо.
229. Ритм – рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, зображальних тощо).
230. Риторика – наука красномовства і про художню прозу взагалі, ораторське мистецтво. Виникла у Стародавній Греції в V ст. до н.е., у Стародавньому Римі – III ст. до н.е. Антична риторика орієнтована головним чином на судові і парадні промови.
231. Ритуал – особлива програма поведінки, в якій актуалізується зв'язок з минулими нормами життя предків.
232. Рукоділля – виготовлення виробів ручним способом, взагалі – ручна робота; шиття, в'язання, вишивання тощо як вид ручної роботи.
233. Русини – стародавня назва українців та українців Галичини, Буковини і Закарпаття, які перебували в складі Австро-Угорщини.
234. Русь (руси, рос) – найменування східнослов'янських племен у VI–IX ст., саме вони утворили давню державу Русь.
235. Рушник – полоса декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом, що традиційно використовувалась для оздоблення житла, в українських національних обрядодіях; символ життєвої дороги.

С

236. Сагайдак – шкіряна сумка для стріл.
237. Самобутність – оригінальність, неподібність, самостійність у розвитку, незалежність від впливів, неповторність.
238. Самодіяльність – художньо-музична, театральна, хореографічна, поетична, малярська тощо творчість осіб, які не є в цій справі професіоналами, аматорство.
239. Сатира – художній прийом у творах літератури чи мистецтва, заснований на різкому висміюванні пороків, хиб, інших негативних явищ.
240. Світогляд – система поглядів на життя, природу і суспільство.
241. Свято – урочисте відзначення знаменної дати, події, що включає розважальні елементи та деякі обрядові дії.
242. Силует – однобарвне контурне зображення чого-небудь, намальоване на однотонному фоні; контур, обрис чого-небудь, що видніються віддалік.
243. Силянка – бісерні прикраси, виготовлені технікою нанизування (силення) бісеру, разок намиста; також – нитка, на яку щось нанизують.

244. Символ – речовий, графічний чи звуковий умовний знак чи умовна дія, що означає явище, поняття, ідею.
245. Символіка – умовне відображення подій, явищ, понять, ідей за допомогою певних знаків – символів або сукупність символів.
246. Синкретизм – злитість, нерозчленованість, яка характеризує первинний нерозвинутий стан чогось, наприклад, первісного мистецтва; у філософії – різновид еkleктизму, поєднання суперечливих поглядів.
247. Скіфи – іраномовні кочові племена, які проживали на території Причорномор'я (VII ст. до н.е. – III ст. н.е.). Скіфи були царські, кочовики, скотарі і землероби. Мали політичне об'єднання на чолі з царськими скіфами, яке успішно воювало з персами. залишили по собі унікальну культуру. Основні заняття – землеробство, скотарство, обробка металів.
248. Сленг – розмовний варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються у спілкування людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків, жаргон.
249. Слов'яни – велика група споріднених мовою та культурою народів, що компактно живуть у східній та центральній Європі (та в діаспорі). Умовно поділяються на східних (білоруси, українці, росіяни), західних (поляки, словаки, чехи, лужичани), південних (болгари, серби, хорвати, словенці, македонці). Слов'яни – споконвічні жителі середньої та східної Європи, пам'ятки їхньої культури відомі з II тис. до н.е.
250. Слов'янофіл – прибічник слов'янства, прихильник усього слов'янського, слов'янолюб.
251. Слов'янофоб – противник усього слов'янського, слов'яноненависник.
252. Слова-паразити – часто повторювані у висловлюванні слова чи словосполучення, які не несуть у собі ніякого смислового навантаження, так звані «порожні слова». Таке явище спостерігається або у зв'язку з тим, що мовець вагається у виборі потрібного слова, або не наважується чи не може виразно, чітко висловити думку. Наприклад: ну, от, теє, того, значить та ін.
253. Словник – книга, в якій в алфавітному або тематичному порядку подано слова якоїсь мови (з тлумаченням, перекладом на іншу мову тощо); також – сукупність слів якоїсь мови, лексика.
254. Слово – мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет чи явище.
255. Софійський собор – головний храм давньоруської держави, збудований 1037 р. у період князювання Ярослава мудрого,

найдосконаліший витвір мистецтва свого часу.

256. Співець – той, хто складає вірші, прославляє кого-небудь, що-небудь у літературі, музиці, живописі тощо.
257. Спілка – тісне єднання, об'єднання людей зі спільними інтересами чи цілями; товариство.
258. Спудей – учень бурси або іншого духовного навчального закладу, назва учнів середніх і молодших класів старої Києво-Могилянської академії.
259. Старовина – давно минулі часи, старовинні предмети.
260. Стародруки – книжки, видані д 1800 року.
261. Староукраїнська літературна мова – поширена в XIV-XVIII ст. в Україні, Білорусі (а частково і в Польщі та Молдові), мова юридичних документів, конфесійної, полемічної, художньої, проповідницької, історіографічної, частково наукової літератури.
262. Стенд – щит для виставки тих чи інших експонатів; пристрій, на якому випробують деталі, апарати тощо; також – місце для стрільби в рухомі мішені.
263. Стиль – сукупність ознак, що характеризують мистецтво певного часу чи напряду або індивідуальну манеру художника.
264. Суржик – метафоричне називання суміші мов, коли виникає плутанина українських і російських, українських і польських мовних одиниць тощо, викликаючи ефект неграмотності з огляду на загальнолітературну норму.

Т

265. Таври – основне населення гірських і передгірських районів Криму у I тис. до н.е. Займалися тваринництвом, землеробством, рибальством.
266. Талант – видатні здібності людини, обдарування.
267. Твір – те, що створено ким-небудь і реально існує, виріб; також – наслідок наукової чи мистецької творчості.
268. Творення – процес творчої діяльності.
269. Творець – той, хто створює матеріальні або духовні цінності, автор творів, засновник, основоположник чого-небудь, у віруючих – одне з найменувань бога.
270. Творчість – діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей.
271. Телебачення – передача зображення на відстань, нині – засіб зв'язку і вид мистецтва.
272. Тема – коло явищ, подій, що становлять зміст літературного чи мистецького твору; предмет розмови, лекції, дослідження тощо.

273. Теорія – логічне узагальнення практичного досвіду людей; система поглядів на сутність явищ і процесів природи, суспільства та людського мислення.
274. Трахтемирівський монастир – православний чоловічий монастир поблизу Трахтемирова (тепер село Черкаської обл.). З 1578 р. ним володіли реєстрові козаки. Шпиталь – притулок для поранених і старих козаків.
275. Тривога – неспокій, збентеження в очікуванні неприємності, страх перед чимось.
276. Тризуб – родовий знак Київських князів, елемент державного герба України.

У

277. Українізація – державна політика в галузі культури та мови, яка здійснювалась на Україні в 20-х роках ХХ ст. Вона передбачала широке впровадження української мови в школах, пресі, державних і культурних установах. Згорнуто на початку 30-х років, а ініціаторів репресовано (М.О. Скрипник, О.Я. Шумський та ін.).
278. Україністика – сукупність наук, які вивчають мову, літературу, культуру українського народу.
279. Українознавство – є цілісною системою наукових інтегративних знань про Україну й світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу.
280. Українофіл – прихильник всього українського, царські можновладці так називали тих, кого вважали причетним до українського національного руху.
281. Українофоб – ненависник українців і всього українського.
282. Український народний одяг – одяг, що формувався упродовж багатьох століть, має риси: декоративна мальовничість, широке застосування різних матеріалів та розмаїття технологій.
283. Український стиль (модернізм) – течія в архітектурі, малярстві та ужитковому мистецтві початку ХХ ст.; використання мистецької спадщини Київської Русі, української народної орнаментики та елементів бойківського і лемківського фольклору.
284. Універсалізм – методологічна позиція, яка передбачає наявність вселюдських феноменів.

Ф

285. Фасон – крій, модель, зразок, за яким шиють одяг, взуття, головні

- убори, також – певна манера, спосіб одягатися.
286. Феномен – виняткове, незвичайне, рідкісне явище.
287. Філантроп – людинолюб, добродійник, благочинець, благодійник.
288. Фільм – твір кіномистецтва, кінокартина.
289. Фрагмент – окрема частина твору мистецтва; уривок тексту; уламок викопної посудини чи кістки тощо.
290. Фраза – висловлювання, що становить смислову та інтонаційну єдність, стійкий умовний вираз – «крилата фраза».
291. Фундатор – той, хто поклав початок чомусь, засновник, основоположник.
292. Фуркалки – стародавні популярні дитячі іграшки, що виготовлялися із невеличких дерев'яних паличок, пластинок чи свинячих кісточок, які закріплювались на нитці. при зсукуванні та розкручуванні нитки паличка розкручувалась, відтворюючи різні звуки. вважається, що за первісного ладу це був музичний інструмент, який згодом перетворився у дитячу забаву. досвідчений гравець за допомогою фуркалки міг створювати різні мелодії.
293. Фуркало – народна назва дзиги (яка фуркає, розкручуючись).
294. Фурор – гучний публічний успіх, який викликає палке схвалення.

Х

295. Художня мова – сукупність правил і знакових систем, за допомогою яких твориться і передається інформація у мистецтві.

Ц

296. Церемонія – порядок здійснення якого-небудь урочистого обряду і самообряд; також – умовності в поведженні людини.
297. Церковнослов'янська мова – старослов'янська літературна мова, яка використовується як мова православної релігії. Під впливом живих народних мов мертва. Зазнавала змін, виступаючи в болгарській, українській, російській, сербській, македонській, румунській редакціях. Ці відмінності фіксуються в пам'ятках X – XI ст. Норми церковнослов'янської мови змінювалися залежно від того, куди переміщувався центр слов'янської писемності. Церковнослов'янська мова як писемно-книжна мова в часи Київської Русі існувала паралельно з давньоруською літературною мовою, сформованою на народній основі.
298. Цивілізація – (лат. *civilis* – гідний, вихований) – будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом; історичні типи

культур, локалізованих у часі та просторі; рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий даним суспільством.

Ч

299. Чепи – золоті князівські прикраси у формі ланцюжка.

Ш

300. Шедевр – зразковий витвір, найвище досягнення мистецтва, майстерності.

ТЕМАТИЧНИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Мистецькі стилі

1. Ампір – стиль пізнього класицизму в архітектурі й мистецтві (переважно декоративно-вжитковому), що виник у Франції на поч. XIX ст. Характеризується суворими монументальними формами й зверненням до давньоримських та давньоєгипетських декоративних деталей.
2. Бароко (від італ. *barocco* – вибагливий, химерний) – стиль у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню, але не був його запереченням. Бароко синтезувало мистецтво готики й ренесансу. Характеризувався примхливістю форм і декоративною пишністю. Батьківщина бароко – Італія, де у визначних мистецьких центрах (Римі, Мантуї, найменше у Венеції і Флоренції) виробили перші зразки бароко в архітектурі, скульптурі, живописі.
3. Готика (від італ. *gotico* – готи). Готичний стиль – це художній стиль, що виявився завершальним етапом у розвитку середніх століть культури країн Західної Європи (між серединою XII і XVI ст.). Термін «Готика» введений в епоху Відродження як зневажливе позначення всього середньовічного мистецтва, що вважалося «варварським».
4. Еклектизм – стиль в архітектурі та живописі, що передбачає поєднання різнорідних стильових елементів чи довільний вибір стилістичного оформлення для будівель або художніх виробів, які мають якісно інше значення та призначення (використання історичних стилів в архітектурі та художній промисловості XIX ст.)
5. Експресіонізм (від франц. *expression* – вираження, виразність) – літературно-мистецька стильова тенденція авангардизму, що сформувалася в Німеччині на початку XX ст. Мав своїх прихильників в мистецтві Франції, Австрії, Польщі, німецькомовної Швейцарії.
6. Імпресіонізм (від франц. *impression* – враження) – художній напрям, що заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань. Мистецька течія, у живописі, а також в літературі та музиці – котра виникла в 1860-х роках та остаточно сформувалася у другій половині XIX ст. у Франції. Засновники імпресіонізму – як і символізму та експресіонізму – діяли на противагу реалізму (особливо

неокласицизму, а також і натуралізму). Імпресіоністи намагаються у своїх творах відтворити шляхетні, витончені особисті враження та спостереження мінливих миттєвих відчуттів та переживань, природу, схопити мінливі ефекти світла – проте на відміну від неокласицизму не зобов'язувалися об'єктивно відображати реальність, а натомість поділитися власними почуттями з спостерігачем твору, вплинути на нього.

7. Класицизм (англ. classicism, від лат. classicus – зразковий) – напрям в європейській літературі та мистецтві, який наслідував античні зразки в літературі і мистецтві. Уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст. Найбільшого розквіту досягає у Франції (XVII ст.). Певною мірою притаманний усім європейським літературам, у деяких зберігав свої позиції аж до першої чверті XIX ст.
8. Неоготика або псевдоготика – (тобто нова або ж псевдо готика) – напрямок в архітектурі, що сполучає елементи готики з класицизмом.
9. Неокласицизм (від грецьк. νέος – молодий, новий і лат. classicus – зразковий) – загальна назва ряду художніх течій II пол. XIX-XX ст., які зверталися до традицій античності, відродження та класицизму. У своїх творах неокласицисти протиставляли суперечностям життя вічні «естетичні норми минулого».
10. Романтизм – напрям у європейському мистецтві й літературі, який виник наприкінці XVIII – на початку XIX ст.; його представники боролися проти канонів класицизму, висували на перший план інтереси особи та почуття і використовували у своїй творчості історичні та народно-поетичні теми. Художній метод мистецтва й літератури, пройнятий оптимізмом і прагненням показати в яскравих образах високе призначення людини.
11. Символізм (фр. symbolisme, з грец. симболон – знак, ознака, прикмета, символ) – літературно-мистецький напрям кінця XIX – початку XX ст., основоположники якого, базуючись на ідеалістичній філософії Шопенгауера, «теорії несвідомого» Едуарда Гартмана і поглядах Фрідріха Ніцше, проголосили основою мистецької творчості символ – таємну ідею, приховану у глибині всіх навколишніх, а також і потойбічних явищ, що її можна розкрити, збагнути й відобразити тільки з допомогою мистецтва, зокрема музики й поезії. Зумовлена цією установою поезика символізму вирізнялася глибоким культом «слова, як такого» («світ слова»), великою увагою до музичності, формальних пошуків, ускладнених образів й асоціацій, нахилом

до таємничості, а то й містичності, що виявлявся особливо у використанні натяків і недомовок, в уживанні великих літер у деяких словах для підкреслення їх особливого значення тощо.

12. Футуризм – стилістичний напрям у літературі й мистецтві поч. ХХ ст.

Творчі об'єднання, організації, течії

1. Братства – громадські організації міщан та селян, створені у XVI-XVII ст. для захисту національно-релігійних інтересів українського народу.
2. Братські школи – навчальні заклади в Україні у XVI-XVII ст., які організовувались при братствах
3. «Москвофіли» – мовно-літературна, суспільно-політична течія. Виникла в XIX ст. на землях Галичини, Буковини, Закарпаття. До неї входила частина консервативної інтелігенції, духівництва і орієнтувалася на реакційні сили царського самодержавства. Виступали за цілковиту єдність України і Росії.
4. «Просвіта» – культурно-освітня громадська організація в Україні, заснована 1868 року у Львові інтелігенцією для поширення освіти серед народу.
5. «Руська трійця» – гурток, створений в 30-х роках XIX ст. в Західній Україні. Очолили М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич. Займався літературно-художньою творчістю, видавався альманах «Русалка Дністрова» (1837 р.).
6. «Спілка визволення України» – сфальсифікована органами ДПУ міфічна «контрреволюційна організація». Процес над СВУ відбувся в 1930 р. Засуджено 45 діячів культури, серед них С. Єфремов.
7. Хуторянство – інтелектуальна течія в Україні XIX-XX ст., в центрі якої критика урбаністичної цивілізації.
8. Шовінізм – агресивна форма націоналізму, в основі якої лежить проповідь національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої нації; ідеологія і позиція, що виражається у зверхньому, зневажливому ставленні до інших народів.

Найвизначніші твори, книги

1. «Апостол» – перша друкована книга в Україні. Видана в 1574 р. І.Федоровим у Львові.
2. «Повість временних літ» – пам'ятка літератури XII ст. в Київській Русі. Містить відомості про розселення слов'ян, утворення держави, перших князів.
3. «Руська правда» – норми давньоруського права XI-XII ст., одне з основних джерел вивчення державності та права Київської держави, містить велику кількість історичних фактів.
4. Пересопницьке Євангеліє – визначна пам'ятка староукраїнської мови. Переклад Євангелія «простою» мовою створено у XVI ст., нині на ньому присягає президент України.
5. Статут Володимира Мономаха – Закон, в якому вміщено 69 статей, розширена редакція «Руської правди». Входили норми кримінального, цивільного і судового права.

Письмо

1. Абетка – сукупність букв, прийнятих у писемності більшості мов, розміщених у певному усталеному порядку.
2. Абетка докирилична давньоруська (східнослов'янська) – азбука, що ймовірно існувала на Русі до 863 року, тобто до створення азбуки Кирила і Мефодія. Згадується у «Панонських житіях Кирила і Мефодія», «Сказаннях чорноризця Храбра».
3. В'язь – старовинне декоративне письмо, в якому окремі літери і слова зливаються в суцільний орнамент. друкувалося з різьблених дерев'яних дощок.
4. Глаголиця – одна із стародавніх слов'янських систем письма. Напевне, передує кирилиці.
5. Екслібріс – художньо оформлений книжковий знак, який вказує на власника книги, своєрідний підвид графічного мистецтва.
6. Ініціали Острозькі – видатна пам'ятка книжкового мистецтва, характерна риса якої – малюнок літери і рослинний візерунок.
7. Інкунабули – перші книжки, друковані набірними літерами в найранішу добу книгодрукування в Європі.
8. Кирилиця – один з двох давньослов'янських алфавітів (більш ранньою була глаголиця) створений грецькими монахами-просвітителами Кирилом і Мефодієм в середині IX ст. на основі грецького письма з доданням кількох літер. Пам'ятки – «Остромирове Євангеліє» (1056-1057).

9. Кліше – рельєфний малюнок на металевій, дерев'яній тощо дошці для відтворення в друкуванні.
10. Книгодрукування – комплекс виробничих процесів, метою яких є виготовлення книг, журналів, газет та іншої друкованої продукції шляхом перенесення.
11. Літера – письмовий знак, що позначає звук (або сполучення звуків, буква).
12. Маргіналія – назва чи малюнок, вміщені на полях книги.
13. Пергамент – спеціально оброблена тонка шкіра молодих тварин (ягнят, телят, козенят) як матеріал для письма.
14. Переписувач – у давній Русі – особа, що переписувала і впорядковувала рукописні книги.
15. Персонаж – дійова особа в літературному художньому творі.
16. Писало – перо.
17. Писемність – система графічних знаків, уживаних для писання в якій-небудь мові або групі мов.
18. Писець – у Давній Русі – переписувач і упорядник рукописних книг.
19. Письменник – людина, яка займається письменництвом, літературною діяльністю, написанням художніх творів.
20. Титло – у старослов'янській писемності – надрядковий знак на скорочено написаним словом (з пропуском головного).

Література

1. Агіографія (від грец. «святий» і «пишу») – вид церковно-історичної літератури, який містить життєписи святих; це розповіді про духовних і світських осіб, канонізованих християнською церквою.
2. Бароко літературне українське – літературно-мистецьке явище, риси якого виявилися наприкінці XVI ст. і яке розвивалося протягом понад двох століть в усіх жанрах тодішньої літератури, зокрема в проповідях І. Галятовського, А. Радивиловського, в поезії Л. Барановича, І. Величковського, Г. Сковороди та інших. Найвідомішим жанром барокової поезії була духовна пісня, хоча й світська поезія також мала різноманітні жанрові форми: філософська й еротична лірика, панегірик та епіграма, пейзажні та емблематичні вірші тощо. Серед найоригінальніших творів українського бароко виділяють «віршові іграшки»: акростих (коли початкові літери кожного рядка утворювали ім'я автора) і мізостих (коли потрібні слова склалися з літер, що знаходилися

посередині вірша), кабалістичні вірші (числове значення слов'янської абетки давало можливість підрахувати рік написання твору), фігурні вірші (друкувались у формі серця, хреста, яйця тощо), «раки літеральні» І. Величковського – вірші, рядки яких можна читати однаково як справа наліво, так і зліва направо тощо. До явищ українського літературного бароко належать також «Послання» І. Вишенського та козацько-старшинські літописи, найпомітніше «Літопис Самійла Величка». Визначальні риси: посилення ролі церкви і держави, поєднання релігійних і світських мотивів, образів; мінливість, поліфонічність, ускладнена форма; тяжіння до різких контрастів, складної метафоричності, алегоризму; прагнення вразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору; трагічна напруженість і трагічне світосприймання; настрої песимізму, скепсису, розчарування.

3. Белетристика – художня література.
4. Бестселер – видання, що швидко набуло величезної популярності. Буквально: «те, що найкраще розходитьсь».
5. Берестяні грамоти – давньоукраїнські тексти, розміщені на бересті (корі берези) шляхом видавлювання чи видряпування спеціальною паличкою – писалом. За змістом це короткі листи світського характеру, доручення, боргові зобов'язання, чолобитні, любовні послання, учнівські вправи тощо.
6. Бурлеск (фран. burlesque, від італ. burla – жарт) – стиль сатиричної літератури, в основі якого навмисна невідповідність між темою твору та мовними засобами, що створює комічний ефект, наприклад «Енеїда» І Котляревського на тему однойменної героїчної поеми Вергілія.
7. Валуєвський циркуляр 1863 р. – розпорядженням міністра внутрішніх справ П.О. Валуєвим заборонялося друкувати шкільні підручники, науково-популярні, релігійні видання та викладати в школах українською мовою.
8. Генетична пам'ять літератури – здатність національного письменства безпосередньо переживати актуалізовані події та явища української історії. Генетична пам'ять літератури найчастіше оприявнюється в метафоричних регістрах літературного тексту як одна з репрезентацій національного міфу.
9. Експромт – прозовий, віршовий чи музичний твір, який створюється без підготовки.
10. Елегія – ліричний вірш сумного характеру.
11. Епіграма – короткий сатиричний або гумористичний вірш,

- спрямований проти якої-небудь особи або явища.
12. Епопея – великий художній твір, що відзначається широтою охоплення подій та глибиною їх висвітлення.
 13. Епос (грец. «слово», «розповідь», «історія») – сукупність народних героїчних пісень, сказань, поем. Оповідний рід літератури, що, на відміну від лірики й драми, характеризується розповідно-описовою (епічною) формою, широтою зображення подій і характерів.
 14. Жанрово-стильова повнота українського літературного процесу – притаманна письменству в інтегративні єдності його складових здатність адекватно відповісти на виклики Історичної процесуальності. Жанрово-стильова повнота свідчить про художню зрілість та образотворчу вивершеність національної літератури у контекстах дискурсу світової культури. За Д. Чижевським, неповнота української літератури, виявлена ким у письменстві кінця ХІХ ст. зумовлена драматичним процесом денаціоналізації культурно активних верств суспільства в умовах бездержавності, у результаті цього українська нація стала неповною. Створення повної літератури, тобто такої, що може задовольнити духовні потреби усіх суспільних груп, відбулося лише на початку ХХ ст. і стало заслугою модерної літератури з її різноманітністю напрямів, течій і стилів.
 15. Жаргонізми – слова, що вживаються в жаргоні – соціальному діалекті мови, яким користуються люди, об'єднані спільними інтересами, захопленнями, віком, ситуацією.
 16. Збірка – книжка, що містить зібрані за певним принципом твори; зібрання.
 17. Ікос – популярний вид перекладної літератури часів Київської Русі, який складався з кількох пісень, що розкривали суть християнських свят, проповідували християнські та житійні легенди.
 18. Історична тяглість розвитку літератури – органічна єдність етапів та періодів розвитку українського письменства, яка обумовлює факт генетичної спорідненості стилів і методів у національній літературі, унеможливаючи існування розривів поміж культурно-історичними епохами – незважаючи на всю несприятливість зовнішніх обставин (заборони українського слова, планомірна колонізація і русифікація і т. ін.).
 19. Катрен – 4-рядкова строфа, що має скорочену думку, чотиривірш.
 20. Кодифікація – встановлення й офіційне визнання літературної норми, зафіксованої в граматиках, словниках, довідниках.

Кодифікація регулює розвиток літературної норми, забезпечує стабільність функціонування літературної мови.

21. Культурно-історичні епохи розвитку української літератури – цілісні періоди розвитку української літератури, що виокремлюються з-посеред загального плину розвитку письменства якоюсь домінантною естетичною характеристикою.
22. Лірика – один з трьох родів художньої літератури; твори ліричної поезії; також – ліричний настрій.
23. Література – вид мистецтва, власне, мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси; сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства; результат творчого процесу автора, зафіксований у відповідному тексті за допомогою літер.
24. Літературна мова – унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідуючу функцію через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Літературна мова протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; існує в усній та писемній формах. Залежно від суспільного використання літературної мови формуються її функціональні стилі.
25. Літературний напрям – це конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період часу.
26. Літопис – історичний твір у Давній Русі, в якому розповідь сучасника подій та фактів подано у хронологічному порядку; також – послідовний запис будь-яких подій, історія чого-небудь.
27. Літописання, літопис – хронологічно послідовний запис історичних подій, зроблений їх сучасником.
28. Манускрипт – стародавній рукопис; рукопис взагалі.
29. Мемуари – літературний твір у формі записок, написаний від першої особи – учасника чи свідка описуваних подій.
30. Нестор – видатний давньоруський письменник і літописець; був ченцем Києво-Печерської лаври, автор низки агіографічних творів, серед них – «Повість минулих літ».
31. Новела – невеликий розповідний художній твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом.
32. Оповідання – невеликий за обсягом прозовий художній твір, розповідь; новела.

33. Пам'ятки української мови – писемні тексти, що використовуються для вивчення історії системи мови (у т. ч. її говорів) та дослідження історії української літературної мови.
34. Памфлет – літературно-публіцистичний твір, в якому є гостра критика чи сатира.
35. Повість – літературний художній розповідний твір, що займає проміжне місце між оповіданням і романом.
36. Поезія – словесна художня творчість, твори, написані віршами; вірш.
37. Поема – великий поетичний оповідний твір; також – музичний твір ліричного характеру.
38. Притча – оповідний літературний твір алегорично-повчального характеру, змістом близький до байки.
39. Проза – художні твори, написані звичайною розмовною мовою.
40. Пролог – вступна частина літературного або музичного твору.
41. Публіцистика – вид літератури, що висвітлює актуальні проблеми життя суспільства.
42. Реалізм – літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ.
43. Ремарка – авторська примітка-коментар у тексті.
44. Роман – великий за розміром і складний за побудовою художній оповідний літературний твір, в якому широко охоплено життєві події, глибоко розкриваються характери, психологія персонажів тощо.
45. Сказання – жанр давньоруської розповідної літератури про історичних діячів та події, у яких вони брали участь.
46. Словесність – художня література та усна народна творчість, а також сукупність творів літератури й фольклору якого-небудь народу; також – філологічні науки.
47. Строфа – у віршуванні – ритмічно завершена частина твору, повторюване у вірші поєднання кількох рядків.
48. Сюжет – система подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів та весь зміст твору.
49. Тропи – форми художнього інакомовлення (метафора, метонімія, гіпербола тощо).
50. Фабула – канва, схема розвитку подій у художньому творі, розвиток сюжету в послідовності.
51. Фейлетон – невеликий літературно-публіцистичний твір критичного плану.
52. Хроніка – запис історичних подій у часовій послідовності,

літопис; літературний твір на основі історичних подій.

53. Цитата – точний дослівний уривок з якого-небудь тексту.

54. Часопис – періодичне друковане видання – газета або журнал.

Ремесло, промисли

1. Бондарство – один з видів українських народних промислів, що вимагає досконалої техніки та інструменту при виготовленні дерев'яних бочок, відер, шапликів тощо.
2. Борті – вирубані у дереві й природні гнізда (вулики) для бджіл, назва походить від старослов'янського «бортъ» – вулик у дуслі дерева.
3. Бортники – люди, що займалися бджільництвом.
4. Бортництво – масовий вид селянського бджоляного промислу, нині бджолярство.
5. Бортяниці – комори для меду за часів Київської Русі.
6. Гаптування – вишивання шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками; річ, виготовлена таким способом.
7. Гутництво – виготовлення виробів із скла, стародавній промисел українців.
8. Золотарство – обробка благородних металів (золота, срібла).
9. Кам'яносечці – давньоруські скульптори, що творили орнаментальний та зооморфний рельєф, архітектурні деталі та оздобу.
10. Коваль – майстер, який куванням обробляє метал, виковає металеві речі.
11. Ковальство – ремесло, фах коваля.
12. Колодій – майстер з виготовлення коліс, колісник.
13. Лимар – майстер, що виготовляє ремінну зброю із шкури-сириці.
14. Лимарщина – шкура-сириця, яка йшла на виготовлення сідел, шлей, вуздечок для коней.
15. Ложкарство – деревообробний промисел з виготовлення ложок, пізніше тарілок та мисок. окрема галузь українського декоративно-ужиткового мистецтва.
16. Матриця – штамп із витисненим у ньому заглибленням, яке точно відповідає формі оброблюваної деталі з металу.
17. Ремесло – дрібне виробництво ужиткових та мистецьких творів, основою яких є переважно ручна техніка без виробничого поділу праці.
18. Ремісники вотчинні – ремісники, що перебували у феодалській залежності від князя, боярина, церкви.
19. Ремісники посадські – вільні міські мешканці.
20. Рядки – найпростіший і найпоширеніший ткацький узор у вигляді діагональних смуг правого або лівого напрямку.
21. Сагайдачник – ремісник, що виготовляє сагайдаки, або той, що

носить сагайдаки.

22. Стельмаство – один із найдавніших видів народного ремесла: виготовлення возів, саней та деталей до них.
23. Столяр – фахівець з обробки деревини і виготовлення виробів з неї.
24. Ткаля – майстриня, яка виготовляє тканини на ткацькому верстаті.
25. Ткацтво (ткання) – виготовлення тканин на ткацькому верстаті, відоме з часів неоліту (ручне ткацтво). Механічне ткацтво відоме з кінця XVIII ст., коли було створено механічний ткацький верстат.
26. Цех – об'єднання ремісників – основна форма організації виробництва в середні віки в країнах Європи, характерна і для України.
27. Цехмістер (цех майстер) – староста цеху, що стежив за дотриманням статуту, розпорядком роботи і виробничим процесом.
28. Ювелір – майстер з виготовлення художніх виробів, прикрас тощо з коштовних металів та каміння.

Театр

1. Актор – виконавець ролей у театральних виставах, у кіно, на телебаченні.
2. Балет – вид театрального мистецтва, що поєднує танець, музику й драматургічний задум. Театральна вистава, сюжет якої розкривається засобами танцю, міміки, музики; музичний твір, що призначений для такої вистави. Колектив артистів, які виконують таку виставу.
3. Бенефіс – вистава в театрі на честь одного з її учасників.
4. «Березіль» – український театр-студія, заснований Лесем Курбасом у 1922 р. у Києві й переведений у 1926 р. до Харкова. Унікальне явище театрального мистецтва. Період життя та становлення театру у Києві вважають його «політичним» періодом, а харківський період – філософським. Заснований як Мистецьке об'єднання (МОБ) на базі однієї з груп колективу «Молодого театру», що почав свої виступи в частинах Червоної Армії. У час свого розквіту театр «Березіль» налічував 6 акторських студій (три у Києві та по одній у Білій Церкві, Умані та Одесі), біля 400 акторів та співробітників, режисерську лабораторію (режлаб), музей театру (нині Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України у Києві) та десять комітетів, у т.ч. й т.зв. «психологічно-технічний» комітет, який застосовував методи прикладної психології для розробки нових методів навчання акторів та режисерів. Кожна майстерня, крім постійного репертуару, мала своє особливе завдання і займалася пошуковою роботою в різних галузях театрального мистецтва. У театрі діяв мюзик-хол (спектаклі «Шпана», «Алло на хвилі 477», «Чотири Чемберлени»), агітпроп. Було підготовлено серію «Костюмовані історії» (спектаклі «Жакерія», «Сава Чалий», «Король бавиться», «Змова Фієско»). Театр також видавав журнал «Барикади театру». «Березіль» був сміливим і міцним експериментальним колективом, у якому променіли молоді таланти А. Бучма, М. Крушельницький, Н. Ужвій, Й. Гірняк, В. Чистякова, Л. Сердюк, Д. Антонович, І. Мар'яненко, Ф. Радчук та інші. Художнє керівництво «Березілю» декларувало свою творчу радянську програму, проголошувало боротьбу проти теорії «мистецтва для мистецтва», розважальності, рутини й штампу в театрі. «Березіль» зосередив творчі зусилля на пошуку нових сценічних засобів. На відміну від «реалістичного» театру (ідеї якого сповідував Гнат Юра), Курбас еволюціонує у бік

авангардизму, експресіоністичності, конструктивізму та неobarокового символізму. Він робить наголос на використанні простих декорацій, на ощадливості в коштах, ерудиції акторів та поміркованій прозорій мізансцені, до якої долучає фотографію, кіно та музику. Режисер уникає вторинності і не бажає звертатися до російських переспівів західної культури. У 1933 р. після арешту Л. Курбаса театр було закрито, а акторський колектив долучився до трупи Харківського українського драматичного театру ім. Т. Шевченка, керівником якого став М. Крушельницький. Нині Харківський український академічний драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка. Зараз назву «Березіль» носить мала сцена цього театру.

5. Вертеп (з грец. – печера, в якій народився Ісус.) – вид мандрівного лялькового театру, що ставив п'єски, короткі вистави пов'язані із біблійним різдвяним сюжетом.
6. Драма – літературно-театральний твір, побудований у формі діалогу, призначений, як правило, для сценічного втілення.
7. Завіса – рухома заслона, що відокремлює сцену від зали для глядачів.
8. Комедія – драматичний твір із жвавим сюжетом гумористичного або сатиричного характеру.
9. Опера – вокально-інструментальний музичний сценічний твір, в якому поєднуються музика і драматична дія.
10. Оперета – музичний сценічний твір розважального характеру.
11. П'єса – драматичний твір, призначений зазвичай для постановки на сцені, також – невеликий музичний твір.
12. Падуга – верхня допоміжна декорація, якою маскують від глядача механізм верхньої частини сцени.
13. Пантоміма – німа вистава, де зміст передається за допомогою рухів, жестів та міміки.
14. Парафраза – музична п'єса у формі фантазії на теми (мелодії) з іншого твору.
15. Підтекст (у театрі) – внутрішній зміст сцени, який не розкривається безпосередньо в діалозі.
16. Прем'єра – перша вистава п'єси в театрі або концертній програмі.
17. Театр – вид мистецтва, що відображається в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами; також – установа, що проводить сценічну діяльність.
18. Трагедія – драматичний твір, що відзначається гостротою і непримиренністю конфліктів, як особистісних так і соціальних, і закінчується зазвичай загибеллю героя.

19. Увертюра – оркестрова п'єса, що є вступом до опери, балету, драми, фільму тощо.
20. Фарс – у бурлескному театрі XV-XIX ст. – беззмістовне, а часом і непристойне комедійне видовисько; грубий жарт, блазенська витівка.
21. Феєрія – театральна або циркова вистава з казковим сюжетом і широким використанням сценічних ефектів і трюків; незвичайне, фантастичне видовище.
22. Цирк – вид театального мистецтва, включає клоунату, акробатику, жонглювання, та інші екстремальні жанри.
23. Ява – частина дії драматичного твору, в якій склад виконавців залишається незмінним.

Образотворче мистецтво

1. Академізм – художня школа в мистецтві XIX-XX століть, спрямована на збереження і відтворення творчих здобутків своїх попередників. Іноді це призводило до догматичного наслідування форм, стильових прийомів, канонів минулого мистецтва, до еkleктизму.
2. Акварель – живопис фарбами, які розводяться водою. Основні її якості: прозорість барв, крізь які просвічують тон і фактура основи, чистота кольору.
3. Барельєф – скульптурний твір (прикраса) на плоских поверхнях, у якому зображення виступає над фоном не більш ніж на половину свого об'єму.
4. Бароко українське в образотворчому мистецтві – протягом XVII–XVIII ст. в Україні бурливо розвивалася скульптура, гравюра, іконопис, світський портретний живопис, народні картини, що мали яскраво виражений бароковий характер. Автором численних іконостасів і скульптур, зокрема у Хрестовоздвиженському соборі в Полтаві, у Мгарському монастирі, церкві св. Покрови в Ромнах, був Сисой Шалматов. Талановиті скульптори працювали і в Західній Україні, з-поміж яких найвидатнішим був Йоган Пінзель, автор скульптурного оформлення Святоюрського комплексу у Львові та ратуші в Бучачі. Великої слави зажили українські художники-графіки Олександр та Леонтій Тарасовичі. У 1702 р. в Києві вийшов друком «Києво-Печерський патерик» із 40 гравюрами Леонтія Тарасевича. Неперевершеним гравером був Іван Щарський. У гравюрах цього майстра складні рослинні орнаменти поєднуються з античними, глибоко символічними сюжетами й реалістичними зображеннями. Так у графіці втілювалися закони мистецтва бароко. Нові мистецькі принципи поступово поширювалися в іконописі. Своєрідне поєднання іконописних традицій із тогочасними художніми досягненнями спостерігалось у творчості Івана Рутковича та Йова Кондзелевича – найвидатніших іконописців козацької доби. Пензлю Рутковича належить частина ікон з іконостасів у селах Водиця-Дерев'янська, Воля-Висоцька (Львівська обл.) та в с. Потеличі (Львівська обл.), а також іконостас церкви Різдва Христового у Жовкві. Йов Кондзелевич (1667 – після 1740) – автор ікон із Богородчанського іконостаса, виконаного для Манявського скиту. Від тих часів збереглося багато безіменних іконописних

шедеврів. Найчастіше народні іконописці зверталися до образу Божої Матері. На іконах козацької доби Богородицю зображено в національному українському вбранні на тлі золоченого різьбленого рослинного орнаменту. Великого поширення в Україні набула ікона Покрови. Образів Покрови збереглося чимало. У нижній частині таких ікон подавалися реалістичні зображення представників козацької старшини, кошових отаманів, гетьманів. Збереглася ікона Покрови Богородиці із зображенням Богдана Хмельницького. Ще на одному образі з-поміж козаків, які просять захисту в Богородиці, зображено останнього кошового Петра Калнишевського. У фондах Кіровоградського обласного краєзнавчого музею зберігається ікона з тим же сюжетом, на якій зображено Павла Полуботка. Велику популярність мав за тих часів світський портретний живопис. Портрети замовляли представники козацької старшини, власне, тому їх і називають козацькими. Чудовим зразком козацького портрета є зображення стародубського полковника Михайла Миклашевського початку XVIII ст. та знатного військового товариша Григорія Гамалії кінця XVII ст. Надзвичайну популярність мали в Україні народні картини «Козак Мамай». Протягом XVIII ст. зображення козака Мамаю можна було побачити в кожній українській хаті. Козаків малювали олійними фарбами на полотні, стінах, дверях, віконцях, кахлях, скринях, посуді й навіть на вуликах, вважаючи символічне зображення Мамаю оберегом. Наснажене животворними визвольними ідеями звитяжного XVII ст., духовне життя українців у XVIII ст. хоч і зазнавало всіляких утисків з боку держав-колонізаторів, проте залишалося розмаїтим і доволі багатим. Найкращі здобутки українських митців XVIII ст. – архітектура бароко, картини «Козак Мамай» та ікони народних майстрів не тільки не втратили своєї мистецької вартості, а й увійшли до золотої скарбниці світової культури, навіки прославивши своїх творців і народ, що їх виплекав.

5. Гравюра – вид графіки, в якому зображення є друкованим відбитком малюнка, який нанесений на дошку малярем-гравером; відбитки також називаються гравюрами.
6. Графіка – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині тощо олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відбитий на папері зі спеціально підготовленої форми, може бути мальована або друкована, також станкова або ужиткова.

7. Естамп – відбиток зображення, зробленого художником-гравером.
8. Етюд – допоміжний твір образотворчого мистецтва, виконаний з натури для її вивчення в процесі роботи над картиною чи скульптурою.
9. Живопис – вид образотворчого мистецтва, що зображує лініями і кольорами предмети і явища дійсності.
10. Іконопис – вид релігійного станкового живопису.
11. Ілюстрація – зображення, малюнок, що пояснює, відтворює зміст тексту унаочнення; також – музичне зображення якої-небудь теми, музичний супровід.
12. Інкрустація – техніка художнього декорування, оздоблення поверхні візерунками з дорогоцінних матеріалів, які врізають у поверхню виробу.
13. Інтарсія – техніка художнього декорування, оздоблення дерев'яних предметів візерунками з інших порід дерева, які врізають врівень з поверхнею виробу.
14. Камея – виріб з каменю з художньою рельєфною різьбою, прикраса.
15. Картина – твір живопису, намальований фарбами на полотні, дощі, картоні тощо, також: те, що можна охопити зором.
16. Колаж – художня техніка: композиція з різних матеріалів і предметів, наклеєних на основу, часто поєднана з графікою й живописом; твір, виконаний у цій техніці.
17. Літографія – один з основних видів графіки; спосіб друкування, при якому відбитки одержуються перенесенням фарби під тиском з плоскої друкованої форми безпосередньо на папір.
18. Макраме – вузликоче художнє плетіння в мотузочку.
19. Малярство – вид образотворчого мистецтва, що зображує предмети чи навколишній світ фарбами на полотні, папері, стіні тощо, живопис.
20. Медальєр – художник, майстер з виготовлення форм для відливання чи карбування медалей.
21. Марина – картина, на якій зображено морський пейзаж.
22. Мозаїка – зображення або візерунок, зроблений з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців, смальти і т.д.
23. Натюрморт – жанр живопису, композиція з гармонійно укладених предметів побуту (квітів, фруктів тощо).
24. Монумент – архітектурна або скульптурна споруда на честь

- якоїсь події чи особи, пам'ятник.
25. Обеліск – пам'ятник – гранчастий кам'яний стовп, що звужується догори і має пірамідальне завершення, поширений з давніх часів і у багатьох народів.
 26. Образотворче мистецтво – мистецтво, що втілює художні образи на площині та в просторі – живопис, графіка, скульптура.
 27. Опішнянська кераміка – традиційна українська кераміка із с. Опішня на Полтавщині, найбільшого в Україні осередку виробництва гончарної кераміки; має світову славу.
 28. Орнамент – оздоблений візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів або стилізованих рослинних чи тваринних мотивів.
 29. Орнаментальна гравюра – різновид художніх оформлень книгодруків (заставка, кінцівка, узорчасті ініціали).
 30. Орнаменти лисківські – виводяться твердим предметом на стінках гончарного виробу, всю поверхню вкривають широкі смуги, риски, спіралі, решітки.
 31. Орнамента стародруків – орнамента, в якій основним елементом є візерунок листка якоїсь рослини у поєднанні з масивними стеблами, стилізованими квітами і плодами у вигляді шишок, макових головок тощо.
 32. Офорт – вид гравюри; малюнок вишкрябується гравірувальною голкою у шарі лаку, що вкриває поверхню металевої пластини, після чого прошкрябані місця протравлюються кислотою. Зображення відбивається з пластини, витравлені місця якої заповнені фарбою.
 33. Палітра – чотирикутна чи овальна дощечка, на якій живописець змішує і розтирає фарби.
 34. Пам'ятник – художній (зазвичай – скульптурний) твір, встановлений на знак шани до якоїсь особи або в пам'ять про якусь значну подію.
 35. Пейзаж – картина природи, краєвид; картина або малюнок з зображенням краєвиду; жанр образотворчого мистецтва – пейзажний живопис; опис природи в художній літературі.
 36. Пензель – прикріплений до ручки пучок волосся або щетини – щіточка для малювання.
 37. Первісне мистецтво – виникло у пізньому палеоліті: розписи на стінах печер та скелях, різьблення і малюнки на кістці або рогу, кістяні статуетки; за неоліту – орнаментована кераміка, дрібна пластика трипілля і т. ін.
 38. Перегородчасті емалі – давньоруська техніка, вершина

декоративно-ужиткового мистецтва Київської Русі. На золотих пластинках за допомогою матриць витискували малюнок та контури зображень, у заглибленнях напаявали поставлені на ребро тоненькі золоті перегородки. проміжки заповнювали спеціальним емалевим порошком і поступово розплавляли його в печі, поки він не обертався на емаль, маленькими молоточками обережно розплескували золоті перегородки і шліфували поверхню. На площі, яка не перебільшує зрізу олівця, майстер виконував зображення жіночої голівки з діадемою, сережками та іншими деталями.

39. Петриківський розпис – один з найвідоміших стилів українського декоративного розпису; виник у с. Петрівці Дніпропетровської області, йому притаманні рослинні форми орнаменту, ажурність, чітка графічність декору, яскравість барв.
40. Писанка – розмальоване великоднє яйце, символ сонця, відродження, любові і краси.
41. Писанкарство – унікальний вид українського мистецтва, пов'язаний з тисячолітньою традицією розмалюванням великоднього яйця.
42. Плакат – вид образотворчого мистецтва, що служить цілям політичної агітації, реклами, навчання тощо.
43. Пленер – у живописі термін, який позначає передачу в картині всього багатства змін кольору, зумовлених дією сонячного світла і атмосфери. Пленерний живопис склався в результаті роботи художників на вільному повітрі, а не в майстерні.
44. Погруддя – пам'ятник, скульптурне зображення верхньої частини людського тіла.
45. Промисли народні художні – організоване виробництво творів декоративно-ужиткового мистецтва.
46. Рельєф – скульптурне зображення на площині.
47. Рисунок – мистецтво зображення, відтворення чогось рисунням (малюванням).
48. Ритування – техніка гравірування, що має назву «уріз», «подряпування».
49. Різьба – мистецтво вирізування малюнка, візерунка на якому-небудь твердому матеріалі, сам малюнок, візерунок.
50. Розпис – сюжетні чи орнаментові живописні зображення на будівлях, стінах, предметах.
51. Скандь – тонкий скручений золотий, срібний або мідний дріт, з якого виготовляють ажурний візерунок, ювелірний виріб з таким візерунком, філігрань.

52. Скульптор – митець, який працює в галузі скульптури.
53. Скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого є об'ємними чи рельєфними і виконуються способом витісування, випилювання, різьблення, ліплення тощо з каменю, металу, дерева, глини і т. ін.
54. Смальта – непрозоре різнокольорове скло, з якого викладали мозаїку.
55. Сницар – майстер художнього різьблення по дереву й карбування по металу. Станкове мистецтво – термін, яким визначають твори образотворчого мистецтва, що мають самостійний характер; у живопису – картина, в скульптурі – статуя, погруддя і т. ін. У добу Київської Русі це – ікони.
56. Статуя – скульптурне зображення, скульптура.
57. Студія – майстерня живописця або скульптора; школа, що готує митців; творчий колектив, що створює кіно; також – ретельне вивчення чогось.
58. Темпера – фарби для живопису, в яких сполучною речовиною є натуральні (яєчний жовток) або штучні (емульсія клею з олією) речовини; також – картина, виконана такою фарбою.
59. Теракота – випалена кольорова високоякісна гончарна глина, також – неглазурований виріб з такої глини.
60. Тиснення – видавлювання на шкірі, металі та інших матеріалах рельєфних зображень; візерунок одержаний таким способом.
61. Узор – малюнок, що становить певне поєднання ліній, фігур, кольорів тощо в орнаменті чи вишивці, візерунок.
62. Філігрань – тонкий кручений золотий, срібний або мідний дріт, зігнутий у складний мереживний узор; ювелірний виріб з таким узором.
63. Фініфть – емаль, якою покривають візерунки на металевих виробах та фарфорі: українські фініфті ще з XVII ст. зажили слави своєю мальовничістю і яскравістю.
64. Фотографія – вид образотворчого мистецтва, зображення людей, природи на фотопапері.
65. Фреска – настінний живопис, картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці.
66. Фриз – декоративна смуга, що обрамляє площину підлоги, верх стіни тощо.
67. Художник – творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва (живописець, графік, скульптор), також – митець взагалі.

68. Чеканка – виготовлення монет, медальйонів карбуванням; також – виготовлення металевих виробів, вибиваючи на їхній поверхні зображення.

Музика, пісні, танець

1. Акапела – хорове виконання без інструментального супроводу.
2. Аркан – Гуцульський чоловічий ритуальний танець.
3. Арфа – щипковий музичний інструмент, що має форму трикутної рами з натягнутими струнами.
4. Балада – народнопісенний (популярний в українській усній народній поетичній творчості) та літературний жанр ліро-епічної поезії фантастичного або історико-героїчного, соціально-побутового з елементами фантастичного характеру з напруженим гостродраматичним сюжетом. Народнопісенний чи літературний твір цього жанру. Музичний твір для голосу або інструменту, що виконується в повільному або помірному темпі.
5. Бандура – український народний багатострунний щипковий музичний інструмент, що належить до типу лютні, з декою овальної форми. З XV ст. побутував поруч з кобзою.
6. Барабан – ударний музичний інструмент, що має форму широкого порожнього циліндра, обидва отвори якого затягнені шкірою.
7. Бард – співець-поет у стародавніх кельтів, на українському ґрунті – кобзар. Узагалі автор віршованих творів, що оспівує героїв та їхні подвиги поет, співець. Поет і музикант, аматор-виконавець власних авторських пісень.
8. Баритон – чоловічий голос, за висотою середній між басом і тенором, підбасок. Співак з таким голосом. 3. Мідний духовий музичний інструмент, який звучить на октаву нижче труби.
9. Бас – найнижчий за звучанням чоловічий голос. Співак з таким голосом. Струнний або духовий інструмент з низьким ладом. Найнижча партія в багатоголосому музичному творі. Баси – найнижчі лади музичного інструмента.
10. Басоля – український народний смичковий музичний інструмент, схожий на віолончель.
11. Билина – давньоруська народна епічна пісня героїко-патріотичного характеру.
12. Голосіння – старовинні українські народні пісні (на похованнях). Це імпровізаційні поетичні твори, пов'язані переважно зі смертю, похованням та поминками небіжчика.
13. Гопак – один з найвідоміших українських танців, походить від бойового мистецтва українців.
14. Дримба – щипковий музичний інструмент, поширений переважно в Західній Україні.

15. Дудка (дуда) – народний духовий музичний інструмент у вигляді порожнистої трубки з отворами.
16. Дует – музичний твір для двох співців чи інструментів, також – ансамбль із двох виконавців.
17. Дума – великий пісенно-розповідний (ліро-епічний) твір переважно героїчного змісту про боротьбу українського народу проти поневолювачів, про суспільно-політичне й побутове життя; ведеться співом-декламацією у супроводі бандури, ліри, кобзи.
18. Інтерлюдія (інтермедія, інтермецо) – невеликий музичний твір, що виконується між частинами великого музичного твору.
19. Камерна музика – музика, призначена для виконання невеликою кількістю музикантів-солістів.
20. Кантата – великий урочистий музичний твір.
21. Капела – хор співаків, а також змішаний ансамбль співаків та музикантів.
22. Кант – урочистий спів, пісня духовного або світського змісту.
23. Кларнет – духовий музичний інструмент у формі циліндричної трубки з клапанами.
24. Кобза – старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент, подібний до лютні, побутував також у багатьох народів Європи й Азії.
25. Кобзар – український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі, дуже шанована людина в Україні.
26. Концерт – прилюдне виконання музичних, естрадних творів за певною програмою.
27. Корифей – у старогрецькій – заспівувач; нині – провідний, видатний діяч мистецтва, науки тощо.
28. Литаври – ударний музичний інструмент козаків у формі півкулі з натягнутою на ній шкірою і дерев'яними паличками для ударів по шкірі. використовувались для скликання на раду, вибори, початок і закінчення козацького заходу тощо.
29. Ліра – старовинний струнно-клавішно-смічковий інструмент. Звук утворювався тертям колеса об струни, а висота звука регулювалася клавішами. Поширений в Україні з XV ст., хоча у Європі існував близько тисячі років.
30. Мажор – музичний лад бадьорого, радісного звучання.
31. Мелодія – художньо усвідомлена послідовність упорядкованих звуків на тональних, інтервальних і ритмічних засадах, які творять формальну цілість.
32. Мінор – музичний лад із забарвленням суму, журби.
33. Музика – мистецтво організації звуків: мелодія, ритм, гармонія

тощо, може поєднуватися зі словом, драматичною дією, танцем тощо.

34. Ноктюрн – музичний твір наспівного, ліричного, мрійливого характеру.
35. Нота – умовне графічне позначення музичних звуків певної висоти і тривалості.
36. Октава – звуки однорідні за звучанням, але відмінні за висотою, восьмий тон діатонічної гами, звуковий інтервал з восьми тонів.
37. Опус – музичний термін, яким позначають порядковий номер композиторського твору.
38. Піаніно – великий ударно-клавішний музичний інструмент з вертикально натягнутими струнами та горизонтальною клавіатурою, різновид фортепіано.
39. Пісні епічні – об'єднують: думи, історичні пісні, пісні-хроніки та балади, хоч жанри це різні, але їх ріднить і тема: історія народу, героїчні й трагічні її сторінки, неспинна боротьба за кращу долю тощо, і висока емоційність та глибина почуття любові до рідного краю.
40. Пісні календарно-обрядові – колядки і щедрівки, веснянки, русальські пісні, жнивварські пісні. ці пісні поєднує буяння народної фантазії, любов до рідної природи, радість від її пробудження і радість буття, глибока ліричність і піднесеність.
41. Пісні родинно-обрядові – це весільні пісні та голосіння. У весільному обряді були пісні, що викликали сум за минулим та тривогу за майбутнє, але більшість носила піднесений і радісний характер, адже народжувалась нова сім'я. В голосіннях на похороні відображалось уявлення, що померлий існуватиме в іншому, невідомому краю.
42. Пісні родинно-побутові – пісні про кохання, про родинне життя, колискові пісні, жартівливі пісні. у цих піснях – усі перипетії стосунків у сім'ї – кохання, щаслива й нещаслива доля, любов до батьків і ніжність до дітей, радість і смуток та непідробний український гумор.
43. Пісні соціально-побутові – це пісні козацькі, чумацькі, кріпацькі, рекрутські та солдатські, бурлацькі, а також наймитські та заробітчанські. ці пісні неоднорідні за основними жанровими ознаками, але всі вони відбивають настрої людей, є своєрідним резонатором, що чутливо реагує на реалії суспільного життя.
44. Пісні – найпоширеніша форма української народної та професійної вокальної творчості, яка органічно поєднує поетичний текст і мелодію.

45. Попурі – збірна музична п'єса, в якій поєднано популярні мелодії.
46. Прелюдія – вступна частина музичного твору, інколи – невеликий самостійний музичний твір.
47. Приспів – слова пісні, що повторюються після кожного куплета.
48. Рапсодія – створений на основі народних мелодій інструментальний музичний твір.
49. Рева – музичний інструмент з кори ліщини, з якої скручували конусну трубочку, тонкий кінець якої розплющували і трохи надрізали.
50. Речитатив – форма виконання вокального музичного твору: наспівне декламування.
51. Ринда – особливий дзвін, що звучить на півдні на судах парусного флоту, взагалі – судновий дзвін для подавання певних сигналів.
52. Романс – невеликий словесно-музичний твір, звичайно ліричного змісту для голосу з музичним супроводом.
53. Свиріль – народний духовий музичний інструмент, що складається із скріплених між собою дерев'яних, очеретяних та інших дудочок.
54. Секстет – музичний твір для шістьох інструментів або співаків, у кожного з яких – своя партія, також – ансамбль із шести виконавців.
55. Симфонія – великий музичний твір для оркестру.
56. Скрипаль – музикант, який грає на скрипці – чотириструнному музичному інструменті, найвищому за регістром.
57. Соліст – співак, музикант, танцюрист, який виконує сольну партію – соло.
58. Сопілка – один з найдавніших українських музичних духових інструментів, рід флейти. Її різновидами є гуцульська теленка, денцівка, зубівка, флюяра.
59. Спів – мистецтво виконання голосом музичних творів.
60. Співак – людина, яка володіє мистецтвом співу.
61. Струна – гнучка, пружна туго натягнена нитка (металева, жильна) в музичних інструментах, що при коливанні дає звук.
62. Сурма – старовинний духовий музичний інструмент видовженої форми; сучасний духовий сигнальний інструмент, горн і також – мідний духовий музичний інструмент високого регістру з зігнутих у кільце корпусом.
63. Такт – кожна з рівних за тривалістю частин, на які поділяється музичний твір, ритм руху, дії, кожен із повторюваних рухів.

64. Танець – сценічний, поставлений балетмейстером у професійному або самодіяльному колективі.
65. Тембр – якість звуку, за якою розрізняють тони однакової висоти.
66. Тенор – високий чоловічий голос; співак з таким голосом.
67. Тон – звук, що утворюється коливанням повітря, музичний звук; характер звучання голосу людини, манера висловлюватись тощо, також – звук працюючого серця.
68. Трембіта – гуцульський музичний інструмент у формі довгої (до 3 метрів) конічної труби без отворів, діаметр якої постійно збільшується (від 25 до 60 см), утворюючи розтруб (голосницю). Використовувався у багатьох народних ритуалах.
69. Тромбон – мідний духовий музичний інструмент: складна циліндрична двічі зігнута трубка з широкою горловиною, характеризується різким звуком.
70. Фагот – дерев'яний духовий музичний інструмент низького тембру.
71. Фанфара – духовний музичний інструмент – видовжена труба для сигналів та виконання урочистих музичних фраз.
72. Філармонія – установа, що займається організацією концертів, музичною пропагандою взагалі.
73. Флейта – духовий музичний інструмент високого регістру, являє собою дерев'яну трубку з циліндричним або конічним каналом.
74. Форте – сильно гучне звучання голосу або музичного інструмента.
75. Хор – співочий колектив, що виконує вокальні твори; звучання пісні, що виконується хоровим колективом; злагоджене дружнє звучання багатьох голосів; багатоголосий вокальний твір.
76. Хорал – церковний багатоголосий хоровий спів; хвалебна духовна пісня.
77. Хореографія – мистецтво композиції танців та балету; записування танцювальних рухів спеціальними знаками.
78. Хоровод – старовинний слов'янський масовий народний танець, учасники якого рухаються по колу з піснями і певними рухами, танок.
79. Цимбали – старовинний музичний струнний інструмент, звук видобувається з допомогою ударів паличками по струнах.
80. Чотириголосся – спів, що звучить на чотири голоси.

Архітектура

1. Аркасолія – ніша для поховань, яку в давньоруських церквах влаштовували в західній частині споруди.
2. Аркатура – оздоблення стін у вигляді пасма глухих арок.
3. Аркбутани – напіварки, що передають боковий тиск склепінь на зовнішні підпори. Вживали в архітектурі Візантії, на Русі відома у спорудах XI ст., наприклад, Софійський Собор у Києві.
4. Балюстрада – поручні або огорожа сходів, терас, балконів, галерей тощо, які складаються з ряду фігурних стовпчиків, з'єднаних зверху перилами або перекладиною.
5. Баляси – виточені фігурні стовпчики поручнів балкона, сходів тощо; поручні, що відгороджують одне місце від іншого.
6. Баня – склепінчасте перекриття споруди, опуклий дах, що має форму півкулі, а також верх церковної будівлі, купол, маківка, увінчаний хрестом.
7. Барабан, підбанник – циліндрична частина церковної глави, де розташовували вікна для освітлення центральної частини храму.
8. Барак – довге одно або двокамерне житлове приміщення, призначене для тимчасового користування. У радянські часи бараки стали способом розв'язання житлової проблеми у місцях грандіозних ударних новобудов, – поділені перегородками на довгі десятиліття були комунальним місцем помешкання для сотень тисяч родин рядових трудівників.
9. Бароко архітектурне українське – прикметні риси європейського бароко в українській архітектурі набули яскравої своєрідності. Тому дослідники українських барокових споруд послуговуються терміном українське або козацьке бароко. Найбільшою самобутністю відзначаються барокові споруди на землях Гетьманщини й Слобідської України за часів гетьмана Івана Мазепи. Проте пам'ятки української барокової архітектури збереглися і в Західній Україні та в дерев'яному народному будівництві всіх українських земель. Шедеврами пізнього українського бароко є споруджені в II пол. XVIII ст. Успенський Собор Києво-Печерської лаври, Андріївська церква в Києві, Собор св. Юра у Львові. Найвідоміший архітектор українського бароко – Іван Григорович-Барський (спорудив, зокрема, дзвіницю Кирилівського монастиря, Покровську церкву й церкву Миколи Набережного на Подолі в Києві). Інший визначний будівничий доби Степан Ковнір. Одна з найкращих споруд Ковніра – корпус на території Києво-Печерської лаври, названий його ім'ям.

10. Бастіон – старовинне укріплення – п’ятикутна бойова споруда на розі фортечного муру або валу земляної фортеці. Взагалі укріплення різного типу.
11. Бордюг (землянка) – найстародавніше козацьке житло, що мало одне кругле віконце, двері і вмещало 15-20 людей.
12. Дитинець – укріплена центральна частина стародавнього міста на Русі, обнесена стінами, з XIV ст. почала називатися Кремлем.
13. Змієві вали – дерев’яно-земляні стіни – укріплення навколо Києва та прилеглих теренів, споруджені в X-XII ст. для захисту порубіжжя від печенігів та половців; довжина близько 950км, висота 3-3,5 м.
14. Зодчество – мистецтво проектування та спорудження будівель, архітектура.
15. Золоті ворота – головна брама стародавнього Києва. Споруджена за Я. Мудрого в 1037 р.
16. Золотий перетин, т.зв. принцип «золотих частин»; широко застосовуваний в архітектурі та образотворчому мистецтві принцип пропорції.
17. Інтер’єр – архітектурно й художньо оздоблена внутрішня частина приміщення, будинку, також – малюнок з зображенням внутрішньої частини якого-небудь приміщення.
18. Купол, опуклий дах, що має форму півкулі, баня.
19. Курган – насип над стародавньою могилою, також – високий земляний насип на кордоні, при дорозі тощо; мотив, поширений у фольклорі.
20. Неф – видовжене приміщення в храмі, відокремлене рядом стовпів або колон, неф буває середнім, боковим або поперечним.
21. Ордери архітектурні – вид архітектурних композицій, елементи яких поєднані певними пропорціями і відзначаються цілісністю форми, найвідоміші: доричний, іонічний, коринфський, тосканський ордери.
22. Палац – первісно – житло князя, двір: велична будівля з безліччю кімнат; пізніше – монументальна споруда з художньо оздобленими приміщеннями.
23. Пілястр – архітектурний виступ на поверхні стіни, схожий на колону.
24. Терем – у Київській Русі – князівський або боярський високий будинок – вежа; також – верхня частина цього будинку, де жили жінки.
25. Фасад – зовнішній лицьовий бік будівлі, що виходить зазвичай на вулицю.

26. Фортифікаційна архітектура – оборонні споруди для успішного ведення бою і захисту від дій ворога; укріплення місцевості для ведення бойових дій; конструкції, військові споруди та оборонні укріплення.
27. Фронтон – верхня частина фасаду, будинку, портика, колонади – трикутна площа, обрамлена з боків двосхилим дахом, а знизу – карнизом.
28. Хата – загальнопоширена на території України назва житлової споруди – сільський одноповерховий будинок, якщо глиняний, то обов’язково побілений, відомий ще з часів трипільської культури; мотив українського фольклору.
29. Хороми – князівський, боярський палац часів Київської Русі; взагалі – великий розкішний будинок.
30. Храм – будівля, де відбувається богослужіння.
31. Храмова архітектура – споруди, пов’язані з релігією, з богослужінням, з церквою; та, що належить церкві.
32. Цоколь – нижня частина зовнішньої стіни будівлі, що лежить на фундаменті і трохи виступає вперед; постамент, підніжжя скульптури.

Релігії

1. Анімізм – містичне уявлення первісних людей, що лежить в основі прадавніх вірувань, згідно з яким кожна річ має свого духу, душу; одухотворення сил і явищ природи.
2. Волхв – у давніх слов'ян ворожбит, чарівник, маг, провісник.
3. Генотеїзм – форма релігії, в якій є багато богів, але на чолі з одним верховним богом.
4. Двовір'я – поєднання християнства з язичництвом.
5. Демонологія – релігійне вчення про демонів. Походить від первісної віри у злих духів. Демонологія невідривна від релігійної моралі, в якій диявол – джерело і носій гріха.
6. Догмат (з грец.) – основне положення віровчення, обов'язкове для всіх віруючих, визнане як незаперечна істина, вічна і незмінна, яка не підлягає критиці.
7. Жрець – особа, що займається відправою релігійних обрядів у язичників. Жрець здійснював жертвопринесення божеству, стежив за вшануванням богів, доглядав за їх статуями і священними тваринами, молився їм. Жерці звільнялися від будь-яких податків.
8. Забобон – віра в існування надприродних сил та пов'язані з цим перестороги, обмеження, табу тощо; пересуд, повір'я, вигадка.
9. Заклинання – давній магічний обряд – усталена словесна формула, що має магічну силу, замовлення.
10. Замовляння – за повір'ями – магічні слова, вислови, що мають чаклунську силу і якими замовляють кого-небудь або що-небудь.
11. Зелені свята (Зелена неділя, Трійця) – давнє народне, пізніше поєднане з православним свято, яке відзначалось через 50 днів після Великодня і супроводжувалось численними обрядодіями, в т.ч. – прикрашанням житла та обійстя гілками зелені.
12. Ідол – у язичників – статуя, що зображає бога, божок, предмет поклоніння. З християнізацією набуло негативного відтінку як об'єкт безрозсудливого сліпого поклоніння.
13. Індуїзм – європейський термін для означення групи близьких між собою релігій, які певною мірою продовжили ведизм і брамінізм.
14. Іслам (мусульманство, магометанство) – одна з трьох (поряд з буддизмом і християнством) світових релігій. Виник в Аравії на початку VII ст. Засновник – меккський купець Мухаммед, якого мусульмани вважають найвищим пророком. Священна книга ісламу – Коран. Визнання єдиним богом Аллаха. Вчення про цілковиту залежність усього існуючого від волі Бога. У культурі

ісламу велике значення мають ходіння на прощу до святих місць, релігійні свята (особливо байрам), дотримання постів (рамазан та ін.).

15. Іудаїзм – одна з національних, монотеїстичних релігій, поширена переважно серед євреїв. Формування іудаїзму починається наприкінці II – на початку I тис. до н.е., коли культ Яхве, Бога племені Іуди (одного з 12 племен ізраїльського народу), відіграв головну роль у становленні давньоєврейської держави, з часом перетворився на загальнодержавний культ, а згодом — і культ єдиного Бога. Вірування іудаїзму викладено в Старому завіті і Талмуді.
16. Капище – язичницька культова споруда у слов'ян, первісно – двоскатний оздоблений дашок, споруджений над ідолом, пізніше – весь майданчик, де було святилище.
17. Коран (араб., «читання») – священна книга мусульман; збірник релігійно-догматичних, міфологічних і правових матеріалів, складений у VII ст.
18. Кумир – статуя, якій поклонялися язичники; ідол; предмет поклоніння.
19. Магія (від грец. – чаклунство, чародійство) – сукупність релігійних уявлень та обрядів, пов'язаних з вірою в надприродну силу, які нібито здатні чудодійно впливати на хід подій у житті людей. Обряди, покликані впливати на людей, духів, явища природи. Магія є складовою частиною всіх релігійних культів.
20. Мольфар – чарівник, чаклун, ворожбит у гуцулів; може мати й негативне значення – відьмак, біс, злий дух.
21. Монотеїзм – те саме, що єдинобожжя, віра в одного бога.
22. Політеїзм – многобожжя, віра в існування багатьох індивідуалізованих богів, поклоніння багатьом богам.
23. Релігія – суспільно-культурне явище, погляди та уявлення, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил – богів, духів, душ, в їхнє панування над світом; складається з вірувань (міфи, догмати), культу (обряди) та організації (церкви).
24. Сакральний – священний, який стосується релігійного культу й ритуалу.
25. Секта – релігійна громада, що відокремилась від панівної церкви, також – група осіб, що замкнулася в своїх інтересах.
26. Скрижаль – дошка, плита з написаним на ній культовим текстом.
27. Теїзм – релігійно-філософське вчення, що визнає існування Бога як окремої істоти з розумом і волею, що створила світ і керує ним.

28. Тотемізм – одна з перших форм релігійних вірувань у надприродний зв'язок між родовою групою людей і тотемом – твариною чи рослиною – охоронцем цього роду чи племені.
29. Фетишизм – одна з ранніх форм релігійних вірувань – обожнювання предметів і речей.
30. Язичницька релігія (язичництво) – загальне позначення дохристиянських політеїстичних релігій на відміну від монотеїстичних (християнства, магометанства і т. ін.); поганство; система релігійних вірувань, обрядів, свят, вироблених давніми народами, у т.ч. слов'янами до прийняття християнства.

Церковно-християнська термінологія

1. Акафіст – при богослужінні хвальна відправа з читанням і співами, яку можна слухати лише стоячи.
2. Анафема – відлучення від церкви, прокляття.
3. Апокриф – стародавній релігійно-легендарний твір, зміст якого не цілком відповідав офіційному віровченню і який не визнавався священним церквою.
4. Апокрифи (від грец. «таємничий», «прихований») – твори християнського фольклору і літератури, які не визнавалися церквою канонічними і заборонялися нею. Тематично поділяються на старозавітні, новозавітні та есхатологічні. Існували у рукописному вигляді. Заборонені й переслідувані ортодоксальною церквою через невідповідність основам і рисам християнського віровчення.
5. Апостол (від грец. «посол, посланець») – у ранньому християнстві – бродячі проповідники християнства. Згідно з євангельськими переказами кожний із 12 учнів Христа, який проповідував його вчення. Окремі учні й послідовники названих учнів Христа. Вищий духовний сан у деяких новітніх релігійних конфесіях.
6. Аскетизм – спосіб життя, якому властиві добровільна відмова від життєвих благ та задоволень, крайнє обмеження життєвих потреб. Релігійне подвижництво, що полягає у зреченні радощів життя, відлюдництві для досягнення моральної і духовної досконалості.
7. Баптизм – один з різновидів протестантизму, прихильники якого обстоюють хрещення в дорослому віці, відкидають традиційну обрядовість богослужінь католицької й православної церков. В Україні набув значного поширення з останніх десятиліть ХІХ ст.

8. Берестейська унія 1596 р. – об'єднання православної церкви на території Речі Посполитої з католицькою. Православна церква України і Білорусії визнавала своїм главою римського папу, але зберігала богослужіння слов'янською мовою і православну обрядовість.
9. Біблія (Святе Письмо) – канонічна збірка творів, які вважаються священними в юдаїзмі (Старий Заповіт) та християнстві (Новий Заповіт).
10. Благовіщення – християнське свято, яке відзначають православні 7 квітня. Свято пов'язане з культом Богородиці, яка в цей день нібито одержала радісну звістку, що у неї буде син Ісус.
11. Бог (Господь, Всевишній, Вседержитель), за уявленнями віруючих – надприродна всемогутня істота, головний об'єкт віри.
12. Богослов'я – сукупність учень про Бога і релігію.
13. Божники (божниця), кіот – спеціальна паличка для ікон на Лівобережжі.
14. Дяк – служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння.
15. Євангеліє – головна частина Нового завіту, який є складовою частиною Біблії. Євангеліє – основа християнської релігії, містить основні положення християнського віровчення та розповіді про земне життя Ісуса Христа.
16. Єзуїти – члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса». Заснував у 1534 р. І. Лойола з метою боротьби проти реформації. Єзуїтські школи діяли у Львові, Луцьку, Києві (1690 р.).
17. Єпархія – церковно-адміністративний округ.
18. Єпископ – вищий духовний сан у християнській церкві, очолює єпархію, архієрей.
19. Єретик – людина, що відступилась від догм панівної релігії.
20. Ієрарх – глава православної церкви.
21. Ієрархія – послідовність розміщення церковних посад, звань – від нижчих до вищих; також – назва верхівки православної і католицької церкви.
22. Ікона – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога або святого.
23. Іконостас – у православній церкві – стіна з іконами, яка відокремлює вівтар від центральної частини.
24. Канон – правило, догмат у питаннях віри, усталена норма, тверде правило; пісня на честь святого або релігійного свята.
25. Каплиця – будиночок для молитов і відправ, без вівтаря але з

- іконостасом, прямокутної форми з двосхилим або чотирихилим дахом і входом з причілкової сторони.
26. Катехізис – церковно-навчальний посібник, що у формі запитань і відповідей викладає основні догмати православної, католицької чи протестантської церкви.
 27. Католицизм – один з головних напрямків у християнстві. Сформувався внаслідок поділу християнської церкви на східну та західну (1054). У XIII-XVII ст. активно проникав до України, використовувався польськими феодалами для поневолення українського народу. Нині має центр у Ватикані на чолі з Римським папою. В Україні існують римо-католицькі громади і греко-католицькі (уніатські), об'єднані в українську греко-католицьку церкву (УГКЦ).
 28. Костьол (костел) – римсько-католицький храм.
 29. Куна – спеціальна залізна скоба, вмурована у притворі церкви, у яку вкладали руку жінки, яка порушила звичаєві правила пристойності.
 30. Купіль – посудина для освяченої води, в якій проводять обряд хрещення.
 31. Лавра – великий православний чоловічий монастир.
 32. Ладан – ароматична смола для куріння в релігійних обрядах.
 33. Ладанка – маленький мішечок з ладаном чи іншим зіллям, який у старовину українці носили на грудях як оберіг.
 34. Легенди апокрифічні – короткі оповідання, в яких пародійно трактуються Біблійні та Євангельські теми.
 35. Літія – різновид короткого богослужіння.
 36. Літургія – обідня, вид богослужіння, що супроводжується співом та інструментальною музикою у православній церкві (у католицькій церкві – меса).
 37. Меса – католицька обідня (літургія); багатоголосий циклічний хоровий твір на текст літургії (із супроводом органа чи оркестру).
 38. Митра – головний убір вищого духівництва православної церкви, розшитий позолотою.
 39. Митрополит – другий після патріарха сан у православній церкві, вище звання православних і католицьких єпископів.
 40. Митрополія – церковно-адміністративна одиниця, підпорядкована митрополиту – другій після патріарха людині в православній церкві.
 41. Мінея – книга з текстами церковних служб на кожний день місяця.
 42. Молитва (моління) – слова, текст, з якими звертається віруючий

- до Бога.
43. Монах – спершу пустельник, згодом чернець, член чернечого братства; українські ченці зробили величезний внесок в українське літописання, розвиток мови, книгодрукування, народної медицини тощо.
 44. Парафія – адміністративна церковна одиниця, що об'єднує віруючих, які обслуговуються одним храмом.
 45. Паремія – уривок із Старого Завіту повчального або пророчого змісту, що читається під час церковної відправи.
 46. Патристика – християнська філософія, викладена у творах «отців церкви» (Тертуліана, Августина та ін.).
 47. Патріарх – у православній церкві – найвища духовна особа.
 48. Піст – на переконання віруючих – це акт спокути, який полягає у тимчасовому обмеженні в задоволенні різних життєвих потреб. Розрізняють: Великий піст, Петрівський піст, Успенський або Спасівський піст, Різдвяний піст.
 49. Православ'я – один з трьох головних відгалужень християнства. Сформувався після поділу християнства (1054) на греко-православну і римо-католицьку церкви. Не має єдиного світового релігійного центру.
 50. Приход – адміністративно-церковна одиниця, парафія.
 51. Причет – служителі культу при окремій православній церкві.
 52. Прочани – богомольці, паломники, які йдуть на прощу.
 53. Проща – богомілля, паломництво, відпущення гріхів; прохання благословення у батьків дітьми перед весіллям на Гуцульщині.
 54. Псалми – релігійні пісні, молитви, що входять у книгу Псалмів – одну з Біблійних книг Старого Завіту – Псалтир.
 55. Рай (едем), за Біблією – країна вічного щастя.
 56. Реліквія – останки святого чи пов'язані з ним предмети, які є предметами культу, поклоніння; щось цінне, унікальне, шановане, пам'ятне.
 57. Різдво – християнське свято народження Христа, відзначається православними 25 грудня (7 січня за новим стилем).
 58. Святилище – первісно-язичницьке капище, пізніше – храм.
 59. Святитель – урочиста назва вищої особи духовної ієрархії; також – той, хто провів життя в служінні Богу й після смерті визнаний святим.
 60. Святки – святкова пора від Різдва до Водохреща.
 61. Святці – церковна книга, в якій подано списки святих та церковних свят у календарному порядку.
 62. Священне Писання – Біблія – книги, які вважаються написаними

Духом Божим через освячених від Бога людей, яких називали пророками і апостолами. Книги, які були написані до Різдва Христового, об'єднані у Старий завіт, після Різдва Христового – у Новий завіт (VIII ст. до н.е. – II ст. н.е.). Святе письмо перекладено слов'янською мовою в IX ст. У 1581 р. І. Федоров видав повне видання Святого Письма церковнослов'янською мовою («Острозька Біблія»). Сучасною українською мовою Святе Письмо переклали П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, фізик І. Пулюй на рубежі XIX і XX ст.

63. Скит – у православних монастирях – невелике житло ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських будівель.
64. Схима – найвищий чернечий ступінь у православ'ї, вимагає від схимника суворішого аскетизму, ніж від звичайного ченця.
65. Теологія – богословське вчення.
66. Требник – богослужбова книга, що містить молитви для треб – хрестин, вінчання, панахиди тощо.
67. Тропар – молитовний вірш для співу на честь свята бо святого (у православ'ї).
68. Українська автокефальна православна церква – проголошена в 1920 р. Перший єпископ УАПЦ – Василь Липківський. Під тиском влади була саморозпущена в 1930 р. Відновлена в 1991 р.
69. Українська греко-католицька церква – християнська церква, утворилася після Берестейської унії 1596 р. Визнавала верховенство Папи римського при збереженні східного обряду і мови. Унію скасовано на Лівобережжі в середині XVII ст., в Правобережній Україні – в 1939 р., в Західній Україні – в 1946 р. Відроджується з 1991 р.
70. Уніат – прихильник і послідовник унії – об'єднання православної і католицької церков.
71. Храм – щорічне громадське і релігійне свято, день вшанування святого на честь якого названо місцеву церкву або день її освячення.
72. Хрест – спершу – орнаментальний мотив і символічний знак, відомий у більшості культур, після страти Ісуса Христа став символом християнської віри і предметом релігійного культу.
73. Хрещення – релігійний обряд над новонародженим на знак прилучення його до церкви.
74. Християнство – найбільша монотеїстична релігія, суть якої – віра в Ісуса Христа, який здійснив справу спасіння людини і світу; християнство має близько 2 млрд. прихильників – 30% населення

світу.

75. Церква – релігійна організація, головний осередок відправлень, громадського спілкування та святкового дозвілля.
76. Часослов (Часословець) – богослужбова книга з текстами релігійних пісень та мотивом для щоденних церковних відправ.
77. Чернець – член релігійної громади, який прийняв постриг і дав обітницю вести аскетичне життя; монах.
78. Чудотворець (чудотвор, чудодій) – той, хто творить чудеса, чарівник; також – дивак; також – той, хто захоплює своїм мистецтвом, працею.

Народна обрядовість, фольклор

1. Багатий (свят) вечір – поминальний різдвяний вечір, коли готували 12 традиційних страв, серед яких основною була багата кутя.
2. Байда – легендарний герой українських історичних пісень і дум. Пов'язують з іменем князя Дмитра Вишневецького (XVI ст.). Безтурботна людина, яка любить весело проводити час, часто із уживанням алкогольних напоїв, гульвіса, гуляка, гультай, гольгіпака, звідси – байдикувати, байди бити.
3. Барабашка – новий мовний персонаж, який можна назвати добрим духом міських квартир, любить стукати, рухати предмети; оселяється у тільки квартирах добрих людей.
4. Богатир – герой слов'янського фольклору, людина великої сили.
5. Витязь – хоробрий воїн, лицар, козак, богатир, герой.
6. Гаївки – українські обрядові пісні-веснянки, що співаються весною під час багатьох свят (Благовіщення, Великдень та ін.).
7. Денниця – образ полудневої зорі у слов'ян, що є сестрою сонця і улюбленицею місяця.
8. Дерево життя, один з найпоширеніших мотивів народного мистецтва особливо на вишитих рушниках.
9. Дивень – обрядовий хліб, що виготовляли з плетінок втрое або вчетверо, краї з'єднували аналогічно калачеві; прикрашали гілочками плодкових дерев, обплетеними тістом, зверху чіпляли квітку. через цей хліб молода дивилась на молодого, звідки походить і його назва; характерний для Півдня, Слобожанщини.
10. Діди зимові – давній обряд вшанування пращурів, що відзначали 20 лютого, готували обрядову страву і залишали її на ніч для пращурів, щоб «діди повечеряли».
11. Діди осінні, поминальний обряд, що припадає на останню п'ятницю та суботу перед пилипівськими запусками, у ці дні не брали шлюбів і не проводили розваг.
12. Дідух – сніп, який за старим звичаєм ставили в кутку хати перед Різдом, ним пошановували дух поля, житній дух, дух Дажбога, який вважався богом життя.
13. Загадка – стислий фольклорний твір, в основі якого є алегоричні (часом – метафоричні) запитання.
14. Заклички – вид дитячого фольклору, пісенні звертання до природи з проханням сприяти чи допомогти.
15. Заспів – початок фольклорного або взагалі літературного твору.
16. Зачин – заспів, початок в епічних творах фольклору.

17. Змієборець – герой казок, який перемагає чудовисько в образі змія.
18. Знахар (ведун) – людина, добре обізнана з народними методами і засобами лікування.
19. Казка – фольклорний розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір фантастично-романтичного чи реалістично-новелістичного характеру з усталеною композиційною будовою про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил, одна з найдавніших форм народної творчості.
20. Календар народний – система відліку історичних дат і подій, народних свят, які відзначаються в певній послідовності, своєрідний орієнтир ритуальної поведінки людей у межах річного, сезонного, тижневого, добового циклів життя.
21. Календарно-обрядова поезія – найдавніший вид усної поетичної творчості. Виникла у дохристиянську добу. Цикли цієї уснопоетичної словесності пов'язані з певними періодами року (календарем) – колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські, петрівчані пісні тощо – або ж з відповідною трудовою діяльністю людини – косарські пісні, обжинкові пісні.
22. Калитянське свято (калитинське свято, свято калити) – стародавнє свято української молоді, що відбувалось на Андрія. Дівчата випікали калиту, яку потім підвішували до сволока, спритні хлопці мали «їхати» на коцюбі і схопити калиту зубами, при цьому не засміятися. Молодь намагалась розсмішити сміливця і коли це вдавалось, його вимазували сажею.
23. Канун – загальна назва давнього звичаю, пов'язаного з колективним виготовленням та споживанням святкового обрядового напою – канунного меду; місце в центрі села, де стояли бочки з медовухою на храмове свято; обрядова поминальна страва з пшениці чи рису, яку готували на поминки, в деяких місцевостях має назву коливо.
24. Канунний мед – обрядовий напій, обов'язкова складова колективних трапез під час братчин та святкування Різдва, Великодня, храмового свята.
25. Колядка – старовинна обрядова різдвяна величальна пісня-побажання, що виконувалася виконувалися тільки парубочими гуртами, вшановуючи господарів.
26. Коровай – священний хліб українців, має ритуальну роль у весільному обряді, символ єднання, плодючості, продовження роду, з яким пов'язано багато народних вірувань і звичаїв.

27. Кум (кумець) – хрещений батько щодо батьків хрещеника і щодо хрещеної матері, батько дитини щодо хрещених батьків.
28. Кума (кумаса, кумця, кумонька) – хрещена мати щодо батьків хрещеника і хрещеного батька, мати дитини щодо хрещеного батька і хрещеної матері.
29. Кумівство – поширений різновид духовної спорідненості, дружби, близьких стосунків, спрямованих на турботу про дітей, опікування їхньою долею.
30. Легенда – народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою.
31. Легенди героїчні – усні оповідання, в яких відображена історія українського народу, його світогляд і характер.
32. Легенди етимологічні – художні поетичні усні твори про походження певних місцевостей, річок, озер, могил.
33. Легенди міфологічні – короткі фантастичні оповідання про чудодійну силу і перетворення людей у звірів, птахів, рослин, оповідання про демонів, домовиків, перелесників та ін.
34. Масниця (масляна, масляниця, сирна неділя) – давньоруське свято проводів зими та весняного пробудження природи (кінець лютого – початок березня), пристосоване християнською церквою до тижня перед Великим постом і звичаю готувати певні страви (млинці, сирники, вареники з сиром).
35. Медицина народна – складний комплекс, в якому поєдналися народні знання, досвід, раціональні засоби лікування хвороб та елементи магії, вірувань.
36. Обереги – магичні предмети із зображенням певного божества, яким приписували таємничу надприродну силу, народно-поетичні символи.
37. Обжинки – традиційне свято завершення збирання врожаю, супроводжується обрядовими народними піснями, що славлять урожай, т.зв. обжинковими та жнивними піснями.
38. Обряд – сукупність побутових традиційних дій, котрі в образно-символічній формі виражають усталені зв'язки людей з природою та поміж собою; дійство, церемонія, пов'язані з важливими соціальними подіями соціального, духовного життя етносу (хрестини, вінчання, похорон).
39. Обрядова пісня – один з найдавніших видів народної творчості, поширений у всьому світі, – пісня, що супроводжує обрядову дію, ритуал. розрізняють 2 цикли обрядових пісень: річно-календарні (колядки, щедрівки, веснянки, русальські, купальські, обжинкові тощо) та родинно-побутові (весільні, при народженні

- дитини, голосіння тощо).
40. Обрядовість родильна – традиційні народні ритуали, пов'язані з народженням дитини.
 41. Обрядовість сімейна – система свят, обрядів, ритуалів, якими відзначаються життєві події людини від її народження до смерті.
 42. Пареміографія – зразки афористичного фольклору, що в образній формі відбивали найсуттєвіші сторони життя, мали повчальний суспільний характер (приказки, прислів'я, каламбури, вітання, прокльони тощо).
 43. Повір'я – перекази, легенди, в основі яких лежать своєрідні народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу й долею людини.
 44. Приказка – влучний образний народний вислів без повчального значення (на відміну від прислів'я).
 45. Прислів'я – афористичний народний вислів з висновками повчального характеру.
 46. Скоромовка – жанр народної творчості – вислів із важких ля швидкої вимови слів.
 47. Скоморох, скомороство – за часів Київської Русі – блазень, мандрівний середньовічний актор при дворі князя, монарха, що розважав господаря та його гостей різними витівками, жартами, удаючи із себе дурника, штукаря.
 48. Стожари – народна назва сузір'я Плеяд.
 49. Субетноси, певні етнічні групи зі спільними етнографічними особливостями (лемки, бойки, гуцули тощо).
 50. Танець фольклорний – народний танець, який побутує у своєму природному середовищі і має певні традиційні ознаки для даної місцевості рухи, ритми, костюми; один із найдавніших видів народної творчості, в якому художній образ створюється рухами тіла під музику.
 51. Теогонія – сукупність міфів про походження і родовід богів.
 52. Традиція – досвід, звичаї, погляди, норми поведінки, що склалися історично і передаються від покоління до покоління; також: звичайна, прийнята норма.
 53. Тризна – у давніх слов'ян – частина поминального обряду: поминальна учта та військові ігри.
 54. Фольклор, – це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом. У ній відбито світоглядні, етичні й естетичні погляди народу. Музично-хореографічні форми органічно поєднуються зі словом;

першоосною драматичних форм також є слово, яке найвиразніше матеріалізує художню думку, тому поряд із терміном «фольклор» увійшли в ужиток назви «народна словесність», «народна поетична творчість», «усна народна поетична творчість». У більш широкому понятті, яке і сьогодні застосовується на Заході, під фольклором розуміють весь первісний досвід і культуру народу: усна народна творчість, в т. ч. міфологія і теогонія, традиції, звичаї, в т. ч. звичаєве право, різні види мистецтв, в т.ч. музичне, хореографічне, драматичне, образотворче тощо, народні медицина, метеорологія, математика, астрономія й астрологія і т. ін., рільництво, тваринництво, мисливство й рибальство, народні ремесла, кулінарія тощо.

55. Фольклористика, наука про фольклор, що займається збиранням і вивченням усної народної творчості. Також досліджує проблеми, які належать до загального суспільствознавства; вивчає соціальну природу, ідейно-художню сутність, тематичні обшири народної творчості, її специфіку і спільні риси з іншими типами мистецтва; особливості функціонування на різних етапах розвитку; жанрово-видову систему й поетику і т. ін.
56. Характерник – чаклун, чарівник, характерниками вважалися досвідчені, загартовані в боях козаки, яких не брали ні шабля, ні куля.
57. Чудесник, чаклун – людина, здатна творити щось незвичне, дивовижне.
58. Цілитель – народний лікар.
59. Частівки – коротенькі римовані пісні, зазвичай – жартівливого або сатиричного характеру, один з найпоширеніших видів народно-пісенного мистецтва.
60. Щедрий вечір – вечір напередодні Нового року.
61. Щедрівка – українська старовинна обрядова пісня з щедрими побажаннями на новий рік врожаю, здоров'я, добра. співалася окремо господарю, господині і дітям; слово характерне тільки для української мови.

Археологічні культури

1. Білогрудівська культура – культура осілого населення пізнього бронзового віку (XI-IX ст. до н.е.) на території між Дніпром і Дністром.
2. Корчацька культура – поширена у межиріччі Тетерева і Прип'яті, назва походить від поселення Корчак, один із варіантів праської культури в Україні VI-VII ст.
3. Лужицька культура – розвивалась у XII-IV ст. до н.е. на широких просторах від Ельби до Балтики, Вісли, Північної Моравії, а пізніше – до українського Полісся.
4. Пшеворська культура – археологічна культура II ст. до н.е. – V ст. н.е., пов'язана з племенами венедів, що жили між Карпатами, басейном Вісли та верхів'їв Дніпра.
5. Трипільська культура – археологічна культура енеоліту (IV-III-тис. до н.е.), у творенні якої брали участь племена дніпровсько-дністровського межиріччя. Вважається вершиною розвитку енеолітичних землеробських суспільств у Європі. Деякі вчені вважають її праматір'ю древніх культур Шумеру та Єгипту.
6. Черняхівська культура – археологічна культура II-V ст. н.е., в межиріччі Бугу й Дніпра, генетично споріднена із зарубинецькою.
7. Чорноліська культура – археологічна культура, що припадає на кіммерійську та скіфську епохи (IX-VII ст. до н.е.), поширена в лісостеповій смузі Правобережжя між Дніпром і Дністром.

Козацька символіка

Кожна з козацьких клейнод унікальна, кожна мала своє призначення, символізувала певну гілку влади на Запорозькій Січі. Недаремно точилася боротьба за клейноди Богдана Хмельницького: якщо без верби й калини нема України, то без атрибутів козацької символіки немає й самого козацтва.

Клейноди (німецькою – дрібний, малий) – відзнака, атрибути і символи військової та цивільної влади й окремих військових і цивільних урядів в Україні у XV–XVIII ст. Клейноди були військові (державні), січові, полкові, паланкові, сотенні, курінні тощо. Військові (державні) клейноди належали усьому війську (державі) і вручалися обраній на відповідну військову (державну) посаду старшині. Так само січові, полкові та інші клейноди належали тому чи іншому утворенню і вручалися обраній військовій і цивільній старшині. По закінченні терміну клейноди передавалися новообраній старшині або зберігалися до обрання у Генеральній канцелярії, січовій церкві, скарбниці тощо.

Герб Війська Запорозького – постать козака, озброєного мушкетом і шаблею – виник приблизно в другій половині XVI ст. Узаконив його Стефан Баторій у 1578 р. Цей герб вперше зображено на печатці Війська Запорозького в 1595 р. за гетьманування Григорія Лободи.

Прапор Війська Запорозького (хорогва, або корогва) – військова відзнака, зберігалася у хорунжого, має окрему історію, яка веде свій початок від Дмитра Вишневецького. Її історичний герб – малинове тло з білим хрестом. В нижній частині герба шляхетські роди зображували свої ініціали (у Вишневецьких це були зірка і півмісяць). Після загибелі легендарного Байди козаки продовжували використовувати його прапор. З часом зірка і півмісяць відпали, лишився білий хрест на малиновому тлі. На прапорах відбивались родові знаки тих гетьманів, які були при владі, проте прапори було жовто-блакитні, просто у різних варіаціях. Наприклад, прапор останнього кошового отамана Петра Калнишевського був блакитний, прошитий золотими нитками, але лиштва зосталась малиновою. Значок – відзнака сотні куреня, заступав у будні корогву військову та полкову.

Булава – була найважливішою ознакою гетьманської влади та кошового отамана на Січі. Це була палиця з горіхового дерева або металу

довжиною 0,5-0,7 м зі срібною чи визолоченою кулею на кінці, прикрашена коштовним камінням; в давнину – військова зброя.

Бунчук – це держак (помальована палиця 2-2,5м завдовжки) із золотою кулею, на якій було підвішене кінське волосся як символ гетьманської влади. Звичай ношення бунчука спочатку був у турків, потім цю традицію перейняли поляки, а тоді вже й українські гетьмани.

Відзнака гетьмана і кошового, зберігалася у бунчужного.

Печатка – символ влади судді. Нею скріплювались всі документи Війська Запорізького, видані кошом універсали, привілеї, дипломатичне листування. На печатці був зображений герб – постать козака з мушкетом і шаблею. Печатка – військова, січова, полкова або сотенна – зберігалася у генерального чи полкового судді, а сотенна – у сотника. Тростина, або комишина, іноді ліска – первісне відзнака козацьких гетьманів, січових отаманів, а пізніше – відзнака генерального чи полкового судді.

Пірнач (пернач або шестопер) – відзнака полковника полку і паланки, різновид булави (жезл), металева головка з гострими виступами, насадженими на держало; ознака влади курінного отамана.

Каламар – символом влади військового писаря, був срібний. У козацьких канцеляріях чорнильниці-каламари мали найрізноманітніші форми й були, як правило, мистецькими витворами народних умільців. Виготовлялися вони з металу (бронза, срібло), скла або кераміки. Козацькі каламари були стаціонарними і похідними. Серед перших – комбінації з кількох з'єднаних невеликих посудин для чорнила різного кольору зі спільною кришечкою. Серед других – посудини зі звуженим горлечком і вушками для підв'язування до пояса та комбінації з футляра для пер і спеціальні відділення для чорнильниці. Щоб чорнило не виливалося й не висохло, каламар мав кришечку або затичку.

Литаври – відзнакою довбиша. Без ударів довбиша в литаври не могла розпочатись січова рада.

Гармати – загальновійськові клейноди, що були у віданні генерального чи полкового обозного, а на Січі – у пушкаря.

Сурми – військові, полкові та січові клейноди під віданням сурмача. Старовинний український дерев'яний духовий музичний інструмент; грали на ньому «сурмачі». Використовувався як військовими музикантами так і цивільним населенням.

Язичництво та східнослов'янська міфологія

Як і інші давні багатобожні (політеїстичні, язичницькі) вірування, вірування давніх слов'ян були тісно пов'язані з обожненням явищ і сил природи. Кожне з них мало певне надприродне пояснення та пов'язувалось з певним божеством чи таємничою істотою. Язичництво – сучасна наукова назва давньої релігії, що існувала до прийняття світових релігій у всіх народів. Поняття «язичництво» охоплює широкий спектр вірувань народу з найдавніших часів: уособлення природи, віра в духів, культ предків, тотемізм, магія, чаклунство та ін. Язичництво вважається релігією політеїстичною, яка була притаманною слов'янам, зокрема, слов'янським племенам Давньої Русі. Вищим божеством у давніх слов'ян був бог грому та блискавки Перун. Повсюдно шанувався бог неба Сварог, його сини – боги сонця, вогню і вітру: Дажбог, Хорс, Стрибок, богиня Мокош та ін. Походження слова «язичник» точно нез'ясоване. Найбільш ймовірно, що це слово пов'язане зі словом «язик» (мова), звідси його значення – плем'я, народ, люди, що говорять однією мовою. Саме як «народ» трактують це слово словники руської мови XVII ст. За етимологічним словником української мови слово «язичництво» – це «віра племені людей, пов'язаних спільним звичаєм і походженням».

Найвідоміші образи української міфології

1. Аука – дух лісу, що не спить ні взимку, ні влітку; особливо любить паморочити голову людям взимку, відгукуючись відразу з різних сторін.
2. Бабай (від «баба» – тюрк. – чоловік, шановний, турецькою – дід, старий) – нічний злий дух, старець з торбою або з великим мішком, в який він нібито забирає неслухняних дітей.
3. Баба-яга – стара зла (іноді потворна) баба-чарівниця. У народних

- казках живе серед лісу, в хатці на курячих лапах, і поїдає людей.
4. Бабине літо молоде – за повір'ями починалося після дня Успіня Пресвятої Богородиці (28 серпня за н. ст.) і тривало до 11 вересня н. ст. (день Усікновення голови Пророка, Предтечі і Хрестителя Господнього Іоана).
 5. Бабине літо старе – за повір'ями починалося 14 вересня за н. ст. (день Церковного новоліття) і тривало до 21 вересня за н. ст. (Різдва Пресвятої Богородиці).
 6. Берегині – ефірні створіння, повітряні діви, котрі оберігають людей від упирів, злих духів. Саме слово походить від слова «берег». У нижчій міфології східних слов'ян – жіночий персонаж, добрий дух. Імовірно, берегині – берегині річок, водоймищ, духи, що мають відношення до води. Праслов'яни жили саме на берегах річок і озер, звідси і синонім слова хранителька, тобто та що зберігає, оберігає воду. Вони допомагають людям дістатися до берега цілими і неушкодженими, захищають їх від проказ Водяника, чортів та мар. Берегині з'являються на Русальному тижні, сидять на березі і розчісують свої зелені коси, плетуть вінки, перекидаються в житі, влаштовують хороводи і заманюють до себе молодих хлопців. Після закінчення Русального тижня берегині залишають землю. В день Купали їм влаштовували проводи. У берегинь перетворювалися наречені, що померли до весілля. Кожного хлопця берегині вважали своїм втраченим нареченим і часто зводили їх з розуму своєю красою.
 7. Біс – одна з назв Чорнобога, пізніше узагальнена назва злих духів, уявлялися як страшні, із свинячим рилом, довгим хвостом, рогами, мохнаті чудовиська.
 8. Богинки – міфічні істоти західних слов'ян страшних зовнішністю: жінки кульгаві, з великою головою, великим животом, кривими ногами і чорними зубами-іклами, які підманюють і крадуть дітей.
 9. Болі-бошка – дух лісу, який живе у західних місцях, він завжди неповороткий і у порваній одежі.
 10. Болотниця (омутниця, лопатниця) – діва-утоплениця, яка живе на болоті, з чорним волоссям.
 11. Боян – міфічний поет – співець давніх слов'ян, від якого йде традиція створення народної поетичної творчості.
 12. Бродниця – у давніх слов'ян дух у образі гарної дівчини, що оберігає брід і живе у тихих заводях.
 13. Буян – міфічний острів у слов'янському фольклорі.
 14. Вирій – за уявленнями давніх слов'ян – теплі краї, рай, де не

- буває холоду, і куди відлітають пташки.
15. Вій – персонаж української демонології, який найчастіше постає в образі старезного діда з густими й довгими бровами та віями, через які нічого не бачить. Його погляд може бути смертельним для живих істот. Він має згубну, руйнівну силу, яка здатна провалити будинок під землю, а на його місці утворити водоймище. Однак від цієї магічної сили рятує те, що Вій навколо себе нічого не бачить через свої надзвичайно густі та довгі брови й вії. В етнографії висловлюється припущення про те, що саме з цим образом пов'язані повір'я «про недобрі очі та зурочення, згідно з якими від злого погляду все гине чи псується»
 16. Водяник – це злий дух, втілення водної стихії як негативного й небезпечного явища. Це перетрансформований образ скинутого з Вирію чорта, який за 40 діб потрапив у водне середовище і за наказом Бога там залишився. Етнографи вважають, що вірування давніх українців у Водяника бере початок з язичницьких уявлень про обожнення всього, пов'язаного з водною стихією. Водяник найчастіше мав вигляд старого діда, покритого водоростями, з довгою бородою і хвостом. Міг перевтілюватися у різні істоти – дитину, козла, собаку, качура, рибу тощо. Вважалося, що його володіння обмежувалися водоймищем. Розгніваний водяник міг наносити людям збитки: розливати річки, руйнувати греблі, млини, топити людей.
 17. Див – у слов'янській міфології – зловісна сила у вигляді птаха, що живе в лісі на верхів'ях дерев, а вночі опускається вниз і лякає своїм страшним виглядом і криками, це божество страху і смерті.
 18. Дідько – біс, чорт, відьмак.
 19. Добро і Зло, міфологічні персонажі, що виступають у дуалістичних міфах, які базуються на протиставленні двох символів – корисних і шкідливих, персонажі українського фольклору.
 20. Доля – в українській міфології – душі предків, що ототожнюється з поняттям щастя; духовний покровитель людини, зображується як молодий хлопець або гарна весела дівчина. За віруваннями – доля народжується разом з людиною і тримається її до самої смерті. Лиха доля називається недоля.
 21. Домовик (домовий) – дух, сторож домашнього майна, який може бути і добрим, і злим, в залежності від характеру хазяїна.
 22. Др'юма – вечірній і нічний дух в образі доброї старої жінки з м'якими ласкавими руками або в образі маленького чоловічка з тихим заколисуючим голосом.

23. Жар-птиця – у слов'янській міфології – казковий птах, який прилітає з іншого царства – з багатой землі, про яку мріяли древні слов'яни.
24. Желя – богиня скорботи, жалю у древніх слов'ян, яка дбає, щоб не забували померлих предків й щороку їх поминали.
25. Жива (живана, сива) – у східнослов'янській міфології – богиня життя, жіночого щастя та благополуччя.
26. Жива вода (цілюща, свята вода) – за міфологічними уявленнями слов'ян це вода, що має чудодійну силу і може відвернути зло, знищити хворобу, воскресити померлих.
27. Жировик (лизень) – один з багато численних домашніх духів, що любить тепло, а іноді – лизати посуд, звідки й назва.
28. Злидні – у східнослов'янській міфології – злі духи, які приносять у дім нещастя. Вони, маленькі, завжди голодні, з вічним гризким голодом на обличчі, заморені, у лахмітті старі чоловічки, які сидять на плечах людини й покидають її лише після смерті. Туляться в кутку за піччю. У переносному значенні – бідність (жити у злиднях – жити у бідності). Злидні часто асоціюються із такими людиноподібними істотами, як Нещастя, Лихо, Біда, Недоля.
29. Ічетик – злий дух із роду водяних чортів.
30. Легот – казковий посланець весни.
31. Лихо – у східнослов'янській міфології злий дух, що уособлює нещастя, біду, горе, недолю, символізує нерозбірливість і несправедливість долі, споріднений до духів Горя-Недолі і Долі. Слово походить від прикметника *лишиній* і визначає того, кого варто уникати. Лихо змальовували як одноокого велетня або як страшну, високу, худорляву, криву, огидну стару-людодержку з одним оком посеред лоба; іноді було зовсім сліпим і володіло чарами. Лихо було досить незграбним, оскільки руйнувало на своєму шляху гори і валило дерева. Воно мешкало у великому будинку посеред лісової хащі або у закинутому вітряку. Замість ліжка використовувало купу кісток (було м'ясоїдним). Цієї нечистої сили стосується приказка «Не буди Лихо, поки воно тихе». Лихо означало біду і приносило самі неприємності. Коли воно знаходилось поряд з людиною, її починали переслідувати усілякі нещастя. Воно могло прив'язатись до цієї людини на усе життя, така людина сама була у цьому винна, тому що була заслабка і не протистояла буденним труднощам. Лихо сідало на шию і заважало в усьому. Коли ж людина робила спробу його втопити, то й сама тонула. Його могла перемогти лише сильна і

- вольова людина. Також лихо можна було надурити або комусь передати разом з подарунком.
32. Лихоманка – демон хвороби у слов'янській міфології; також – пропасниця, гарячка, малярія.
 33. Літавиця – казкова жіноча істота, що зваблює молодих чоловіків.
 34. Ліший (лісовий, лісовик, лішак) – дух лісу, який співає без слів, плескає в долоні, аукає, свистить, перекидається вовком, без брів і вії.
 35. Мавка, за народними повір'ями – казкова лісова істота, русалка. Мавки (Навка, Нявка) є різновидом русалок, на відміну від яких мали довге ляне волосся. Ім'я Мавки утворено від «навь» (Навка), що значить «втілення смерті». Вони не мають тіла, не відзеркалюються у воді, не мають тіні та спини, тому видно всі нутрощі.
 36. Мамун – злий дух, що забирає жінок, морочить людей; також злий дух в образі жінки – спокуса.
 37. Марена – постать української міфології; обрядове дерево, прикрашене стрічками, віночками, навколо якого дівчата водять хороводи і танки на весняні, зелені, купальські свята; також: солом'яна фігура в обрядах на народних святах, опудало.
 38. Нав – у давньослов'янській міфології дух мертвих, втілення смерті, що існує без плоті.
 39. Недоля – злий дух, ворог долі.
 40. Нічниці (крикси) – злі демонічні істоти, яким народна уява приписувала здатність відбирати у людини, особливо у маленьких дітей, сон.
 41. Нечиста сила (нечистий) – злий дух у західних слов'ян, загальна назва чортів і демонів.
 42. Ног (ногуй, нагай, ігон) – давньоруська назва грифона – великого птаха з надприродною силою, що звиває гніздо на 12 дубах.
 43. Пекло – у слов'янській міфології підземелля, яке має 12 ярусів, чим більше у людини гріхів – тим глибше провалюється його душа.
 44. Перевертень – людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет, нечиста сила, що набрала вигляду кого-небудь, чого-небудь.
 45. Песиголовець – казкова людиноподібна істота з одним оком, що поїдала людей, циклоп; також – людина, яка втратила людську подобу, – виродка, нелюда, злочинця.
 46. Полудниця – ім'я однієї з русалок, яка з'являється в полудень і карає тих, хто в цей час працює. Має вигляд дівчини з косами

кольору стиглого жита або старої з розпущеним волоссям у білій сорочці. Полудниця з'являється в полі від 12 до 14 години з серпом у руках; тому вона має ще ім'я Серпушниця. За звичаєм, в полудень слід було відпочивати, лігши в холодку під деревом. Тому, хто порушив цю традицію, затримався в полі, Полудниця починає крутити голову або ставити запитання: як обробляти льон, готувати прядиво, полотно, сорочки тощо. Якщо винуватець не зможе відповісти, вона насилає хвороби. Щоб уникнути покарання, треба якнай докладніше розповісти з усіма подробицями весь процес роботи, виграючи час. Коли полуденний час скінчиться, Полудниця зникне, так само, як зникають нічні духи зі співом півня.

47. Рарог (раріг, рарашек) – вогняний дух, пов'язаний з культом домашнього вогнища, уявлявся птахом.
48. Русалка – казкова водяна істота в образі гарної дівчини з риб'ячим хвостом. Русалками ставали дівчата, які потонули або померли на Зелені свята. Також і ті, що були заручені і померли перед шлюбом, або й діти, що народилися мертвими або повмирали нехрещеними – так звані страдчата чи потерчата. Русалки (дівчата і жінки-утоплениці) стають дружинами Водяника.
49. Убиясник – міфічна істота українців, чорт, на якого полюють вовки.
50. Хухи – добрі лісові духи, допомагають тим, хто заблукав.
51. Чорт – надприродна істота, що втілює зло, має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; нечиста сила, біс, злий дух, диявол, сатана; персонаж фольклору. Вірили, що чорт водиться у безлюдних місцях, що живе у безоднях, в очереті, в пустелі, у пустках, руїнах і що він може перекидатися на людину, тварину і в різні речі. Вірили, що небезпечно згадувати його по імені; тому, замість слова «чорт», вживали різні назви: дідько, «той, що греблі рве», «той, що не при хаті згадуючи» тощо.
52. Чугайстер – фантастичний образ української демонології – високий чоловік, вищий за смереку, доброзичливий до людей і небезпечний до лісових нявок.

Головні східнослов'янські боги

Білобог – володар світлого (білого) світу, згодом – бог удачі й щастя. Уявлявся в образі старця з довгою сивою бородою, у білому одязі та з посохом у руках.

Велес (Волос) – бог торгівлі, музики, мистецтва, поезії та підземного світу. Він є опікуном худоби, та асоціюється із багатством та магічними силами світу духів. В давньоруських джерелах Велес називався покровителем домашніх тварин (*скотським богом*) і богом матеріального благополуччя (давньоруською «скоть» – «багатство», «гроші»). Зображався Велес з сопілкою в руках (сопілка миру).

Дажбог (Даждзьбог) – сонячний бог, бог вогню, добра, достатку, якому поклонявся весь слов'янський світ. Опікун громади й народу. Це простежується і в назві – Дажбог – бог, що дає. Дажбог вважався родоначальником руського народу.

Дана – слов'янська богиня води; за народними переказами від неї походять назви річок в Україні: Дніпро, Дунай, Донець, Дністер.

Доля (Стріча) – богиня, яка визначає призначення людини, тому при народженні наділяє немовлят всіма чеснотами, пророкує їм майбутнє. Доля, як і Мокоша, є втіленням матері Лади. Вона має Веду (знання) про все, що було, є і буде з кожною людиною. Доля визначає, чого потрібно навчитися кожній людській душі, коли вона у черговий раз повертається на Землю. Має і свою зворотну сторону – Недолю, якою обертається до людей, які зраджують закони Права і предківський звичай – Покон. Восени на свято Долі (24 листопада) дівчата готують кашу і в горщику виносять за поріг, закликаючи її «Доле, Доле, йди до нас кашу їсти!» 1-2 лютого відбувається Стрітєння – Зима зустрічається з Весною. У цей день у родинх православних Рідновірів співаються пісні-

замовляння на тепло та добре літо, відбуваються гадання. «Доленько-доле, дай мені збіжжя, теплу одягу, ще й силу ведмежу!». Символами долі є веретено, прясельце, клубок ниток. У пожертву долі приносилися: каша, вовна, нитки, вино, хустки, посуд, стрічки, хліб, мед, молоко.

Кікімора – богиня сновидінь. Донька Мари. Уявлялась сонливою, блідою дівочою, що жила у людській оселі у комині чи запічку.

Коляда – всеслов'янська богиня неба, мати сонця, дружина Дажбога.

Купала – богиня материнства, шлюбу і плодючості.

Купало (Купайло) – східнослов'янський міфологічний персонаж, пов'язаний зі святкуванням літнього сонцестояння – дня Купали (згодом суміщеного з християнським святом Різдва Іоанна Предтечі 24 червня – Іван Купала). В уявленнях слов'ян – бог літнього сонцевороту (сонцестояння), покровитель шлюбу, кохання, продовження роду; походить від слова «купа» – поєднання статей, вступ у шлюб; купайлицею також називається ритуальне вогнище цього свята, де священну роль виконують вогонь і вода як засоби очищення.

Лада – давньослов'янська богиня кохання і шлюбу, покровителька родинного вогнища; у фольклорі лада – кохана, мила, дружина; Ладо – коханий, милий. Вшановують 22 квітня. Лада – мати Богів, старша Рожаниця, богиня світової гармонії, покровителька пологів, жінок, дітей, шлюбу, любові, жіночих справ, врожаю, родючості. Жіноче втілення Рода, дружина Сварога. Всі богині – це її уособлення та прояви. Лада – Богиня життя, весни, родючості, народження, жита-зерна, яка витворює і воскрешає відмерлу на зиму природу, робить землю плодючою. Лада символізує світову любов, що є основою життя на землі. Мати Лада після смерті збирає душі праведників, які стали іскрами, і йде у людський світ, вкладаючи їх у лоно жінкам, які прагнуть дитини. Супутницями Богині є почуття Чарівності і Любові. Прилітаючи у цей світ на чарівній колісниці, запряженій парою голубів і парою лебедів, вона розпалює вогонь небесних гроз, проганяє злі сили, виводить з-за холодних хмар світлосяйне сонце. Богиня Лада принесла світові Живу Воду, прийшовши до людей по веселці з немовлям (Божичем) на голові. У руці вона тримає червоне яблуко з виноградною лозою. Немовля при цьому символізує Явлений (втілений) світ, а яблуко (або яйце)- початок усього суцього, камінь Алатир (Сваргу, Сонячний хрест). Прекрасні дні травня і початку червня з давнини присвячувались Ладі і знаменувались загальними ігрищами. Тим, хто приносить їй пожертви, вона пророкує майбуття. Приносили жертви їй також жінки, які не могли мати дітей, щоби вона сприяла зачаттю. Лада прийшла вперше до людей з яблуком та виноградом, виростила перше зерно жита. У Лади двійко дітей: Леля – чарівна богиня кохання, та Полель – бог світлого дня.

Леля (Лель) і **Полель** – юні боги закоханих і кохання, донька і син Лади, вшановувалися 23 квітня. Леля – весняне втілення Лади (її донька), дружина Ярила. У слов'янській традиції богиня закоханих молодих пар, є джерелом любові для люблячих сердець. Леля виглядає як молода, надзвичайно красива дівчина, прикрашена квітами, вінками і травами. Вона особливо прихильна до молодих дівчат, є їх заступницею і берегинею, саме дівчата проводили обряди на її честь. Леля пов'язана з весняною неділею природи, квітами, початком польових робіт. На честь Богині Лелі дівчата обирали найкрасивішу дівчину, одягали її в найкращий одяг і водили хороводи, які виконували обрядові пісні. Юнаки в цей день у горах, та пагорбах розпалювали великі святкові багаття. Дівчата мали звичай прикрашати дерево Лелі, березу, стрічками і рушниками. Полель – бог, кохання, шлюбних уз (син Лади). Слід зазначити, що літописних свідчень про Леля до нас не дійшло. Усі відомості мають фольклорний та лінгвістичний характер – приспів «лелю», «леля», «люлю», «льолі» тощо характерні для давніх весільних пісень більшості слов'янських народів. Так само слово «леліяти» в тій чи іншій формі є в багатьох слов'янських мовах і означає «любити», «дбати», «оберігати», «ніжити».

Мара – міфічна богиня зла, дружина Чорнобога (донька Чорнобога), пізніше – уособлення хворобливого, тривожного сну, що має назву маруха, мора; також – істота чи предмет, що уявляється комусь, привид, примара. Мара – богиня Наві, темної ночі, страшних сновидінь, привидів, хвороб (мору), смерті, сіє на землі чвари, брехні, недуги, вночі ходить з головою під пахвою попід людськими оселями й вигукує імена господарів – хто відгукнеться, той вмирає. Любить душити сплячих та смоктати їхню кров. Разом зі Змієм породила 13 доньок-хвороб, яких пустила по світу (Вогневицю, Глуханю, Коркушу, Лякливицю, Лінь, Ломоту, Лідницю, Кікімору, Жовтяницю, Гризачку, Очницю, Трясовицю, Черевуху). Володіння Марени, відповідно до давніх легенд, знаходиться за чорною річкою Смородиною, яка розділяє Явь і Навь, через яку перекинута міст з калини, який охороняється змієм. Марена втілює собою «мару» – мертву воду, тобто силу, яка загоює рани. Але смерть не є повне переривання життя як такого, але – лише перехід до життя іншого, до нового Початку, бо так вже належить, що після зими, яка забирає із собою все віджиле, завжди настає нова весна. Згідно з повір'ям, вічно ганяється за богинею неба Колядою, намагаючись перешкодити народженню нового Сонця та встановити вічну ніч. Давні українці щовесни, напередодні нового (землеробського) року робили опудала Мари, які спалювали або топили у воді.

Мокоша (Макош, Макета) – богиня – мати долі, материнства, пологів та немовлят, милосердя, щастя і нещастя, жіночої половини, гадань, рукоділля, покровителька роду, джерел і святих колодязів, жіночого рукоділля, врожаю, охоронниця корів, аналог християнської Богородиці; вшановувалась у п'ятницю після 28 жовтня. Деякі автори вважають Мокошу дружиною Велеса, та зв'язують її з потойбічним світом. Посередниця між небом і землею, а тому на весняних ритуальних рушниках завжди зображувалась з руками, піднятими до неба, джерела тепла та воло-

ги (на відміну від літніх, де руки опущені до землі, що породила зерно, готове до нового врожаю). Символами Богині є прядка і веретено. У середньовіччі християнство підмінило Мокошу Параскевою П'ятницею. В пожертву Мокоші приносились: каша, вовна, нитки, вино, хустки, посуд, стрічки, хліб, мед, молоко.

Перун – бог-громовержець, бог дощу, грози, блискавки і грому, покровитель воїнів у X ст.; у Київській Русі вважався головним аж до запровадження християнства. В перекладі означає блискавка, був богом князівської дружини, всі міфи про Перуна, що збереглися в Україні, змальовують його стрільцем.

Поревіт – бог війни, що зображувався з п'ятьма лицами, що означало силу і переможність.

Пріпекала – бог кохання, покровитель чоловіків.

Прія – богиня шлюбу і плодючості в образі молодої, красивої, гладко причесаної дівчини з довгими косами.

Пров – бог правосуддя в образі старого чоловіка в довгому одязі з невеликою кількістю складок і ланцюжками на грудях.

Радигаст – бог з головою людини, ногами бика, рідше – з головою лева, на яких сидить гусак, символізує справедливу боротьбу, перемогу над ворогами і темними силами.

Рід (інколи називають просто бог) – первісний бог давніх слов'ян. Є всеохоплюючим, утримує в собі все, образом його немає кінця. Входить до пантеону давньоукраїнських богів. Рода вважали творцем світу та нового життя на Землі. Для того щоб народилися діти, язичеський бог повинний скидати з неба якісь «купи», що сприяють народженню. Проти культу Рода, як божества неба, володаря дощів і творця світу, що давав життя всьому живому, виступали автори церковних повчань XI ст. Слов'янське поняття, позначене словом Рід, містило в собі ідею родючості, врожаю (на це вказують слова з коренем «рід»). Для слов'ян, що займалися землеробством, було повністю природно сполучити в одному понятті долю і врожай, тому що їхня доля прямо залежала від врожаю.

Рожаниці – давньоукраїнські першобогині родючості, небесні «Господині Світу», покровительки роду, сім'ї, домашнього вогнища. Богині, від яких пішов увесь світ, українці-русичі традиційно вважали Матір Богів Ладу і Лелю – її прояв, втілений у космічній воді. Лада є жіночим проявленням Всевишнього Бога. Саме Лада народила, а Сварог викував (організував) увесь Всесвіт. Вона виступає Берегинею і опікункою всього живого. Уявляється як Дерево життя (Світове Дерево). Жіночі божества Рожаниці опікуються дітонародженням й жіночою долею, а також мають таємничий зв'язок із зірками. Душа людини

увялялася як іскра небесного вогню – зірка, яку Бог запалює при народженні дитини і гасить коли людина помирає. Від Великодня (Ярила-Дажбога) до Купала всі святкували воскресіння природи, добра злагоди, миру і щастя. 23 квітня відмічали Ладовиці – дівоче свято Лади і Лелі. В пожертву Рожаницям приносили: млинці, кашу, хліб, сир, мед, олію, крупу, пироги, нитки, візерунчатє печиво, шкірки куниць, ласок і соболів, зерно, яйця, пиво, хустки, вовну, молоко.

Сварог – прабог, владика світу, небесний вогонь, батько українського олімпу. Сварог – бог-коваль, батько Дажбога.

Сварожич – бог вогню і війни, другий син Сварога. Можливо, Сварожич був одним з ранньослов'янських трьох богів: Сварог – бог неба-грому, Дажбог – бог сонця, Сварожич – бог вогню.

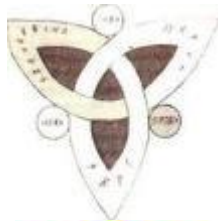
Святовид – бог сонця, війни, перемоги у всіх слов'ян, зображували його чотирилицим ідолом.

Сімаргл – бог насіння, паростків і коріння рослин, обєріг рослин і землі. Вхєдив до числа семи (або восьми) божеств, ідоли яких були встановлені в Києві за князя Володимира у 980 році –відразу після Стрибога і перед Мокошшю.

Стрибог – бог повітряних стихій, родоначальник усіх вітрів, покровителя погоди, один із найстародавніших богів. Мав багато синів та онуків. Це були вітри – Посвіст – старший вітер, бог бурі, живе в горах; Подага – жаркий, посушливий, живе в пустелях на півдні; Погода – теплий, легкий вітерець, бог приємної погоди; Сиверко – несе холод від Льодовитого океану, він дуже суровий і тільки до літа трохи добрішає; Південний – має гарячу південну натуру, несе з собою тепло та запах півдня; Західний – справжній європеець, трохи сухий, буває і сердитий, але, взагалі, хороший; Східний – як азіат, має характер несподіваний, таємничий та коварний.

Триглав – божество слов'ян, а точніше божественний принцип триєдності світу. Він є чи не найменш досліджений з усіх слов'янських божеств. Великий Триглав включає в себе множинність інших Богів, які, в свою чергу, складають малі триглави.

Хорс – сонячне божество давньоруського язичницького пантеону, друге за вагомістю після Перуна. Одночасно згадки про Хорса дослідники зустрічають поряд із Дажбогом – автентичним слов'янським божеством, що мало б пояснити значення їхніх функцій. У цій же парі богів Хорсу відведено роль «місяця» (персонаж наділений здатністю до перетворень і метаморфоз, що перегукується з поширеними легендами про магичну силу «перевертнів», вовкулаків), а Дажбогові – «сонця». Хорс був деяким доповненням образу Дажбога-Сонця, а ще вважається, що Хорс і Дажбог – одна і та ж персона. Різниця лише в тому, що Дажбог має слов'янське, тобто місцеве походження, а Хорс – тюркське. Цю назву Володимир запозичив з політичних міркувань, щоб зав'язати тісніші взаємини з сусідами (Хорсові поклонялось плем'я торків).

Числобог – згадуваний у Велесовій книзі бог, що лічить дні.

Чорнобог – бог зла, противник Білобога, що прагне заволодіти Вирієм і шле на землю різні нещастя.

Чур (Цур, Шур) – один з найдавніших і найпопулярніших у давніх українців «домашніх» богів; охоронець домашнього вогнища, тепла, затишку. Бог добробуту, добрий дух дому та заступник роду. Іноді уявлявся та зображувався у вигляді вогню, що палає в печі. Вирізьблювався на дереві, вишивався на рушниках. За повір'ям, звертання до нього охороняло людину від зла.

Ярило (Ярила) – бог пробудження природи, плодючістю і родючістю, символ сексуальної потужності і покровитель рослинного світу. Зображувався молодим, у білій полотняній одежі, на білому коні, босим, на голові – вінок квітів як символ вічності й неба, у лівій руці – пучечок житніх колосочків – знак життя і щастя, доброго врожаю і благополучності, у правиці – мертва чоловіча голова – нагадування про те, що кожного чекає смерть, а тому треба жити яро. Культ Ярила був поширений на Русі дохристиянського часу, однак він перейшов і в християнську традицію: під впливом християнства магічна функція Ярила була перенесена на святого Юрія.

Історико-етнографічне районування України та етнографічні групи українського народу

У зв'язку з процесом історичного формування народу і його етнічної території, залежно від природних умов, характеру і способу господарських занять населення, в різних регіонах розселення народу формуються певні особливості побуту і традиційної культури. Спільність і однотипність таких локальних особливостей є основою для визначення історико-етнографічних районів розселення народу і його етнографічних груп.

I. Центральньо-східний регіон охоплює велику територію центральної та південно-східної України. До нього належать сучасні Київська, крім північної частини, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Харківська, південні райони Чернігівської і Сумської областей, вся південно-стєпова частина України (Донецька, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Одеська області), південно-східні райони Житомирської, східні Вінницької та північні райони Автономної Республіки Крим.

У складі цього етнографічного регіону виділяються три райони: **Середнє Подніпров'я, Слобідська Україна, або Слобожанщина, і Південна стєпова частина.**

Середнє Подніпров'я (більша частина Київської та Полтавської, Черкаська і південна частина Чернігівської, південно-східна Житомирської, південно-західна Сумської, східна Вінницької, північна Кіровоградської та північно-західна Дніпропетровської областей) – один з найдавніше заселених районів української землі, осереддя інтенсивного процесу формування русько-українського етносу. Переважно це територія розселення в минулому східнослов'янського племені полян. Основні галузі господарства – землеробство і скотарство з їх винятково багатою агрокультурою і різноманітністю сільськогосподарських знарядь, домашніх промислів, ремесел.

Слобожанщина (Слобідщина) охоплює східну частину України – теперішні Харківську, південно-східну частину Сумської, північно-східні райони Дніпропетровської, східні Полтавської, північні Донецької, Луганської областей та суміжні західні райони Белгородської і Воронежської областей, які тепер входять до складу Росії. Назва цього історико-етнографічного району походить від того, що в період інтенсивного його заселення (XVII–XVIII ст.) переселенці з Лівобережної та Правобережної України, з Росії, засновували

поселення – слободи.

З часів монголо-татарської навали ця територія була малолюдною, зазнавала постійних нападів кримських і ногайських татар. З другої половини XVI ст. край все більше заселявся козаками і селянами з інших регіонів України. У XVII ст. як військові опорні пункти виникли міста Харків, Охтирка, Суми, Острогозьк, Чугуїв, створювалися з місцевого населення й українських переселенців козацькі слобідські полки.

Південь України. Охоплює територію Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської, південні райони Дніпропетровської, Кіровоградської, Донецької, Луганської та північні Кримської областей. Це степова частина України, яка в давнину була тереном проживання різних кочівників. Однак з давньоруського часу вона слугує оперативним простором просування русичів на південь, політичного й економічно-господарського освоєння ними Причорномор'я. Зі Середньовіччя ця територія відома як Дике.

Традиційні степове землеробство, відгінне тваринництво, домашні промисли тощо.

II. Українське Полісся – це етнографічний регіон охоплює північні райони Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. У західній частині до нього історично і на основі мовно-етнографічних даних належать південна смуга Брестської області (нині у складі території Білорусі) та Підляшшя (нині в складі Польщі). Південна етнографічна межа Українського Полісся визначається приблизно від Західного Бугу і далі на схід за умовною лінією північніше міст Володимир-Волинський, Луцьк, Рівне, Новоград-Волинський, Житомир, Київ, а на Лівобережжі – Ніжин, по р. Сейм до сучасного кордону України з Росією у Курській області.

Залежно від положення щодо Дніпра Українське Полісся поділяється на правобережне й лівобережне. Відповідно поширені назви Східне і Західне Полісся. Західне називають також Прип'ятським, Східне – Наддеснянським.

Освоєння ділянок землі між болотами, піщаними дюнами, в заплавах рік, на лісових вирубках, а також характер ґрунтів зумовили особливості в основній галузі традиційної господарської діяльності поліщуків – землеробству, його агротехніці, знаряддях праці, структурі сівозмін. Етнографічними особливостями позначені тваринницьке господарство, організація відгінного випасу худоби,

побут і звичаї пастухів, заготівля сіна на віддалених сінокосах, способи його сушіння на болотах та ін.

Поширеними традиційними видами занять населення Полісся були мисливство і рибальство з використанням широкого набору різноманітних ловецьких способів і знарядь; багатовіковий досвід накопичило одне з найдавніших господарських занять поліщуків – бджільництво.

Назва поліщуки стосовно населення Полісся не була поширена на території всього регіону. Традиційним ареалом побутування цієї назви між самим населенням був здебільшого басейн Прип'яті та її приток. Населення східного Полісся, особливо середнього Подесення, сусіди називали литвинами.

III. Західний (південно-західний) регіон. З етнографічного погляду він найскладніший і дуже різноманітний. У межах сучасної державної території України – це Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, південні райони Волинської і Рівненської областей, а також частина Вінницької.

Цей край заселений здавна і має відносно стабільний склад аборигенного населення. Дуже складною була його історична доля. Він входив до складу Давньоруської держави, Галицького, Володимир-Волинського і Галицько-Волинського князівств. Уже наприкінці XI ст. українське Закарпаття захопила Угорщина. Північна Буковина в середині XIV ст. потрапила під владу князівства Молдови, яке на початку XVI ст. поневолила Туреччина. Галичину в 1348–1349 рр. захопили польські феодалі, ними ж з 1388 р. була поневолена західна частина Волині, а східна опинилася під владою Литви. Після Люблінської унії 1569 р. під владу Польської Корони підпала вся Волинь, Поділля, Подніпров'я. На початку XVIII ст. українське Закарпаття разом з Угорщиною поневолила Австрія, а наприкінці цього ж століття всю південну частину західноукраїнських земель захопила Австрійська монархія, яка зберегла тут панівне становище польських, угорських та румунських феодалів.

У межах різних природно-географічних зон західноукраїнського регіону (волинсько-подільської, підкарпатської, карпатської і закарпатської) виділяється кілька історико-етнографічних районів і підрайонів, що мають виразні локальні особливості культурно-побутових традицій: **Волинь, Поділля, Прикарпаття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття.** Ці етнографічні райони переважно збігаються з ареалами групування локальних діалектно-

говіркових рис української народної мови.

Волинь охоплює басейн верхів'я правих приток і середнього поріччя Західного Бугу – південні райони теперішніх Волинської і Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північно-західну смугу Хмельницької, північні райони Тернопільської і Львівської областей. До етнографічної Волині прилягає на заході лівобережне Побужжя – Холмщина, корінне населення якої з історичного етногенетичного й етнокультурного поглядів однорідне зі суміжними волинянами. Сьогодні Холмщина належить до Хелмського воєводства Польщі, її українське населення після Другої світової війни було насильно депортоване з рідної землі.

Вважають, що назва походить від найменування неіснуючого сьогодні міста Волинь (Велинь), що згадується в давньоруському літописі під 1018 р.

В давнину Волинь заселяли східнослов'янські племена дулібів, бужан, волинян. У X–XI ст. на Волині виникли міста Луцьк, Червень, Белз, Володимир, Кременець, Житомир та ін. Вона була одним з головних регіонів процесу творення державності Київської Русі, Володимир-Волинського і Галицько-Волинського князівств.

З давнини провідною галуззю господарства жителів Волині було землеробство розвивалися, зокрема в містах, промисли і ремесла (обробка заліза, гончарство, ткацтво та ін.).

Давня назва волиняни може вважатися як визначення своєрідної локальної групи українського народу.

Поділля – історико-етнографічний район, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і лівобережного середнього Придністров'я. Він охоплює більшу частину Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та суміжну з ними на півдні – частину Чернівецької, на заході – частини Івано-Франківської та Львівської областей. В етнографічній літературі Поділля розділяють на Східне, Західне, Буковинське.

Назва Поділля зустрічається у писемних джерелах середини XIV ст., ще раніше (початок XIII ст.) фіксується вживання стосовно цього краю назва Пониззя чи Русь долішня – очевидно, у порівнянні з гірською Руссю, або Карпатською.

Поділля заселяли в давнину слов'янські племена тиверців і уличів, які ввійшли до Київського князівства. Після занепаду княжо-української державності у другій половині XIV ст. Поділля захопила феодальна Литва. Згодом спочатку Західне (1430), а після Люблінської унії (1569) і Східне Поділля потрапило під владу Польщі. Неодноразово різні частини південно-подністровського Поділля

окуповували турецько-османські загарбники. Під час першого (1772) і другого (1793) поділів Польщі Західне Поділля зайняла Австрія, а Східне разом з Правобережною Україною було приєднане до Російської імперії.

Основним заняттям жителів Поділля є хліборобство, яке здавна було надало своєрідного характеру їхній традиційно-побутовій культурі.

Своєрідним західним продовженням подільського етнографічного ареалу, що входить у зону Прикарпаття, є **Опілля**. Ним визначається територія північно-західної частини Подільської височини у межах Львівської, Івано-Франківської і центрального західного виступу Тернопільської областей.

У ранньослов'янський період тут проживали племена дулібів і в південній смузі – білих хорватів. Густо заселеною була ця земля в княжу добу, особливо в період Галицько-Волинського князівства. Стабільний контингент аборигенного населення зберігався і в часи польського й австрійського панування. Однак корінний український народ стійко оберігав і захищав свою етнокультурну самобутність, мову, релігію, побутові традиції. Давньою є і народна назва жителів цього краю – «опіляни», «ополухи».

Своєрідним етнографічним районом зони Прикарпаття є **Покуття**. Ця давня назва трапляється вже у джерелах XIV ст. як визначення адміністративно-територіальної одиниці. Походження назви має різне тлумачення. Найдостовірнішим є виведення її від слова кут – як найменування землі «в кутах», утворюваних крутими згинами рік (у цьому випадку Дністра, Прута і Черемоша з притоками) – подібно до назв Поділля, Пониззя (від діл, низ), Полісся (від ліс).

Покуття охоплює території південно-східної низинної частини теперішньої Івано-Франківської області, його північною межею вважається Дністер, південною – гори, південно-східною – кордон з Буковиною.

Ще одним підрайоном Прикарпаття є Українська **Буковина**. Цією назвою історично визначається південно-східна частина західноукраїнської землі, політико-адміністративна одиниця, що переважно просторово збігається зі серединною частиною сучасної Чернівецької області. З етнографічного погляду, тут маємо продовження у суміжних частинах подільського, покутського і гуцульського ареалів. Певна особливість полягає в тому, що на стиках цих ареалів склалися культурно-побутові реалії перехідного характеру. Це простежується в різних ділянках матеріальної та

духовної народної культури.

Яскравою етнографічною своєрідністю вирізняється карпатська зона західноукраїнського регіону. Вона поділяється на три історико-етнографічні райони: **Гуцульщину, Бойківщину і Лемківщину**. На відміну від попередніх випадків, коли локальна назва населення того чи іншого регіону (слобожанці, полтавці, подоляни, поліщуки та ін.) є похідною від найменування останнього, тут навпаки: назва району походить від найменування етнографічної групи: гуцули, бойки, лемки.

Гуцульщина. Поселення гуцулів займають східну частину Українських Карпат: теперішні Верховинський, Косівський (без північної смуги), південна частина Надвірнянського та Богородчанського районів Івано-Франківської, суміжні Путильський і південна частина Вижницького та Сторожинецький райони Чернівецької і Рахівський Закарпатської областей. До історико-етнографічної Гуцульщини належать у південно-східній частині північні місцевості Сигота і Вишівка, що тепер входять до території Румунії.

Походження назви гуцули (гуцул) має різне тлумачення і досі до кінця не в'яшене. Одні автори пов'язують її з волоським словом готуль у значенні розбійник, інші виводять від слова кочувати – кочули, вважаючи гуцулів первісно кочовим племенем, ще інші – від назви тюркського племені узів, від котрих мали б начебто походити гуцули.

Залежно від природних умов, малої кількості придатної для рільництва землі головна роль у господарському укладі й виробничому побуті гуцулів належало тваринництву, зокрема відгінному, з перевагою вівчарства в його структурі. Значна питома вага у господарсько-виробничій діяльності гуцулів належала різним допоміжним заняттям: збиральництву (ягід, грибів, горіхів, лікувальних рослин), лісорубству, сплаву лісоматеріалів. З ремесел і домашніх промислів найпоширенішими і вагомими були обробка вовни, шкіри, ткацтво, гончарство, обробка дерева, лозо- і коренеплетіння. Відомі на Гуцульщині й такі давні види промислів, як солеваріння, виготовлення поташу, деревного вугілля та смоли.

Бойківщина – суміжний з Гуцульщиною на заході етнографічний район, що займає центральну частину Українських Карпат. Гуцульсько-бойківське пограниччя проходить приблизно по межиріччі Лімниці та Бистриці-Солотвинської на північних схилах Карпат і Тересви у Закарпатті, на заході межує з Лемківщиною у верхів'ях Сяну й Ужа. Північна межа проходить карпатським перед

гір'ям, а південною можна вважати південні схили Карпат у Закарпатті. Окреслена територія охоплює південно-західну частину Рожнятівського і Долинського районів Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Великоберезівського, Воловецький і Міжгірський райони Закарпатської області. У верхів'ї Стривігору частина етнографічної Бойківщини належить тепер до території Польщі.

Назва бойки зафіксована у джерелах XVII–XVIII ст. Її походження має різне пояснення. Надійшлише – від уживаного в бойківських говірках діалектного слова бойє (бойє, бойечко) у значенні вигуку ага, їй богу, прислівника справді.

Бойки здавна були землеробами. В тваринництві переважала велика рогата худоба, зокрема воли – основна тяглова сила горян. Розвивалися на Бойківщині різні ремесла і промисли. Одним з найпоширеніших було лісорубство, а також сплав деревини, теслярство, гончарство, бондарство. Розвивалися також ткацтво і кушнірство.

Лемківщина – займає західну частину Карпат по обох схилах так званих Низьких Бескидів. Карпатський вододільний хребет поділяє Лемківщину на південну (закарпатську) і північну (прикарпатську). Східною межею південної частини вважається річка Уж. Західною межею південної частини є річка Попрад. Північна частина простягається від Сяну на сході до Попраду з Дунайцем на заході. З усієї цієї території лише частина південно-східної етнографічної Лемківщини належить тепер до України (частина Великоберезнянського і Перечинського районів Закарпатської області), основна ж частина – вся північна Лемківщина – до Польщі, а південно-східна – Пряшівщина – до Словаччини.

Назву лемки подають джерела з XVI ст. від поширеної у народній мові останніх діалектної частки лем (у значенні лише, тільки). Давніми предками лемків, як і бойків, вважається слов'янське плем'я білі хорвати, котре проживало в Карпатах і Прикарпатті. У княжі часи Лемківщина належала до Київської Русі, Галицького і Галицько-Волинського князівств (північна частина). Згодом цей край захоплювали і ділили між собою різні іноземні поневолювачі. Та найтрагічніше сталося вже у наш час, коли після Другої світової війни корінне населення північної Лемківщини було вирване з прадідної землі й насильно депортоване у північно-західні воєводства Польщі та в Радянську Україну.

Землеробство було основним на Лемківщині, у скотарстві переважала велика рогата худоба, але лемки більшою мірою, ніж бойки, займалися випасом овець. Були поширені різні домашні промисли: обробка дерева, каменю, вовни, ткацтво, гончарство, виготовлення дерев'яного посуду тощо

Закарпаття. Значну частину українського Закарпаття займає територія розселення трьох етнографічних груп українських горян, що разом з північною (галицькою) зоною творить історико-етнографічні райони Гуцульщини, Бойківщини і Лемківщини. Підгірська й низовинна частина Закарпаття поза територією розселення гуцулів, бойків і лемків характерна тим, що тут поряд з українцями значно густіше, ніж у гірській частині, проживають розсіяно і компактними групами представники сусідніх етносів, зокрема угорців, румун, словаків, чехів, а також німецькі колоністи і цигани.

Багатівікове співжиття і взаємодія українців-закарпатців з іншими національними меншинами істотно позначилися у різних сферах традиційно-побутової матеріальної та духовної культури місцевого населення.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ВИДАТНІ ДІЯЧІ

АЛЕППСЬКИЙ ПАВЛО

(бл. 1627 – 1669)

Бульбос аль Халябі Ібн аз Заїма аль Халябі – архідиякон, мандрівник, письменник. Син Антіохійського Патріарха Макарія. Народився в м. Халєбі (Алеппо) в Сирії. Подорожував разом з батьком з Дамаска через Анатолію, Стамбул і Констанцу до Московського царства. Протягом 1654 – 56 рр. разом з батьком двічі побував в Україні. Під час подорожі познайомився з Молдавським господарем С. Георгіцією, під Богуславом зустрівся з гетьманом Б. Хмельницьким. Автор твору «Подорож Патріарха Макарія», який містить цінний матеріал про тогочасне політичне становище України, культуру, звичаї і побут українського народу в серед. XVII ст.

АГАПІТ ПЕЧЕРСЬКИЙ

(? – 1095)

Давньоруський лікар, цілитель тяжких захворювань, чернець Києво-Печерського монастиря. Агапіт лікував за допомогою зілля, яке сам готував, та молитви. Вилікував Володимира Мономаха, якому передав своє зілля. Був прозваний «безмідником», оскільки не брав за лікування платні. Згадка про нього міститься в «Києво-Печерському патерику». Похований у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Канонізований православною церквою як преподобний. Дата святкування пам'яті преподобного Агапіта Печерського – 14 червня (за старим стилем: 1 червня).

АЛІПІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ

(АЛІМПІЙ, ОЛІМПІЙ)

(близько 1050 – 1114)

Православний святий, київський мозаїст і живописець, ювелір та лікар, чернець Києво-Печерського монастиря, перше відоме з літопису ім'я староруського художника, один з авторів Києво-Печерського патерика. Навчався у візантійських майстрів. Найвизначнішими його малярними роботами були сім ікон деісусного ряду, написаних для домової церкви невідомої особи. Вони вважались чудодійними, оскільки не згоріли під час пожежі.

Існує припущення, що Алімпій виконував мозаїчні роботи для Михайлівського Золотоверхого собору в Києві зруйнованого у 1934 році. До нашого часу зберіглося лише одне творіння славетного печерського іконописця. Це Богоматір Свенська-Печерська, яка з 1288 року була головною святинею Успенського Свенського монастиря Брянська, а після знищення монастирського собору у 1927 р. зберігається вона у Державній Третяковській Галереї. Існує також думка, що знаменита Ярославська Оранта, або Велика Панагія, знайдена в 1919 р. у Спаському монастирі Ярославля, також може бути твором Аліпія. Вона також зберігається в Третяковці.

Аліпій похований у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври.

АННА ЯРОСЛАВІВНА

(прибл. 1024 – 1080)

Молодша дочка великого князя Ярослава Мудрого. Її дитинство і юність проходили в атмосфері монументального будівництва (Золоті ворота, Софіївський собор, при якому було відкрито першу в державі бібліотеку, Георгіївський та Ірининський собори) в Києві. А невдовзі після того, як Анна залишила Київ, далеко за містом було засновано Печерську Лавру.

Анна мала чудову освіту, володіла кількома іноземними мовами, адже тоді в Києві було чимало амбасад з майже усіх країн Європи. Є відомості, що дочку київського князя, яка славилася легендарною красою, неодноразова сватали для королів різних країн, але Ярослав Мудрий не давав своєї згоди, аж поки король Франції Генріх I овдовів і вирішив одружитися вдруге. Після пошуків у різних країнах Європи посланці почули, що у Київського князя є надзвичайно вродлива й водночас надзвичайно розумна дочка, і подалися на береги Дніпра.

Збираючись у далеку дорогу, Анна одержала від батька посаг, що складався з великої колекції книг та старовинних рунічних рукописів, серед них і давнє слов'янське євангеліє (Євангелістерій), яке згодом було покладене в Реймському соборі й отримало назву Реймського. Протягом наступних семи століть усі французькі королі під час коронації складали присягу саме на цьому Євангелії, не замислюючись над тим, що воно привезено з Києва.

14 травня 1049 р. в Реймсі, древній столиці франкських монархів, відбулося вінчання, Анна Київська перетворилася на Анну Французьку. По новому хрещенні вона була названа Агнесою. Через чотири роки Анна народила первістка Філіпа – спадкоємця престолу,

майбутнього короля Філіпа I, пізніше з'явилися ще два сини: Роберт (помер малим) і Гуго, майбутній герой хрестових походів Гуго Великий, а також дочка Емма. Після смерті короля як регентша семилітнього сина Філіпа, Анна з деякими перервами керувала Францією до його повноліття, брала участь у державних справах, підписувала офіційні документи.

Тут вона була відома під ім'ям Анни Руфи (Рудої або Золотої) й користувалась великою повагою. Саме за часів її владарювання Франція почала перетворюватися на велику державу Середньовіччя. Ця ініціативна і діяльна жінка залишилася в історії Франції людиною, яка зуміла примножити її славу. Відомо, що днем смерті Анни Київської є 6 вересня, за деякими даними, близько 1080 р.

АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ БОРИС
(5.08.1899 – 8.05.1984р.)

Народився в передмісті м. Ромни – Засуллі (тепер Сумська обл.) у сім'ї машиніста-залізничника Дмитра Олександровича Давидова і Юлії Максимівни Яновської. («Антоненко-Давидович» – це водночас і псевдонім, і прізвище його прадідів – реєстрових козаків Антоненків). У 1920 – 1921 рр. ще зовсім юним членом КП(б) Б. Антоненко-Давидович завідував Охтирською наросвітою, ходив у загоні ЧОНу проти Махна та місцевих повстанських ватаг, збирав продрозкладку й організовував вибори до Рад. У 1923р. в київському журналі «Нова громада» надрукував перше оповідання «Останні два», яке й поклато початок його творчості. Своє літературне «хрещення» письменник одержав у літературній організації «Ланка». Б. Антоненко-Давидович – автор більше двох десятків оригінальних книг оповідань, повістей, романів, літературно-критичних нарисів та портретів. Найвідоміші його книги, які й визначають творче обличчя письменника, це повість «Смерть» (1928 р.), збірка літрепортажів «Землею українською» (1930р.), роман «За ширмою» (1963р.), цикл «Сибірських новел» (1989р.) та мовознавча праця «Як ми говоримо» (1970 р., 1991 р.). Після вбивства Кірова по всій країні почалися жорстокі репресії. 2 січня 1935року Антоненко-Давидовича заарештовано й під конвоєм відправлено до Києва. Б. Антоненко-Давидовича було засуджено на 10 років концтаборів. Лише 1956 році він був реабілітований, а наступного року повернувся до Києва і спрагло взявся до творчої роботи. Помер 9 травня 1984року.

АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР

(1816 – 1875)

Справжнє прізвище Афанасьєв. Письменник, етнограф, історик, мовознавець, перекладач. Народився в родині дрібного поміщика в с. Ісківні на Полтавщині. Яскравий представник української романтичної поезії середини ХІХ ст. Автор вірша «Скажи мені правду, мій любий козаче», який набув статусу народної пісні. Супроводжував Тараса Шевченка у подорожі Лівобережною Україною у 1845 – 1846. Певний час працював у канцелярії воронезького губернатора. Редагував неофіційну частину «Воронежских губернских новостей». Як поет дебютував у часописі «Современник» віршем «Кольцо». Мешкав у Петербурзі, де перекладав, займався журналістикою. Був завідувачем Петропавлівського музею. Був інспектором грамотності Балтійського флоту. Неперевершений романтик, а укладений ним переважно на матеріалах живої мови «Словарь малорусского наречия» відбив говірки Чернігівщини і Харківщини.

БЕЗБОРОДЬКО ОЛЕКСАНДР

(1747 – 1799)

Народився у м. Глухові Чернігівської губернії. Його батько служив генеральним писарем.

З воцарінням на престолі Павла І у кар'єрі Безбородька відкрилася нова сторінка. Його єдиного із всіх катерининських міністрів не відправили у відставку. Більше того, за найвищим повелінням у 1797 році він став сенатором, «найсвітлішим князем» та державним канцлером. Олександр Андрійович Безбородько став найвидатнішим дипломатом ХVІІІ ст. після графа М.І. Паніна.

Помер, залишивши своїм спадкоємцям найбагатші зібрання живопису (вже в сер. ХІХ ст. 330 оригінальних полотен європейських майстрів було передано в Ермітаж) та інших мистецьких цінностей. Крім того, О.А. Безбородько, який не мав прямих спадкоємців по чоловічій лінії (від морганатичного браку з балериною Каратигіною у нього була дочка), заповідав брату Іллі Безбородьку величезну суму на благодійницькі цілі. На ці гроші (210 000 золотих рублів) було засновано на його батьківщині Ніжинський ліцей. (З 1875 року Історико-філософський інститут ім.О.А. Безбородька, з 1920 р. – Педагогічний інститут ім. М.В. Гоголя). У різні роки тут навчалися М. Гоголь, Л. Глібов, В. Забіла, Є. Гребінка... Вже після смерті канцлер Росії «повернувся» на Батьківщину.

БЕРИНДА ПАМВО

(між 1555-1560 – 1632)

(світське ім'я – Павло, народ. в с. Чайковичі, тепер Самбірського р-ну Львів. обл.; похов. у Києві у Києво-Печерській лаврі) – укр. мовознавець, письменник, перекладач, гравер, друкар, педагог. Був високоосвіченою людиною: знав церковнослов'ян., грец., лат. і польс. мови. Належав до гуртка Балабанів, що об'єднував укр. культур.-осв. діячів I-ї пол. XVII ст. Працював у Стратинській (1597 – 1605) та Крилоській (1606 – 08, тепер Івано-Франк. обл.) друкарнях. Активний діяч Львів. братства, працював у братських друкарні і школі (1613 – 19), у Львові (до 1613) постригся в ченці. Бл. 1616 його запрошено до Києва для участі у підготовці видання кн. «Анфологіон» (автор передмови). Восени 1619 разом із сином Лукашем та Степаном Бериндою (ймовірно, братом) переїхав до Києва і назавжди оселився в Києво-Печер. лаврі, виконував роботу редактора, перекладача, друкаря, гравера, згодом став гол. друкарем і завідувачем Києво-Печер. друкарні і, можливо, викладав у Київ. братській школі. Як архітипограф, редактор і перекладач брав участь у виданні низки капітальних лаврських друків 20-х рр. XVII ст. Праця «Лексіконъ славенороскскій и имень тлькованіє», що вийшла у світ 1627 з Києво-Печер. друкарні – найвидатніше досягнення староукр. словникарства. Складається з двох частин: «Лексіконъ» – церковнослов'ян.-укр. словник; «Имена свойственная...» – зібрання тлумачень топонімів й антропонімів, а також заг. назв неслов'ян. походження. У пам'ятці майже 7 000 статей (бл. 5000 у 1-й частині, 2000 – у 2-й, у т. ч. бл. 1400 онімів).

БОРТНЯНСЬКИЙ ДМИТРО

(1751 – 1825)

Народився в Глухові. Початкову музичну освіту здобув у Глухівській співацькій школі, яка готувала співаків для придворної хорової капели в Петербурзі. У юному віці його вирізнили з-поміж однолітків за сильний голос і музикальність і забрали до Петербурга в хорову капелу, де він навчався у керівника капели, італійського композитора, аранжувальника Бальдассаре Галуппі. Згодом Галуппі, за вказівкою цариці Єлизавети Петрівни, бере свого вихованця до Італії, де він навчається протягом десяти років у Венеції, Болоньї, Римі та Неаполі. В Італії було з успіхом поставлено опери

Бортнянського на італійські лібретто «Креонт» (1776), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1779). Бортнянський бере участь у діяльності музичної академії в Болоньї. Його опери йшли у венеційському театрі «Сан Бенедетто».

У 28-річному віці Бортнянський повертається в Петербург, де стає придворним капельмейстером, а з 1796 року – керівником придворної капели, складеної майже виключно з вихованців Глухівської співацької школи. 1782 року в Петербурзі вийшла друком його «Херувимська», 1784 року – триголосний хор «Хай виправиться молитва моя». Бортнянський був першим композитором у Росії, музичні твори якого почали виходити друком.

1802 року було засновано Петербурзьке філармонічне товариство, на концертах якого з успіхом виконувалися хори Бортнянського. 1816 року композитора було призначено головним цензором видань духовних творів. Наприкінці життя Бортнянський продовжував писати романси, пісні, кантати.

В останні роки життя Бортнянський працював над підготовкою до видання повного зібрання своїх творів, у яке він вклав майже всі свої кошти, але так і не побачив його. Композиторові вдалося лише видати кращі зі своїх хорових концертів, написаних у молодості, як «Духовні концерти на чотири голоси, створені і знову виправлені Д. Бортнянським».

Бортнянський Дмитро Степанович помер 1825 року в Петербурзі, а повне зібрання його творів у 10 томах вийшло лише 1882 року за редакцією П. Чайковського.

БРАЙЧЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ЮЛІАНОВИЧ (1924 – 2001)

Народився у Києві. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету працював в Інституті археології та Інституті історії Академії наук. У 1960-ті роки досліджував етнічний, соціальний, економічний та культурний розвиток східних слов'ян. Його книги були інтелектуальними бестселерами тієї доби, а лекції їх автора у Клубі творчої молоді в першій половині 1960-х сприяли формуванню переконань чималого числа «шестидесятників».

1966 року Braychevskyi пише статтю «Приєднання чи возз'єднання?», у якій із марксистських позицій довів наукову хибність комуністичного міфу про «возз'єднання України з Росією». Унікальність постаті М.Ю. Braychevskyi полягає в принциповій і

безкомпромісній позиції. Попри звільнення з роботи, переслідування, він не зламався, не каюся, не просив вибачень. Понад п'ятнадцять років бути відлученим від академічних інститутів, працювати у стилі, а ще малювати, перекладати, писати художні твори і поезію.

Наприкінці 1970-х влада змушена капітулювати перед ученим. Він знову працює в Інституті археології, наприкінці 1980-х йому дозволяють захистити докторську дисертацію, виходить друком його монографія «Утвердження християнства на Русі» (раптом виявилось, що у Києві немає жодного настільки компетентного дослідника історії цього феномену). Брайчевський бере активну участь у створенні Народного Руху України, а з перших днів діяльності відновленої Києво-Могилянської академії стає її професором, створює оригінальний підручник історії України. Автор понад 300 наукових праць. По незалежності повернулася цікавість до його наукових досліджень.

МИХАЙЛО БУЛГАКОВ

(15.05.1891 р. – 10.03.1940 р.)

Народився в Києві. Син професора. Закінчив медичний факультет Київського університету, у 1916 році. Тоді ж став займатися літературою, ніде не друкуючись до 1919 року. В роки 1919 – 1921, проживаючи на Кавказі, писав фельетони, які зрідка розміщувалися в газетах, вивчав історію театру, інколи виступав в якості актора. В 1921 році переїхав до Москви, де служив в газетах репортером, потім фельетоністом. В 1922 – 1924 роках, продовжуючи газетну роботу, писав сатиричні повісті і роман «Біла гвардія». У 1925 році, написав п'єсу, яка у 1926 році була поставлена у Московському художньому театрі під назвою «Дні Турбіних» й була заборонена після 289-го показу. Наступна – «Біг» була заборонена після перших репетицій в Московському художньому театрі. Наступна «Кабала Святош» була заборонена відразу і до репетицій не дійшла. В 1930 році був прийнятий в Московський художній театр на посаду режисера, перебуваючи на якій, написав інсценівку «Мертвих душ» Гоголя. В березні 1931 року був прийнятий до акторського складу Московського художнього театру.

ВЕРНАДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

(12.03.1863 – 6.01.1945)

Природознавець-енциклопедист, геніальний мислитель, українець, який прагнув осягнути суть Всесвіту в цілому. У 1885 закінчив фіз.-мат. факультет Петербурзького університету. В 1917 –

1921 жив і працював в Україні, взяв активну участь у створенні УАН, був її першим президентом (1918 – 1921). У 1922 переїхав до Петрограда. Досліджував основні геохімічні закономірності будови й складу Землі, хімічний склад земної кори, гідросфери, атмосфери, міграцію хімічних елементів у земній корі, роль і значення радіоактивних елементів в її еволюції, розподілив хімічні елементи за їх поширенням в названих шарах Землі.

Ідеї Вернадського про роль живої речовини в житті земної кори стали фундаментом створеної ним науки – біогеохімії. Вернадський – засновник вітчизняної школи геохіміків, основоположник учення про біосферу та ноосферу. Член багатьох академій наук та наукових товариств. Засновник першої наукової бібліотеки в Україні (нині названої його ім'ям).

ВІНГРАНОВСЬКИЙ МИКОЛА

(1936 – 2004рр.)

Поет, прозаїк, кінорежисер, кіноактор, заслужений діяч мистецтв України з 1997 року.

Народився у с. Богопіль м. Первомайська Миколаївської області. У 1960 р. закінчив Всесоюзний державний інститут кінематографії – ВГІК. Лауреат Державної премії України ім.Т. Шевченка (1984 р.). Автор книжок віршів: «Атомні прелюди» (1962 р.), «Сто поезій» (1967 р.), «Поезії» (1971 р.), «На срібнім березі», «Київ» (1982 р.), «Губами теплими і оком золотим» (1984 р.) та ін. ; збірок для дітей: «Андрійко-говорійко», «Мак», «Літній ранок», «Літній вечір», «Ластівка біля вікна», «На добраніч»; повістей: «Первінка», «Сіроманець», «У глибині дощів», «Світ без війни» (1958 р.), «Президент» (1960 р.), «Кінь на вечірній зорі» (1986 р.), «Літо на Десні» (1983 р.), роману «Наливайко» (1991 р.), історичного нарису «Чотирнадцять столиць України» (1997 р.). Ролі в кіно: Іван Орлюк («Повість полум'яних літ», 1961 р.), Дончак («Сейм виходить з берегів», 1962 р.) та ін. Режисер художніх фільмів: «Ескадра повертає на Захід» (1966 р., співавтор), «Берег надії» (1967 р., роль Вацлава Купки), «Дума про Британку» (1970 р., роль Несвятипаски), «Тихі береги» (1973 р.), «Климко» (1984 р.); Режисер документальних фільмів: «Голубі сестри людей» (1966 р.), «Слово про Андрія Малишка» (1983 р.).

ВОВК (ВОЛКОВ) ФЕДІР

(1847 – 1918)

(псевд. – Кондратович Ф., Сірко Ф., Яструбець)

Народився в с. Крячківка тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл., помер

м. Жлобин, тепер Гомельської обл., Білорусь). Антрополог, етнограф, археолог, фольклорист, публіцист, громадський діяч. Походив із старовинного козацького роду. Навчався у Новоросійському та Київському університетах. У 1874-76 рр. був одним із засновників і дійсним членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. У різних країнах виходили друком його твори з етнографії і фольклору «Задунайская Сечь по местным воспоминаниям и рассказам» (1883), «Весільні обряди у слов'янських народів» (1890), світове визнання вченому принесла праця «Шлюбний ритуал і обряди на Україні». З 1905 р. переїхав з Парижа до Петербурга. Тут вийшло два томи його енциклопедій «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916). Тут побачили світ дві узагальнюючі праці Ф. Вовка «Этнографические особенности украинского народа» та «Антропологические особенности украинского народа». 28 грудня 1917 р. Ф. Вовку було присуджено вчений ступінь доктора географії та антропології.

ГНАТЮК ВОЛОДИМИР

(1871 – 1926)

Історик і теоретик фольклористики, етнограф. Народився в с. Велеснів на Тернопільщині в родині дяка, помер у Львові. Закінчив філософський факультет Львівського університету. Після цього став спочатку вченим секретарем Наукового товариства імені Т. Шевченка, згодом – головою етнографічної комісії товариства. Упродовж 1895-1903 рр. взяв участь у шести наукових експедиціях по Закарпатській Україні, Східній Словаччині, Південній Угорщині. У результаті пошуків виникло шість томів етнографічних матеріалів. У Записках НТШ з'являються етнографічні дослідження «Руські оселі в Бачці» (1898), «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (1900), «Словаки чи русини» (1901). Ним був узагальнений і систематизований багатий фольклорний та етнографічний матеріал: пісні, коломийки, казки, легенди, досліджував народні звичаї, обряди, промисли українців, фахово вивчав етногенез українського народу. Автор праць «Українська народна словесність», «Словацький опришок Яношік в народній поезії», «Народна пожива на Бойківщині». Член-кореспондент Петербурзької академії наук (1902), академік Всеукраїнської академії наук (1924), дійсний член Чеського і Австрійського наукових товариств.

ГРЕКОВ БОРИС ДМИТРОВИЧ

(1882 – 1953)

Народився в Миргороді нині Полтавської обл., помер в Москві. Радянський історик і суспільний діяч, академік АН СРСР (1935). Навчався у Варшавському університеті, згодом перевівся до Московського університету. Перші дослідницькі роботи присвячені соціально-економічній історії Новгороду. В ґрунтовному дослідженні «Київська Русь» (1939) довів, що східні слов'яни перейшли від общинного устрою до феодального. Був антинорманістом. Стояв на позиції спільного походження трьох слов'янських народів. Йому ж належать твори «Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII в.» (1946), «Культура Киевской Руси» (1944), разом з А. Якубовичем написав працю «Золотая Орда и ее падение».

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ

(1866-1934)

Історик, літературознавець, письменник, публіцист, організатор української науки. Президент УНР. Закінчив 1890 р. Київський ун-т. З 1894 р. – завідувач кафедри історії Сх. Європи у Львівському ун-ті. З 1897 р. – голова Наукового товариства імені Шевченка, яке очолював до 1914 р. З березня 1917 р. – голова Центральної Ради та її виконкому. З квітня 1918 р. – Президент УНР. За Гетьманщини перебував у підпіллі. У 1919 р. емігрував за кордон (Шага, Берлін, Відень, Женева, Париж). У 1923 р. обрано членом ВУАН. У 1924 р. повернувся в Україну. Очолив кафедру історії України та історичний відділ ВУАН. З 1929 р. – академік АН СРСР. На початку 30-х років був звинувачений у керівництві «Українським національним центром» і заарештований. Похований у Києві, на Байковому цвинтарі.

ГУЛАК МИКОЛА ІВАНОВИЧ

(1822 – 1899)

Народився на Черкащині, помер в Слезаветполі, нині Кіровабад), один з організаторів Кирило-Мефодіївського товариства. Син поміщика. Закінчив Дерптський (Тартуський) університет. Служив у канцелярії Київського генерал-губернатора. В Кирило-Мефодіївському товаристві займав радикальну позицію, схилившись до революційних методів боротьби. Був

заарештований (1847). З 1847 по 1850 знаходився в Шліссербургській фортеці. В 1850 – 55 – перебував у засланні в Пермі. Пізніше працював вчителем гімназії.

ГРИГОРІЙ ПЕТРОВИЧ ДАНИЛЕВСЬКИЙ
(1829 – 1890 рр.)

Народився у с. Данилівка Харківської губернії в родині заможного українського поміщика. У віці дванадцяти років був прийнятий до Московського дворянського інституту. У 1846 році закінчив інститут і вступив до Петербурзького університету на камеральне відділення юридичного факультету, вивчав економічні та суспільні науки, не полишаючи літературних занять. У 1850 році закінчує університет і протягом семи років знаходиться на службі в Міністерстві народної освіти. Звертається до української національної культури, досліджує життя та творчість поета і філософа XVIII ст. Г. Сковороди, пише на ці теми статті. Залишає службу в Петербурзі і від'їжджає на батьківщину. З'являється його оповідання «Сорокопанівка» (1859р.), очерк «Пенсильванці й каролинці» (1860р.). У 1862 та 1863 роках в журналі «Час» були опубліковані романи Данилевського «Бігли в Новоросії» і «Воля» («Бігли повернулись»), які принесли йому широку літературну популярність. У 1888-1889 роках пише роман «Чорний рік» («Пугачівщина»). Найбільш відомі його історичні романи: «Мирович» (1879р.), «Княжна Тараканова» (1883р.), «Спалена Москва» (1886р.). Помер в Петербурзі. Похований в селі Пришиб Харківської губернії.

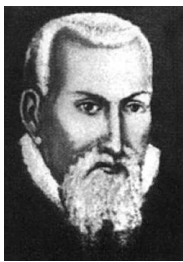

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ
(1841-1895)

Публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч. Народився в м. Гадячі на Полтавщині у дворянській родині. Закінчив 1863 р. історико-філологічний ф-т Київського ун-ту, з 1864 р. – його приват-доцент, з 1870 р. – доцент. Редагував газету «Киевский телеграф», керував прогресивним крилом київської Старої громади. Після звільнення у 1875 р. з університету за політичну неблагонадійність 1876 р. емігрував у Швейцарію, де створив своєрідний осередок політичної еміграції, який був центром української думки за кордоном протягом наступних двадцяти років. Заснував у Женеві вільну українську друкарню (1878-1882), де видав збірник статей «Громада», журнал «Громада» (разом з С.

Подолинським і М. Павликом), заборонені царизмом твори Т. Шевченка, П. Мирного та ін. На запрошення болгарського уряду працював професором ун-ту в Софії (1889-1895). За суспільно-політичним та ідейним спрямуванням світогляд і діяльність складні й суперечливі.

Автор праць з історії України («Переднє слово до «Громади», «Чумацькі думки про українську національну справу», «Пропаший час. Українці під Московським царством (1654-1876)»), збірок «Історичні пісні малоруського народу», «Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880 рр.)», «Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.»).

ДРОГОБИЧ ЮРІЙ

(бл.1450 – 4.VII.1494)

Український вчений і освітній діяч, перший доктор медицини на Україні. Народився в Дрогобичі в незаможній сім'ї. Наприкінці 1468 р. або на початку 1469 р. вступив до Краківського університету, де здобув наукові ступені бакалавра (1470 р.) і магістра (1473 р.). Пізніше вчився в університеті медицини і вільних мистецтв у Болоньї, де став доктором філософії (бл.1478 р.) і медицини (бл.1482 р.), 1478 – 1479 рр. і 1480 – 1482 рр. читав лекції з астрономії, а на 1481 – 1482 рр. був обраний ректором. Підтримував тісні зв'язки з визначними італійськими вченими-гуманістами. З 1487 р. – професор Краківського університету, де його учнем був славетний польський астроном Міколай Коперник.

1483 р. у Римі видано його книгу «Прогностична оцінка поточного 1483 року», в якій, крім ненаукових астрологічних прогнозів, було вміщено відомості з географії, астрономії, метеорології, зроблено спробу визначити, в межах яких географічних довгот розташовані Вільнюс, Львів, Дрогобич тощо.

Найвідоміші праці Ю. Дрогобича написані латиною: «Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 року»; «Прогностична оцінка поточного 1483 року»; «Трактат із шести розділів про затемнення» (1490).

Юрій Дрогобич був одним із перших, хто сприяв поширенню гуманістичних ідей доби Відродження на батьківщині і став одним з перших зачинателів українського гуманізму. Він підтримував, зокрема, видавничу діяльність піонера східнослов'янського кириличного друкарства Швайпольта Фіоля, який упродовж 1483 – 1491 рр. видав чотири книжки у Кракові.

ІЛЛАРІОН (XI ст.)

Церковний письменник, перший митрополит з руських. У 1051 р. собор руських єпископів поставив його київським митрополитом. Автор «Слова про закон і благодать», в якому він виступає поборником політичної і культурної самостійності Київської Русі.

ЗАНЬКОВЕЦЬКА МАРІЯ (1854 – 1934)

Актриса широкого творчого діапазону, діяльність якої, мала надзвичайний вплив на становлення та розвиток українського театру, одна з основоположників українського національного театру, громадська діячка, перша народна артистка України (1923). Плідна творча діяльність, великий драматичний талант принесли М.Заньковецькій світову славу. Створені нею образи пройняті справжнім драматизмом та іскрометним гумором. Нею зіграні і глибоко пережиті образи Христини «Наймичка» та Софії «Безталанна» І. Карпенка-Карого, Оксани, Олени, Зіньки («Поки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай або ж Павук», «Дві сім'ї» М. Кропивницького), Наталки («Лимерівна» Панаса Мирного) тощо. У 1897 р. на I Всеросійському з'їзді сценічних діячів у Москві М. Заньковецька виголосила Історичну промову, у якій вимагала ліквідувати принизливі обмеження, що їх зазнав український театр. М. Заньковецька разом із П. Саксаганським заснувала український драматичний театр, який нині носить ім'я великої актриси.

КАРАЗІН ВАСИЛЬ НАЗАРОВИЧ (1773 – 1842)

Український вчений та просвітник, винахідник, громадський діяч, засновник Харківського університету.

В.Н. Каразін народився в селі Кручик Слобідсько-Української губернії, нині Богодухівського району Харківської обл.

Василь Назарович Каразін належав до активних діячів харківського культурного осередку, що діяв у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. і згуртувався навколо самобутнього українського мислителя і поета Г.С. Сковороди та його послідовників.

Свою активну громадську діяльність Каразін розпочав, склавши низку сміливих проектів-перетворень в Росії у початковий період

царювання Олександра I. Він був одним з ініціаторів створення першого у Європі Міністерства народної освіти. За його ініціативою в 1803 р. у Харкові був започаткований третій у Російській імперії університет. У 1819 – 1820 рр. Каразін був віце-президентом Вільного товариства любителів російської словесності, редагував журнал «Соревнователь просвещения и благотворения».

Один із найосвіченіших людей Росії першої половини ХІХ ст., він увійшов у науку як різнобічний учений, автор ряду демократичних концепцій. Йому належить велика роль у розповсюдженні прогресивних ідей в Україні. Сучасники і нащадки порівнювали його діяльність в Україні з діяльністю Михайла Ломоносова в Росії і Бенджаміна Франкліна в Америці. З 1999 р. ім'я В.Н. Каразіна присвоєно Харківському національному університету.

КАРПЕНКО-КАРИЙ ІВАН КАРПОВИЧ
(1845 – 1907)

Драматург, актор, режисер, театральний діяч. Народився Іван Карпович Тобілевич в с. Арсенівка Бобринецького повіту Херсонської губернії (тепер Новомиргородського району Кіровоградської області) у родині збіднілого шляхтича – управителя поміщицьких маєтків.

І.К. Тобілевич – актор трупи М.К. Садовського. Вийшовши звідти разом із П.К. Саксаганським, створив «Товариство російсько-малоросійських артистів під керівництвом П.К. Саксаганського», яке на межі століть було найкращим українським театральним колективом. На його базі 1900 р. виникла знаменита «Малоросійська трупа М.Л. Кропивницького під керівництвом П.К. Саксаганського і М.К. Садовського, за участю М.К. Заньковецької», а після виходу з неї двох останніх та М.Л. Кропивницького – «Товариство малоросійських артистів під керівництвом П.К. Саксаганського за участю Івана Карпенка-Карого» (1905-1907 рр.).

Найбільше уславився Іван Карпенко-Карий як драматург. Перші твори з'явилися 1883 року (оповідання «Новобранець»). Усього написав 18 оригінальних п'єс. Працюючи на сцені з 1889 р. і до кінця життя як професійний актор, він створив ряд неповторних сценічних образів, які є справжнім скарбом створеного ним реалістично-побутового театру і передумовою виникнення модерного театру. Його акторська палітра мала широкий діапазон – від яскраво комедійних (Мартин Боруля, Терешко Сурма, Прокіп Шкурат) до героїчно-романтичних (Назар Стодоля) образів.

Помер у Берліні. Похований у с. Карлюгівка Кіровоградської

області.

КВІТКА КЛИМЕНТ ВАСИЛЬОВИЧ

(1880 – 1953)

Український музикант й етнограф. Чоловік Лесі Українки. Член НТШ. В 1922 – 1933 рр. Був керівником Кабінету музичної етнографії УАН, з 1933 р. – професор Московської консерваторії. У 1937 р. заснував музей музичної культури ім. М. Глінки при Московській консерваторії. Автор численних праць з етнографії, збирач і дослідник українських народних пісень. Автор передмови до книги «Народні мелодії з голосу Лесі Українки. Записав і упорядив Климент Квітка», Київ, 1917. А також автор «Уваг» до IV-го тому «Творів» Лесі Українки, 1924 р., і спогадів про неї.

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО ГРИГОРІЙ

(1778-1843)

Український письменник, громадський діяч. Народився на Харківщині в с. Основа у родині поміщиків. Брав участь майже у всіх важливих культурно-освітніх починаннях, зокрема був ініціатором видання журналу «Украинский вестник», альманахів «Утренняя звезда» й «Молодик», першої збірки українських прислів'їв і приказок. З 1816 року, коли в Харкові почав видаватися журнал «Украинский вестник», Г.Ф. Квітка-Оснoв'яненко став його активним співробітником, а згодом й одним із редакторів. З цього часу почався новий період у його житті. Перші твори написані російською мовою, – фейлетони, статті, жартівливі вірші, підписані ім'ям Фалалея Повинухіна, друкувалися в журналах «Современник» та «Отечественные записки».

Твори Григорія Федоровича Квітки-Оснoв'яненка одними з перших представляли українську літературу загальноросійському та європейському читачеві: починаючи з 1837 року ряд його оповідань і повістей друкується в російському перекладі у Петербурзі та Москві. 1854 року в Парижі виходить французькою мовою «Сердешна Оксана». Пізніше твори письменника перекладаються польською, болгарською, чеською мовами. Він був чл. Товариства наук при Харківському унів., Товариства антикварів Пн. (Копенгаген), один із засновників Харківського професійного театру, співвидавець першого укр. науково-літературного журналу Укр. вестник; писав укр. і рос. мовами; в новій укр. літературі основоположник прозових жанрів: побутові комедії Сватання на Гончарівці, Шельменко-денщик, оповідання Салдацький патрет, повість Конотопська відьма, роман

Пан Халявський.

КЛЕН ЮРІЙ

(псевдонім Освальда Бургадта)
(1891 – 1947)

Німець родом, походить з Поділля. Був на засланні в Архангельській губернії у 1914 – 1917 (адміністративне покарання як німецький підданий).

Поет, перекладач. Належав до групи неокласиків. 1931 – виїхав до Німеччини через нестерпні умови життя в підрадянській Україні. Емігрантське життя – лекції, переклади, редагування «Литаврів». В еміграції був одним із видатних співробітників «Вісника» Д. Донцова. У площині широкої літературної діяльності перекладав з німецької, французької, англійської мов віршами і прозою. Його поеми «Прокляті роки» і «Попіл імперій» виявляли дійсність під незаідеологізованим кутом зору.

КЛИМЕНТ СМОЛЯТИЧ

В XII ст. жив видатний філософ Стародавньої Русі, представник античної лінії. Князь Ізяслав Мстиславич заволодівши Києвом, вирішив замість грека Михаїла поставити на чолі руської церкви у 1147 р. Климента Смолятича. Затвердив на цій посаді власноручно, без необхідного, як на той час було прийнято, посилання до Царьграда. В цьому рішенні підтримав Ізяслава єпископ Онуфрій, виступивши на соборі з промовою, доводячи, що руські єпископи можуть самостійно ставити митрополита, оскільки в Києві зберігаються мощі святого папи Климента. Климент Смолятич володіє кафедрою митрополита аж до смерті Ізяслава у 1154 р. Після цього його відправляють «на покой» і подальша доля невідома.

Климент Смолятич був автором багатьох творів, однак дійшло до нас тільки «Послання пресвітеру Фоме». Він був знайомим з візантійською освітою, можливо, навіть навчався в Магнаврській академії Константинополя.

КОНИСЬКИЙ ГЕОРГІЙ

(1717 – 1795).

Народився Григорій Кониський 20 жовтня 1717 р. у Ніжині, в родині козаків.

Був видатним богословом, місіонером, письменником та поетом. 1745 – 1751 роки викладає поезику та курс філософії у Києво-Могилянській академії, у цей час його слухає Григорій Сковорода, це його навчив Кониський теоріям щастя Аристотеля, Епікура,

Демокріта, Геракліта. За творами Геродота, Г. Кониський навчав студентів, що скіфи були предками слов'ян-русинів, і тому сповідував філософію скіфського філософа Анахарза Придніпрянського, який стверджував: сутність щастя – у свободі.

1755 року Георгій Кониський був висвячений на Могилівського єпископа, а 1757 р. відкриває у Могилеві духовну семінарію. Тут і упокоївся 13 лютого 1795 р.

КОНОНЕНКО ПЕТРО ПЕТРОВИЧ

(1931 –)

Доктор філологічних наук, професор, академік НАНУ, директор Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Поет, прозаїк, літературознавець. Народився в с. Марківці Бобровицького р-ну Чернігівської обл. Редактор часопису «Українознавство». Засновник і президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство». Лауреат премії ім. Г.Й. Гердера. Із 1991 – директор Інституту українознавства. Автор понад 500 праць, зокрема таких книжок: «У пошуках суті» (1981), «Село в українській літературі» (1986), «Українознавство» (1994), «Свою Україну любіть» (1996), «Освіта ХХІ століття. Філософія родинності» (2000). «Український етнос: генеза і перспективи» (2002). Володіє білоруською, польською, німецькою мовами. Його твори виходили англійською, грузинською, німецькою, іспанською, російською мовами.

КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

(1817-1885)

Історик, письменник, публіцист. Закінчив Харківський ін-т, викладав у Київському ун-ті. Один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства (1846), автор його програмних документів. У 1859-1862 рр. – професор Петербурзького ун-ту. Автор праць з української історії («Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа та мазепинці», «Гетьманство Виговського» та ін.), дослідження «Русская история в жизнеописаниях ее важнейших деятелей», а також драм («Сава Чалий», «Переяславська ніч»), поезій. Займався українською етнографією.

КОШИЦЬ ОЛЕКСАНДР
(1875 – 1944)

Корифей української хорової культури, видатний хоровий диригент, вчений-етнограф, талановитий педагог, засновник і керівник Української республіканської капели. На чолі цього колективу у 1917 р. О. Кошиць вирушив у концертну подорож за кордон, щоб пісню і мистецтвом заявити про новонароджену державу – Україну і цю важливу і відповідальну місію капела виконала блискуче, зачарувавши численних слухачів Європи, Північної і Південної Америки. Композитор, у творчому доробку якого – духовна музика, обробки українських народних пісень. Організатор музичних колективів в Україні, США та Канаді, що мали яскраво визначене українське національне спрямування.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА СОЛОМІЯ
(1872 – 1952)

Співачка (лірико-драматичне сопрано), педагог. Соломія Амвросіївна Крушельницька народилася в с. Білявинці на Тернопільщині в сім'ї священика Амвросія Крушельницького. Маленькою навчилася грати на фортепіано, а в десятирічному віці співала в хорі «Руської бесіди» у Тернополі. У 1891 – 1893 роках навчалася у Львівській консерваторії, яку закінчила зі срібною медаллю та дипломом з відзнакою. 1893 року дебютує у Львівській опері в партії Леонори («Фаворитка» Г. Доницетті) та Сантуцци в опері «Сільська честь» П. Масканьї. Після знайомства з італійською співачкою Джеммою Беллічоні, що перебувала у Львові на гастролях, Крушельницька їде у Мілан, де навчається з 1893 року в студії професорів Копті та Фаусти Креспі. 1894 року підписує контракт із Львівською оперою, співає в операх «Фауст», «Трубадур», «Бал-маскарад», «Африканка», «Галька». Листується з письменниками Михайлом Павликом, Іваном Франком. З 1895 року співає у Львівській опері в «Манон Леско», згодом студіює у Відні у професора Генсбахера. Того ж року співає у Краківській опері. 1896 року здійснює гастролі в Кремоні, Зарі, Кракові, Трієсті. 1896 – 1897 у складі італійської трупи брала участь у 35 виступах в Одеському оперному театрі. 1897 року гастролує у Південній Америці, Бергамо, Пармі. 1898 року запрошена до Варшавського оперного театру, співає у Петербурзі, Коломиї, Бережанах. 1902 року – гастролі у Парижі. 1906 року – успішні

гастролі в Буенос-Айресі та дебют у «Ла Скала» в Мілані в опері Р. Вагнера «Саломея» під диригуванням Артуро Тосканіні. 1908 року – гастролі в Єгипті, де Крушельницька співає разом з Пуччіні. 1909 року Крушельницька одружується з італійським адвокатом, мером міста Віареджо Чезаре Річчоні. 1920 року востаннє виступила у театрі «Ла Скала» в операх «Лорелея» та «Лоенгрін», відтоді займається концертною діяльністю. 1925 року бере участь у концерті на запрошення королеви Італії. У 1927 – 1928 роках здійснює велике турне по США та Канаді. 1929 року відбувся прощальний концерт співачки в Академії Санта Цецілія у Римі. 1937 року помер Чезаре Річчоні. 1939 року співачка приїжджає на батьківщину, провідати рідних, але у зв'язку з початком другої світової війни залишається у Львові. Після вступу радянських військ терпить злигодні, байдужість влади. У той час починає хворіти, просить дозволу виїхати в Італію, де залишився її будинок, але їй не дозволяють. 1946 року нарешті дістає місце професора у Львівській консерваторії. 1947 року у Львові відбувся прощальний концерт 75-річної співачки для земляків. 1952 року їй присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв УРСР. До кінця життя викладала у консерваторії. Померла від раку горла 1952 році. Похована у Львові, на Личаківському кладовищі.

Л. Зизаній.
З мінюратки поч. XVIII ст.
(з оригіналу XVII ст.).

ЛАВРЕНТІЙ ЗИЗАНІЙ-ТУСТАНОВСЬКИЙ

(пом. після 1634)

Релігійний і культурний діяч, активний учасник братського руху в Україні; автор полемічно-богословських творів, граматики і букваря, перекладач, проповідник. Рідний брат Стефана Зизанія. У 1590-х роках був учителем братських шкіл у Львові, Бересті і Вільні. Від 1597 року – виховник у домах православних можновладців. 1619 року переїхав до Києва і працював у гурті вчених на чолі з Є. Плетенецьким над виданням «Бесід Йоана Золотоустого...», а також учителював. Помер вірогідно протопопом у м. Корці на Волині. 1596 року Лаврентій Зизаній видав «Граматику словенску» і буквар «Наука ку читаню и розумѣню писма словенского языка...», до якої додав «Лексис» – перший друкований церковнослов'янсько-український словник (1061 слово).

Обстоював думку про рівність усіх людей перед Богом. Своїм словником мислитель зробив внесок у розвиток української філософської термінології.

ЛИПИНСЬКИЙ ВЯЧЕСЛАВ КАЗИМИРОВИЧ
(1882-1931)

Мислитель, історик, публіцист. З його ім'ям пов'язується розвиток консервативної (в політико-філософському розумінні) думки в Україні. Праці: «Шляхта на Україні», «З подій на Україні», фундаментальне історичне дослідження «Україна на переломі».

ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН СЕМЕНОВИЧ
(літературні псевдонім – І. Нечуй-Левицький)
(1838 – 1918рр.)

Народився в м. Стеблеві Київської губ. Канівського повіту (нині – Черкаська обл., Корсунь-Шевченківський район). 1885р. вийшов у відставку, оселився в Києві і вів досить замкнуте життя. Пізніше повністю віддався літературній праці. Перші його твори – «Дві московки» (1868р.) і «Рибалка Панас Круть» (1868р.), повість «Причепа» (1869р.). У наступні роки він створює ряд цікавих, визначних творів («Старі гультяї», 1897р.; «Чортяча спокуса», 1885р.; «Не той став», 1896р.; «Сільська старшина бенкетує», надруковано в 1911році). Окремо стоїть казка «Скривджені та не скривджені» (1892р.). Серед історичних художніх творів письменника перше місце займає роман «Князь Єремія Вишневецький» (1897р., вперше надруковано 1932р.). Образи минулого України Нечуй-Левицький відтворював і в драматичних творах («Маруся Богуславка», 1875р.; «В диму та полум'ї», 1911). Нечуєві-Левицькому належить кілька статей і рецензій про українську літературу. На початку 1918 року в умовах кайзерівської окупації Києва письменник тяжко захворів, згодом потрапив до Дегтярівської богадільні (будинки для пристарілих), де й скінчив життя 2 квітня 1918 року.

ЛИСЕНКО МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ
(1842 – 1912)

Композитор, фольклорист, етнограф, педагог, основоположник української класичної музики, громадський діяч, батько української музики. Освіту здобув у Київському університеті Св. Володимира зі званням кандидата природничих наук. Гри на фортепіано вчився у матері. Музичні студії завершив у проф. К. Рейнеке, Е. Ріхтера (Ляйпціг) і М. Римського-Корсакова (Петербург). У 1904 р. Зібрав величезну кількість українських народних пісень. Відкрив власну Музично-драматичну школу. Автор

великих музичних творів – опер «Наталка Полтавка», «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Тарас Бульба», оперети «Енеїда», дитячих опер. Був почесним членом товариства його імені, Просвіти, Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка і Львівського Бояна. За словами Миколи Міхновського «належить до тих небагатьох українців, які сміливо оголосили себе українцями» і не зійшли зі своєї громадянської позиції.

МАЗЕПА ІВАН СТЕПАНОВИЧ

(1639-1709)

Гетьман Лівобережної України (з 1687 р.). Походив з давнього роду української православної шляхти Мазеп-Колодинських. Активно обстоював державність України. Меценат мистецтв і наук. Опікував Києво-Могилянську академію. Сподівався на користь для України від спілки із шведським королем Карлом XII. У Полтавській битві 1709 р. виступив на боці шведів. Після поразки Карла XII разом з ним відступив на турецьку територію. Помер у Варниці під Бендерами 1709 р. Похований у м. Галаці.

МАРКО ВОВЧОК

(пс. Марії Олександрівни Вілінської)

(1833 – 1907)

Народилася в маєтку Єкатерининське Слеського повіту Орловської губернії у збіднілій дворянській сім'ї. Укр. і рос. письменниця, перекладачка, видавець, дружина О. Маркевича, під впливом якого працювала в укр. літературі; її діяльності сприяли Д. Писарев, Т. Шевченко, І. Тургенєв, О. Герцен, Д. Менделєєв; антикріпосницькі мотиви, проблема безправності жінки у тогочасному суспільстві, знання народного побуту, характерів, модернізація мови; Народні оповідання, Кармалюк, Маруся, роман Живая душа.

У Петербурзі (1859) вона як автор збірки «Народні оповідання» потрапляє в коло таких літераторів, як Т. Шевченко, І. Тургенєв, М. Некрасов, О. Плещеев, О. Писемський, польський поет і драматург Едуард Желіговський. По-дружньому прийняв письменницю також гурток українських культурних діячів у Петербурзі, зокрема колишні кирило-мефодіївці В. Білозерський, М. Костомаров, а також П. Куліш, який ще до того редагував і видавав її твори.

Під час перебування в 1859 – 1867 рр. за кордоном (Німеччина, Швейцарія, Італія і переважно Франція) Марко Вовчок зустрічається з

Д. Менделєєвим, О. Бородіним, І. Сеченовим. При сприянні І. Тургенева відбулося її знайомство з О. Герценом, Л. Толстим, Жюлем Верном. Період перебування за кордоном особливо характерний тим, що Марко Вовчок як український прозаїк розробляє жанри психологічної повісті («Три долі») й оповідання («Павло Чорнокрил», «Не до пари»), історичної повісті та оповідання для дітей («Кармелюк», «Невільничка», «Маруся»), створює жанр соціально-побутової казки («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»), Частина цих творів увійшла до другої збірки «Народних оповідань» (Петербург, 1862). Активно виступає письменниця в жанрі повісті російською мовою: «Жили да были три сестры», «Червонный король», «Тюлевая баба», «Глухой городок». Ряд оповідань і казок, написаних французькою мовою, Марко Вовчок друкує в паризькому «Журналі виховання і розваги» П.-Ж. Сталя (Етцеля).

Після повернення з-за кордону Марко Вовчок зближується з видавцями «Отечественных записок» М. Некрасовим, М. Салтиковим-Щедріним, Г. Єлисеєвим, веде в цьому журналі рубрику зарубіжної літератури, публікує свої оригінальні твори й переклади.

У 1867 – 1878 рр. найяскравіше виявився талант письменниці як російського романіста. Нею створено або завершено російські романи «Живая душа», «Записки причетника», «В глуши», а також повісті «Теплое гнездышко», «Сельская идиллия» (опубліковані в «Отечественных записках»). Виступає Марко Вовчок і як критик (цикл «Мрачные картины»), редактор петербурзького журналу «Переводы лучших иностранных писателей» (до участі в журналі вона залучає багато жінок-перекладачок).

Марко Вовчок збагатила українську літературу жанрами соціально-проблемного оповідання («Козачка», «Одарка», «Горпина», «Ледациця», «Два сини»), баладного оповідання («Чари», «Максим Гримач», «Данило Гурч»), соціальної повісті («Інститутка»).

Померла Марко Вовчок 1907 року в Нальчику (Кабардино-Балкарія), далеко від України.

МИШУГА ОЛЕКСАНДР

(сценічний псевдонім Філіппі Мишуга)

(1853 – 1922)

Оперний і камерний співак, пропагандист українського музичного мистецтва за кордоном, чие ім'я золотими літерами вписано на скрижалях світового мистецтва. Його називали «королем тенорів», «співаком з Божої ласки», «поетом у співі». У сузір'ї прославлених співаків світу О. Мишуга посідає одне з перших місць як представник

неперевершеної італійської школи бельканто, особливості якої вдало поєднав із суто українською задушевністю. Основоположник української вокальної педагогіки, щирий меценат музичної культури України. В історію вітчизняної культури О. Мишуга увійшов не тільки як один з найвиразніших інтерпретаторів народної пісні і романсу, а й як виконавець авторських творів М. Лисенка, А. Вахнянина. тощо. Займався педагогічною діяльністю. На запрошення М. Лисенка у 1906 О. Мишуга приїздить до Києва, де обіймає посаду професора Музично-драматичної школи М. Лисенка, у 1911-1914 рр. Він працює професором співу Вищого музичного інституту ім. Шопена у Варшаві.

МОГИЛА ПЕТРО СИМЕОНОВИЧ

(1596-1647)

Церковний та культурний діяч XVII ст., митрополит київський (1632-1647). З 1627 р. – архімандрит Києво-Печерської лаври, керівник гуртка вчених, який опрацював проект «Православного ісповідання віри», прийнятого 1640 р. на Київському соборі і підтверженого усіма східними патріархами. У 1631 р. заснував у Києво-Печерській лаврі школу, яку 1632 р. об'єднав з братською школою на Подолі і цим поклав початок Києво-Могилянській колегії. Сприяв розвитку Києво-Печерської друкарні. Автор релігійних книг і полемічних проповідей. Похований у Великій Лаврській церкві в Києві.

НІЩИНСЬКИЙ ПЕТРО ІВАНОВИЧ

(псевдонім – Петро Байда)

(1832 – 1896)

Композитор, поет-перекладач. Народився у с. Неменка (тепер Іллінецького р-ну Вінницької обл.). Збирав та здійснював обробку українських народних пісень («Байда», «Ой, гук, мати, гук»), писав музичні твори, організовував музичні колективи і керував ними. В 1875 р. П. Ніщинський створив музичну картину «Вечорниці», як вставну сцену до вистави «Назар Стодоля» Т. Шевченка (вперше виконана в цьому ж році артистичним гуртком М. Кропивницького у Єлисаветграді). Широковідомим став чоловічий хор з «Вечорниць» – «Закувала та сива зозуля». Підтримував зв'язки з відомими українськими культурними і громадськими діячами М. Лисенком, М. Кропивницьким, І. Карпенком-Карим, П. Саксаганським, А. Желябовим та ін. Перекладав на українську мову твори античних класиків («Антигону» Софокла, 1883 «Одісею»

Гомера, 1889, 1892, 6 пісень з «Іліади» Гомера, 1902-03), а також переклав на грецьку мову «Слово о полку Ігоревім» (1881). Автор підручника з грецької граматики та розвідок про грецьку музику.

НОМИС МАТВІЙ

(Симонов Матвій Терентійович)

(1823 – 8.1.1901)

Народився в с. Заріг Полтавської губернії. Український етнограф, фольклорист, друкувався в «Основа», «Чернігівський листок». Закінчив Київський університет. Друкуватися почав із 1858 р., учителював, служив чиновником у різних містах, був директором Лубенської гімназії та ін. Найважливіша праця – «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича та інших. Уклав М. Номис» (1864), що містила понад 14 тис. прислів'їв і понад 500 загадок.

ОГІЄНКО ІВАН ІВАНОВИЧ

(1882 – 1972)

Видатний політичний діяч, укр. мовознавець, історик церкви, держ., церк. і культур.-осв. діяч, педагог, Міністр освіти України в уряді УНР, відомий всьому православному світові як митрополит Іларіон, письменник, залишив нащадкам велику духовну спадщину.

Народився в м. Брусилів, тепер смт. Коростишівського р-ну Житомирської обл. – помер – м. Вінніпег, Канада. Закін. 1909 істор.-філол. ф-т Київ. ун-ту. З 1915 – приват-доцент цього ун-ту, з 1917 – професор, з 1918 – екстраординарний професор. Протягом 1918 – 20 – ординарний професор і ректор Укр. ун-ту в Кам'янці-Подільському. Був міністром освіти (1918) та міністром віросповідань (1919 – 21) в уряді УНР. Після падіння УНР жив у Польщі, протягом 1926 – 32 працював професором Варшав. ун-ту; видавав журнали «Рідна мова» (1933-39), «Наша культура» (1935-37). 1940 рукоположений у сан архієпископа Холмського і Підляського УАПЦ під іменем Іларіон, з 1943 – найвищий ієрарх цієї церкви – митрополит (1963 отримав титул блаженнішого). З 1947 жив у Канаді, де продовжив церковну, а також наук. і вид. діяльність як редактор і видавець журналів «Слово істини» (1947 – 51), «Наша культура» (1951 – 53), «Віра й культура» (1953 – 67). У колі наук. інтересів були проблеми кирилич. палеографії, історії старослов'ян. та укр. мов, культури укр. мови, проблеми укр. правопису. Осн. праці – «Крехівський Апостол» (1930), «Пам'ятки старослов'янської мови X – XI віків» (1929), «Історія українського

друкарства» (1925, 1994), «Костянтин і Мефодій. їх життя та діяльність» (1926), «Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Історія української літературної мови» (1950), «Граматичні основи української літературної мови» (1951), «Український літературний наголос» (1952), «Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному» (1954).

ОСМОМИСЛ ЯРОСЛАВ

(? – 1.10.1187 р.)

Великий галицький князь. Син галицького князя Владимирко (Володимира) Володаревича. У 1153 р., після смерті батька, Ярослав став княжити в Галичі. Активно приймав участь в міжусобній боротьбі, відстоював власні інтереси. У 1159 та в 1174 роках захоплював Київ, де саджав своїх «підручних» князів. Автор «Слова о полку Ігоревім» писав, звертаючись до нього: «Галицкий Осмомысл Ярослав! Высоко сидишь ты на своем златокованом столе, подпираешь горы венгерские своими железными полками, королю загораживаешь путь, затворяешь Дунаю ворота, клади бросаю через облака, суды рядя до Дуная. Грозы твоей земли страшатся; Киеву отворяешь ворота, за дальними странами салтанов стреляешь с отчего золотого стола...». Його військова сила була настільки значною, що вороги боялися нападати на Галицьке князівство, що сприяло збільшенню в ньому населення. Ярослав був навчений багатьом мовам (звідси його прізвисько – Осмомисл), читав багато книжок, виправляв церковну догматику, боровся із «зловір'ям», приймав до себе на службу багатьох іноземців, зокрема «учёных-хитрецов», для людей він був «милостив и правосуден».

ПОТІЙ ШАТІЙ

(світське ім'я Адам)

(1541 – 1613)

Український письменник-полеміст, греко-католицький митрополит Київський і Галицький (1599 – 1613), один із засновників української греко-католицької церкви; походив з української шляхти, перебував при дворі князя Радзівіла Чорного, пізніше – секретар польського короля Сигізмунда III Августа; земський суддя у Бересті (до 1588), Берестейський каштелян, сенатор, близький приятель князя В.К. Острозького; постригся в ченці; ініціатор Берестейської унії 1596 р.; писав публіцистичні твори на захист унії: Календар рим. новий, Антиризис, Оборона собору Флорентійського.

ПРОКОПОВИЧ ФЕОФАН

(справжнє ім'я – Єлизар)

(1681 –1736)

Видатний український церковний і громадський діяч, письменник, вчений-енциклопедист. Народився у Києві. В 1698 закінчив Києво-Могилянську Академію. Згодом переїхав до Польщі, де прийняв греко-католицтво. Вивчав філософію і теологію у польських школах і Римському єзуїтському колегіумі св. Атанасія. Повернувшись у 1702 в Україну прийняв православ'я і постригся у ченці під ім'ям Феофана (Теофана). З 1704 викладав піїтику, риторичку і філософію в Київській Академії. Був прихильником І. Мазепи, присвятив гетьману свою історичну драму «Володимир» (1705), в якій в образі князя Володимира зображено І. Мазепу. В своїх численних проповідях прославляв гетьмана і звеличував Київ, називаючи його «другим Єрусалимом». Налігав до найосвіченіших людей свого часу, добре володів кількома іноземними мовами. В 1711 р. було призначено ректором Київської Академії.

РЕПІН ІЛЛЯ ЮХИМОВИЧ

(1844-1930)

Живописець. Народився у Чугуєві Харківської губернії у сім'ї військового поселенця. Перші уроки малювання отримав у місцевій іконописній майстерні та в живописця І. Бунакова. У 1863 р. І. Рєпін переїхав до Петербурга. Навчався у Рисувальній школі Товариства заохочування мистецтв у Р. Жуковського та І. Крамського, у 1864 – 71 рр. – в Академії мистецтв. У цей період створив низку портретів – В. Рєпіна (1867), В. Шевцової (1869), груповий портрет «Слов'янські композитори» (1871 – 72), відоме полотно «Бурлаки на Волзі» (1870 – 73). У 1873 – 76 І. Рєпін перебував за кордоном як стипендіат Академії, спочатку – в Італії, згодом – у Парижі, де ознайомлювався зі стародавнім і сучасним мистецтвом Західної Європи. Величезний вплив на І. Рєпіна справили твори Рембрандта, Веласкеса, Мікеланджело, Веронезе та ін. За кордоном створив картини «Паризьке кафе» (1875), «Околиця Парижа» (1874), «Дорога на Монмартр в Парижі» (1876). Після приїзду з-за кордону І. Рєпін повернувся на Харківщину. У Чугуєві написав полотна «Протодиякон» (1877), «У волосному правлінні» (1877), «Хресний хід у дубовому лісі» (1878), «Проводи новобранця» (1879), та ін. З 1882

жив у Петербурзі, здійснював поїздки по Україні і за кордон. З 1878 – член Товариства передвижників, а з 1893 – дійсний член Петербурзької академії мистецтв.

Глибоким драматизмом відзначаються монументальні полотна І. Рєпіна на історичну тематику – «Царівна Софія» (1879) та «Іван Грозний і його син Іван» (1885) та ін. Велику художню цінність мають портрети роботи І. Рєпіна, зокрема В. Стасова (1873), М. Мусоргського (1881), М. Пирогова (1881), П. Стрепетової (1882), Л. Толстого (1887) та ін. У 1894 – 1907 І. Рєпін багато часу приділяв викладацькій роботі, був професором Академії мистецтв, у 1898-99 – її ректором. Учнями І. Рєпіна були українські художники М. Пимоненко, О. Мурашко, Ф. Красицький, С. Прохоров, І. Шульга, Ф. Чуприненко та багато ін. З 1900 жив у садибі «Пенати» в Куоккала у Фінляндії.

Творча та громадська діяльність І. Рєпіна була тісно пов'язана з батьківщиною. І. Рєпін вивчав українську історію, культуру, фольклор, порушив проблему українського стилю у мистецтві. Серед друзів І. Рєпіна були М. Кропивницький, М. Мурашко, Д. Яворницький. Пензлю І. Рєпіна належать портрети діячів української культури – С. Любинської, М. Мурашка (1877), М. Костомарова, В. Тарновського (1880 «Гетьман»), С. Тарновської, Т. Шевченка (1888), Д. Багалія (1906).

На українську тематику написано численні твори – «Українська селянка» (1880), всесвітньо відома картина «Запорожці пишуть листа турецькому султану» (1878 – 91), «Вечорниці» (1881), «Чорноморська вольниця» (1908), «Гайдамака» (1902), «Гопак» (1930) та ін., ілюстрації до творів М. Гоголя «Тарас Бульба» і «Сорочинський ярмарок» (1872 – 82), книги Д. Яворницького «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» (1887), листівки за мотивами поеми Т. Шевченка «Прометей» (1910), чотири ескізи до проекту пам'ятника Т. Шевченку в Києві (1912-14) та ін. Помер і похований у Куоккала (у 1917-1940 – в складі Фінляндії з 1948 – Рєпіно, тепер С.-Петербурзька обл., Російська Федерація). У 1969 в Чугуєві відкрито музей художника.

САДОВСЬКИЙ МИКОЛА КАРПОВИЧ

(пс. М.К. Тобілевича)

(1856 – 1933)

Видатний український актор, режисер, театральний діяч, письменник, брат М. Садовської, І. Карпенка-Карого, П. Саксаганського.

Народився в с. Кам'яно-Костувате (тепер Миколаївська обл.) у родині управителя поміщицького маєтку. В армії М.К. Садовський познайомився з Марією Адамовською, в майбутньому видатною українською актрисою Марією Заньковецькою, яка стала його дружиною. Починаючи з 1881 р. виступав у групах Миколи Кропивницького і Михайла Старицького, з 1888 – власною трупю. 1907 р. очолив перший український стаціонарний театр у Києві. Після поразки Української революції виїхав до Галичини (Польща), а потім до Закарпаття (Чехо-Словаччина). Повернувся в радянську Україну в 1926 р. Микола Садовський був кращим українським актором в амплуа «герой-коханець». Як режисер боровся із засміченням репертуару «горілчано-гопачними» мелодрамами і фальшивою романтикою. Автор лібрето до опери Миколи Лисенка «Енеїда», перекладів творів російської класики, мемуарів. Разом із братами Іваном (сценічне ім'я – Карпенко-Карий), Панасом (Саксаганський) і сестрою Марією (Садовська-Барілотті) належить до фундаторів українського професійного театру. Помер в Києві. Похований на Байковому кладовищі.

САКСАГАНСЬКИЙ ПАНАС КАРПОВИЧ

(пс. П.К. Тобілевича)

(1859 – 1940)

Славетний український актор, театральний діяч, режисер, брат М. Садовської, М. Садовського, І. Карпенка-Карого.

Народився в с. Кам'яно-Костувате, тепер Миколаївська область. Початкову освіту здобув у Бобринецькій повітовій школі та в Єлисаветградському реальному училищі. Творче життя розпочав 1883 на сцені українського театру під керівництвом М. Старицького і М. Кропивницького. У 1890 – 98 разом з І. Карпенком-Карим очолював власну трупу, різні театральні об'єднання кін. 1890 – поч. 1900-х років. У 1918 заснував Народний театр у Києві (тепер Львівський державний академічний театр ім. М. Заньковецької). Працював у театрах Харкова та ін. Вражав своєю дивовижною наполегливістю у роботі над образом, створив цілу систему попередньої роботи над роллю за столом, наголошуючи на розкритті задуму автора, ідеї твору. Невтомна праця свідчила про його виняткову ерудицію з питань історії та теорії мистецтва. Був надзвичайно вимогливим до себе і до драматургічного матеріалу. Особливо великої слави і досконалої акторської майстерності досягнув у комедіях І. Карпенка-Карого. Створені ним сценічні образи стали класичними зразками акторської техніки і майстерності перетворення.

За своє творче життя зіграв понад 100 основних ролей як комедійного, так і драматичного репертуару та багато епізодичних ролей. Кращі ролі: Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Пеньонжка, Копач, Мартин Боруля, Харко Ледачий, Феноген, Цокуль, Іван Потоцький, Гнат Голий, Тарас, Гнат, Юліан («Сто тисяч», «Мартин Боруля», «Паливода XVIII ст.», «Хазяїн», «Наймичка», «Суєта», «Сава Чалий», «Бондарівна», «Безталанна», «Лиха іскра...» І. Карпенка-Карого), Голохвостий, Кабиця, Богун («За двома зайцями», «Чорноморці», «Богдан Хмельницький» М. Старицького), Іван Непокритий («Дай серцю волю...» Кропивницького), Франц Моор («Розбійники» Ф. Шіллера). Свої думки про створення сценічного образу виклав у статті «Моя робота над роллю». Народний артист СРСР (1936).

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ САВИЧ

(1722 – 1794)

Український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог. Народився 3 грудня 1722 р. в селі Чорнухи Лубенського полку на Полтавщині в сім'ї малоземельного козака. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Переслідуваний світськими та духовними властями, з 1770-х років вів життя мандрівного філософа. У філософських діалогах і трактатах біблейська проблематика переплітається з ідеями платонізму та стоїцизму. Зміст людського існування – подвиг самопізнання.

В 1753 р. працював у Переяславському колегіумі, де написав свій перший твір – «Рассуждение о поэзии й руководство к искусству оной». Потім Сковорода працює домашнім учителем у поміщика Степана Томари, а з 1759 р. викладає у Харківському колегіумі, який кілька разів залишав (1760, 1764, 1766 рр.) через свою оригінальність та нестандартність мислення, тлумачення історії, філософії, богослов'я, що часто суперечило церковним догмам. В ті роки побував у Москві, в пошуках істини обійшов всю Слобожанщину, а в 1764 р. здійснив подорож до Києва.

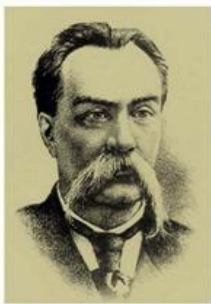
Останні 25 років свого життя (1769-1794 рр.) Г. Сковорода мандрував Україною, проповідуючи серед народу свої філософські та соціальні погляди. У своїх філософських працях він обстоював ідею рівності між людьми, права кожного, незалежно від соціального становища, на щастя і волю, вважаючи волю найвищим досягненням людини. Шлях до ідеального суспільства він бачив у вихованні нової людини через самопізнання, доступне їй завдяки розуму і внутрішньому чуттю.

Найвідоміші твори – це збірки «Сад божественних пісень», «Байки харківські», «Вступні двері до християнської добронравності», «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе», «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе», «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті (товариська розмова про душевний мир)», «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру», «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова», «Боротьба архістратиґа Михаїла зі Сатаною про це: легко бути добрим», «Суперечка Біса з Варсавою», «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок», «Діалог. Назва його – Потоп зміїний» та інші філософські твори.

СКРИПНИК МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ (1872-1933)

Державний діяч. З 1917 р. – на державній роботі в Україні. Голова Народного Секретаріату (1918), нарком внутрішніх справ (1921-1922), нарком юстиції (1922-1927), нарком освіти (1927-1933). Сприяв справі українізації. Був звинувачений сталінським керівництвом у націонал-ухильництві. Покінчив життя самогубством.

Михайло Старицький

СТАРИЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1840 – 1904)

Класик української літератури, перекладач, укладач і видавець альманаху «Рада». Один із корифеїв українського театру, організатор, керівник і режисер першої об'єднаної української професійної трупи, який забезпечив її фінансування з власних коштів. Зробив великий внесок у створення репертуару національного театру. Він переробляє та інсценізує п'єси інших письменників, серед яких найпопулярнішими стали комедія «За двома зайцями», драма «Циганка Аза». Деякі переробки вирости до цілком оригінальних творів: драми «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Юрко Довбиш». Основна тема великої прози письменника – історія України. Він є автором трилогії «Богдан Хмельницький», дилогії «Молодість Мазепи» та «Руїна», романів «Останні орли» і «Розбійник Кармелюк». Основоположник українського історико-пригодницького роману, будівничий літературної мови.

СУМЦОВ МИКОЛА (1854 – 1922)

Літературознавець, фольклорист, етнограф, культуролог, суспільний діяч. Народився в сім'ї нащадків української старшини. Закінчив Харківську гімназію та історико-філологічний факультет Харківського університету (1875). Написав дисертацію з фольклористики та етнографії «Хліб в обрядах і піснях», 1885. Працював професором російської літератури, був деканом історико-філологічного факультету Харківського університету. Автор більш як 800 друкованих наукових праць із фольклористики, етнографії, мистецтва, філософської думки. Об'єктом наукових інтересів вченого-фольклориста були весільні обряди, колядки й щедрівки, народні пісні й думи. Його перу належать «Нариси народного побуту» (1902), «Сучасна малоруська етнографія» (1892), «З української старовини» (1905), цикл статей «Культурні переживання». Працюючи над створенням систематизованої історії української літератури, підготував монографії про І. Галятовського та І. Гізеля. Співпрацював з журналом «Киевская старина». Особливе місце серед його літературних уподобань належало Т. Шевченку, якому було присвячено більш як 30 статей. Багато зусиль вчений приклав для популяризації творчості українських та російських письменників.

КИРИЛО ТУРОВСЬКИЙ (1130(?) – 1182)

Зарекомендував себе блискучим проповідником, письменником і церковно-політичним діячем Київської Русі. Народився він у м. Турові (нині смт. Гомельської обл. у Білорусії) в заможній сім'ї. З дитинства захоплювався читанням божественних книг, здобув ґрунтовну на той час освіту. Вів аскетичний образ життя, рано став ченцем, був єпископом однієї з найдавніших на Русі Туровської єпархії. Творчість К. Туровського – одне з найвищих досягнень релігійно – філософської думки XII ст. («Притча про душу та тіло», «Сказання про іночеський чин», «Урочисті 8 слів-проповідей», близько 30 молитов (деякі суворо аскетичні молитви є у вжитку в наші дні), канони та ін.). Існує припущення, що саме К. Туровський автор «Слова о полку Ігоревім». У 1182р. залишив кафедру й останні місяці життя провів самотником.

У другій половині XIII ст. був канонізований як святий.

ТЮТЮННИК ГРИГОРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

(1920 – 1961рр.)

Відомий український письменник. Брат Григора Тютюнника. Народився у с. Шилівці на Полтавщині (тепер Зіньківського р-ну Полтавської обл.). У 1946 – 1958 роках завідував відділом прози журналу «Жовтень» (тепер «Дзвін»). Згодом перейшов на творчу роботу. Літературну діяльність почав у студентські роки. Проте перша збірка оповідань «Зорані межі» (1951 р.) була скоріше учнівством. Як зрілий письменник, заявив про себе повістю «Хмарка сонця не заступить» (1956р.). Справжнє визнання приніс роман-хроніка «Вир» (перша частина 1960 р., повністю надрукований у 1962р.) – один із перших правдивих творів про складні соціально-психологічні процеси в українському передвоєнному селі, про долю українського селянства під час Другої світової війни. Після його смерті вийшли друком збірка поезій «Журавлині ключі» (1963р.) і незакінчений роман «Буг шумить» (1965р.). Лауреат Державної премії ім.Т. Шевченка (1963 р., посмертно).

ФЕДОРОВ ІВАН

(бл. 1525 – 1583 рр.)

Зновник книгодрукування в Україні. Народився близько 1525 року в Москві. До 1553 року був дияконом у московській церкві Миколи Гостунського. Близько 1552 р. в Москві запроваджено друкарський верстат і літери, привезені із західноруських земель, і під керівництвом данського місіонера-протестанта Місінгейма та за допомогою диякона Івана Федорова, його підмайстрів Петра Мстиславця та Маруші Нефедьєва розпочато друкарську справу. 1564 року вийшла перша книга московського друку за участю Івана Федорова та Петра Мстиславця – «Апостол». Іван Федоров і Петро Мстиславець закладають друкарню в Заблудові. 1568 року вийшло «Заблудівське Євангеліє», пізніше «Псалтир» та «Часословець». 1572 року Іван Федоров переїжджає до Львова, де з допомогою духівництва, міщан та ремісників закладає нову друкарню. 25 лютого 1573 року друкар Іван Федоров почав друкувати першу відому нам друковану книгу в Україні – «Апостол». 15 лютого 1574 року «Апостол» побачив світ. Того року вийшов також «Буквар», перший навчальний посібник з граматики старослов'янської мови. 12 липня 1580 року в Острозькій друкарні Іван Федоров надрукував «Острозьку Біблію», наклад якої вийшов 12 серпня 1581 року. Великі борги та судові справи з кредиторами підірвали здоров'я Івана Федорова, і 15

грудня 1583 року він помер. Поховано його на цвинтарі Онуфріївського монастиря у Львові. У наш час у Львові діє Поліграфічна академія імені Івана Федорова, встановлено пам'ятник видатному українському та російському просвітителю.

ХВОЙКА ВІКЕНТІЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ
(1850-1914)

Український археолог. Чех за походженням. Жив у Києві, працював викладачем. Відкрив і дослідив перші пам'ятки трипільської, зарубинецької, черняхівської культури, пам'ятки палеоліту (Кирилівська стоянка). Вивчав скіфські городища та пам'ятки часів Київської Русі. Дотримувався концепції автохтонності слов'янського населення Середнього Подніпров'я.

ШАЯН ВОЛОДИМИР
(1908 – 1974)

Людина енциклопедичних знань, яка сягнула висот у різноманітних сферах діяльності: санскритолог, філософ, поет, автор багатьох наукових праць із порівняльного релігієзнавства, з питань української праісторії та відродження української духовності, організатор і перший президент Європейської президії Української Вільної Академії наук, голова Орієнталістів і Спільки вільних журналістів, заступник голови Британської ліги свободи і ПЕН. У своїй філософській концепції В. Шаян був послідовником Г. Сковороди і присвятив своєму вчителю історіософські праці: «Сковорода і духовне обличчя України у XVIII сторіччі», «Григорій Сковорода – Лицар Святої Борні». Змістовою проникливістю характерні праці вченого про Т. Шевченка, І. Франка, Леся Українку. О. Ольжича. Про давні українські писемні пам'ятки – «Аналіза Влес Книги», «Слово про похід Ігоря» та про усні пам'ятки в їх порівнянні з величними пам'ятками, записаними санскритом.

ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ
(1814-1861)

Український поет, художник, мислитель. У 1832 р. в Петербурзі, в 1838 р. викуплений з кріпацтва. В 1845 р. здобув звання художника. Повернувся в Україну. Працював у київській Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів. У 1846 р. вступив до Кирило-Мефодіївського товариства, очолив його ліве крило. Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства в 1847 р. було заарештовано і заслано в солдати в Оренбурзький

окремий корпус. В 1857 р. звільнено з заслання. Помер у своїй майстерні в Петербурзі. В травні 1861 р. прах його перевезено в Україну, до Канева, поховано на Чернечій (тепер Тарасова) горі. У творах на історичну тему поет показав боротьбу українського народу проти соціального й національного поневолення. Протестував проти царату, кріпосництва, національної обмеженості, ідеалізації минулого, схиляння перед іноземщиною. Збірка поезій «Кобзар» (1840), поема «Гайдамаки» (1841), драма «Назар Стодоля» (1843), рукописна збірка «Три літа» (1843-1845), до якої увійшли поеми «Сон», «Наймичка», «Кавказ», «Єретик», послання «І мертвим, і живим...», вірш «Як умру...» («Заповіт»).

ЯВОРНИЦЬКИЙ МИТРО ІВАНОВИЧ (1855-1940)

Український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник. З 1902 р. завідував Музеєм старожитностей Катеринославської губ. (тепер Дніпропетровський історичний музей імені академіка Д.І. Яворницького). У 1920-1933 рр. працював у ін-ті народної освіти – завідував кафедрою українознавства (Катеринослав). З 1927 р. – відповідальний керівник постійного археологічного нагляду і археологічних розкопок на території Дніпрогесу. Більшість його праць присвячено історії Запорозької Січі. Головні з них – «Історія запорозьких козаків», «Дніпрові пороги». На основі зібраного фольклорного, етнографічного і лексикографічного матеріалу видав праці «Запорожжя в залишках старовини та переказах народу», «Словник української мови». Автор археографічного видання «Джерела для історії запорізьких козаків». Зібрав 75 тис. експонатів до колекції матеріальних пам'яток Південної України. Як письменник розвивав традиції української класичної літератури (збірка поезій «Вечірні зорі», 1910; повісті «За чужий гріх», 1907, і «Де люди – там і лихо», 1911).

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ (978-1054)

Великий князь київський з 1019 р. Державний діяч Київської Русі. Після смерті батька Володимира Святославича (1015) боровся за великокнязівську владу проти зведеного брата Святополка Окаянного. Виборовши престол, об'єднав під своєю владою землі на схід від Дніпра. За князювання його було складено збірник законів давньоруського права «Руська правда», остаточно утвердилося

християнство на Русі, сформувалася руська православна церква, було засновано руську православну митрополію, що підлягала константинопольському патріархові, розвивалася культура (будівництво Софійського собору, Золотих воріт, створення бібліотеки Софійського собору тощо). Боровся з печенігами, зміцнював степові кордони, будуючи «гради» понад Россю. Про міжнародний авторитет Київської Русі свідчать, зокрема, родинні зв'язки з правителями багатьох європейських країн. Сам він був одружений з дочкою шведського короля Олафа – Інгігердою, його дочка Єлизавета була в шлюбі з королем Норвегії Гаральдом Суворим, друга дочка – Анна – стала дружиною французького короля Генріха I, дочка Анастасія була дружиною угорського короля Андраша I. Похований у Софіївському соборі в Києві. Після смерті князя землі було поділено між п'ятьма його синами – Ізяславом, Святославом, Всеволодом, Ігорем, Вячеславом.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ

Трипільська культура – одне з найяскравіших явищ первісного світу, це перша з відомих культур землеробів та гончарів, з якої почалася історія України.

Відкрита наприкінці XIX століття видатним археологом Вікентієм Хвойкою трипільська культура і зараз залишається найбільшою таємницею європейської історії, її блискавичну появу наприкінці VI тисячоліття до н. е. і зникнення через дві тисячі років можна

порівняти хіба що з долею міфічної Атлантиди. Такою спадщиною могла б пишатися кожна держава. Однак, якщо про Єгипет та Шумер, створених підневільною працею, відомо всьому світові, то про трипільську культуру вільних хліборобів, яка за давністю не поступається їм, відомо значно менше.

Трипільська культура одержала свою назву через те, що вперше її пам'ятки були виявлені біля села Трипілля, трохи південніше Києва. Згодом пам'ятки трипільської культури були знайдені майже скрізь на просторі від Дніпра до Карпат. Трапляються вони і за межами нашої країни, зокрема в Румунії.

Є підстави думати, що трипільцям були притаманні складні релігійні та магічні уявлення. На цю думку наводить перш за все їхнє образотворче мистецтво. Археологами знайдений посуд, вкритий стилізованими зображеннями тварин і людей, що вражають надзвичайною пластичністю. Крім того надбанням трипільських художників були примхливі орнаменти, до складу яких входили численні символічні зображення, що, безумовно, мали магічне значення. Серед цих зображень є прототипи такого популярного нині символу єдності енергії як інь та янь. У сучасну європейську культуру він прийшов із Далекого Сходу, але такі малюнки, знайдені на українській території, значно давніші від аналогічних китайських. Зустрічається на трипільському посуді і свастика, давній магічний знак, що, нажаль, був скомпрометований у XX столітті, бо став символом фашизму. У давньому світі та в середні віки він мав зовсім іншу символіку. Згодом елементи трипільської культури стали складовою частиною археологічних культур бронзового віку. Серед

них так звана середньодніпровська культура, давньою та катакомбна культури. Невідомо, чи були трипільці безпосередніми предками слов'ян, і зокрема, українців, але деяка частина їхнього культурного надбання була донесена до нас через віки. Візерунки, що народилися 5 чи бтисячоліть тому, досі зустрічаються в українських писанках та вишиванках.

Грецькі міста-поліси

Приблизно в V столітті до н. е. почалася колонізація Північного Причорномор'я давніми греками. У цей час на землях, що згодом увійшли до складу України, було засновано чимало грецьких міст. Ці міста стали північними форпостами великої еллінської

цивілізації.

Одним із найбагатших торговельних портів північного узбережжя Чорного і моря було місто **Ольвія**, чиї руїни і нині можна бачити на узбережжі Буго-Дніпровського лиману у Миколаївській області біля села Парутіно. Назва цього міста означає у перекладі з грецької «щаслива». Його процвітання насамперед було викликане вдалим розташуванням. Великі ріки слугували транспортними артеріями, якими до міста підвозили хліб.

Систематичні розкопки ведуться в Ольвії з 1900 року. Виявлено, що це багате портове місто припинило своє існування десь у V столітті нашої ери, у часи загального занепаду античної цивілізації.

Утім, не можна сказати, що воно загинуло не залишивши сліду. Майже за тисячу років свого існування місто створило навколо себе особливе культурне середовище. Населення сусідніх з Ольвією степів знаходилося під постійним впливом розвинутої античної цивілізації. У багатьох історичних документах йдеться про так званих мікселлінів, або елліноскіфів, тобто скіфів за народженням, але греків за вихованням. Серед археологічних пам'яток Ольвії – будинок скіфського царя Скілура, що є неспростовним свідченням взаємного проникнення двох культур – скіфської та грецької.

Безумовно, найвідомішим давньо-грецьким містом у Північному Причорномор'ї є **Херсонес**, розташований у межах сучасного Севастополя. Він був заснований трохи пізніше, ніж більшість античних колоній у цьому регіоні – приблизно у 422 році до н. е. Херсонес був найближчою колонією до багатих давньогрецьких міст Малої Азії.

Лише у IV столітті вони подолали свій страх перед відкритим

морем і стали плавати найкоротшим маршрутом: по лінії Синоп – Херсонес. З цього часу почався розквіт Херсонесу, адже перш, ніж прямувати в Ольвію чи Боспор, усі торговельні кораблі заходили у його порт. У той самий час розташування міста не сприяло розвитку місцевих торговельних зв'язків. Його оточували здебільшого кочові племена з нерозвиненою економікою. Таким чином, Херсонес не став конкурентом Ольвії. Ці два міста доповнювали одне одного. Херсонес – це найбільше місто з усіх грецьких поселень Північного Причорномор'я. Тут майже не відчувалося впливу місцевих культур. Херсонесити жили замкнено, намагаючись відтворити на вулицях і в будинках усе те, що цінувалося на їхній прабатьківщині. Нині значна частина міста розкопана археологами і всі бажаючі можуть побачити його стіни, складені зі щільно підігнаних один до одного кам'яних блоків, білу мармурову колонаду храму, залишки античного театру, в якому нині влаштовуються щорічні театральні фестивалі. Під час розкопок був також виявлений монетний двір, будова, де карбували гроші. Про таке її призначення говорить знахідка кількох десятків монетних бронзових кружечків, на яких ще не встигли викарбувати ніякого зображення, херсонеські монети карбувалися зі срібла й міді. Найчастіше на них робили зображення богині Діви – покровительки Херсонесу. Її зображували з луком або списом. Херсонеська Діва поєднувала в собі риси еллінської Артеміди та місцевої богині, культ якої греки успадкували від кримського племені таврів. У місті також мали обіг гроші, привезені з інших земель.

В історії східних слов'ян місто Корсунь відіграє особливу роль. За легендою, саме тут прийняв хрещення Київський князь Володимир, що незабаром став хрестителем усієї Русі.

Українське місто Керч, що у давнину носило назву **Пантикопей**, а згодом Корчев, стало місцем фінальної дії однієї дуже визначної історичної драми – боротьби Римської імперії і багатого та могутнього царства Понтійського. Археологи виявили під шаром ґрунту залишки будинків та храмів, мармурові стели, глиняні фігурки, розкішний скляний посуд, цистерни для засолювання риби та багаті поховання. Саме поховання царів та жерців уважаються найцікавішими пам'ятками Пантикопея. Зазвичай ці поховання мають вигляд земляних курганів, усередині яких складені кам'яні склепіння, що їх іноді називають керченськими підземними пірамідами. Найзнаменитішим серед таких поховань є так званий Царський курган, що, ймовірно, належав одному з Боспорських царів, який

правив у IV столітті до н. е. Великої слави зажив також так званий склеп Деметри, де зберігся розпис із зображенням цієї богині.

Скіфська культура

Під спільною назвою скіфів об'єднували племена досить різні за способом життя. Були серед них землероби і скотарі, кочовики та осілі. Спільними в них були деякі культурні засади: мова, звичаї, художні смаки. Усі скіфські племена були степовиками, і більшість археологічних пам'яток скіфської культури виявлено саме в степах України.

Найтипівішими скіфськими пам'ятками є так звані царські

кургани – поховання вождів, над якими насипано великі земляні пагорби. Висота цих споруд буває до 20 м, поховальна камера занурена в ґрунт на глибину 10 – 12 м. Зазвичай від вхідної ями відходять камери-катакомби, іноді з'єднані з ямою досить довгим коридором. У таке поховання, крім тіла небіжчика, клали також його зброю, предмети побуту, золоті та срібні прикраси, а часом і вбитих слуг, що повинні були супроводжувати свого господаря у потойбічний світ і прислуговувати йому там, як прислуговували на землі.

Скіфські кургани зустрічаються у степовій та лісостеповій Україні скрізь, від Криму до Слобожанщини. Та найбільш відомі

своїми археологічними знахідками поховання зосереджені у нижній течії Дніпра. Біля міста Орджонікідзе Дніпропетровської області розташована Товста Могила, розкопана у 1971 році відомим українським поетом та археологом Борисом Мозолевським. Під час цих розкопок було знайдено диво давнього ювелірного мистецтва – знамениту золоту пектораль.

Софія Київська

За час князювання Ярослава Мудрого численні церкви стали осередками науки, культури, освіти. Та й самі церкви являють собою чудові витвори давньоруської архітектури, до яких, безумовно, в першу чергу слід віднести храм Святої, Печерську Лавру, Золоті ворота й інші. Князь дбав про лад і спокій у краю, своїми розумними розпорядженнями та законами він

зміцнював державу.

Зазвичай першою серед давньоруських пам'яток називають Софію Київську – храм, зведений у 1037 році. Князь Ярослав Мудрий наказав збудувати церкву незабаром після того, як одержав вирішальну перемогу над печенігами, що на той час були найбільш небезпечними ворогами Київської держави. Назва Свята Софія, або, як ще кажуть, церква Премудрості Господньої, була запозичена в головного християнського храму міста Константинополя і всієї Візантійської імперії. Ярослав Мудрий докладав великих зусиль, щоб Софія Київська не поступалася красою Софії Константинопольській. Зі Східно-Римської імперії були запрошені митці, спеціалісти зі створення кольорових мозаїк, якими з давніх часів славилася Візантія. Вони прикрасили інтер'єр храму численними зображеннями святих, створених відповідно до суворих канонів іконописного мистецтва. Якщо згадати, що на той момент більша частина слов'ян була знайома лише з традиціями дерев'яного будівництва, то легко собі уявити, яке надзвичайне враження справляв на них просторий кам'яний храм, стіни якого були оздоблені зсередини барвистими мозаїками.

Софія стала головним храмом Київської Русі, центром руської митрополії. Протягом довгого часу вона слугувала місцем поховання великих князів київських та членів їхніх родин. І нині там можна бачити чудовий мармуровий саркофаг Ярослава Мудрого, що є не лише святинєю українського народу, а й неабияким витвором мистецтва. Крім того, при соборі була створена перша на Русі бібліотека і перша літописна майстерня.

Храм зводили під керівництвом візантійського майстра, відповідно до вироблених віками правил візантійського будівельного мистецтва. Нинішня Софія Київська зовні мало нагадує ту сувору, надзвичайно пропорційну споруду, яку звали в XI столітті.

Уже у XII столітті храм розширюється і добудовується. Значна частина споруд, що нині утворюють ансамбль Софії Київської, були зведені у XVIII столітті. Вони є пам'ятками українського бароко. За часів гетьмана Мазепи у цьому ж стилі була перебудована і сама церква. Але основне ядро будови збереглося, і це дозволяє вченим створити реконструкцію її первісного вигляду. До того ж, порівняно невеликих змін зазнав інтер'єр храму. Потрапивши досередини, дійсно можна відчувати себе сучасником Ярослава Мудрого.

Остромирове Євангеліє – одна з найвидатніших пам'яток старослов'янського Переписане 1056-1057 рр. з староболгарського оригіналу, у Києві дияконом Григорієм для

новгородського посадника Остромира, який в написі книги названий «близьким» родичем князя Ізяслава Ярославича.

«Остромирове Євангеліє» – найдавніша точно датована об'ємна рукописна пам'ятка, створена на Русі. В ньому, крім особливостей загальнодавньоруських, відбито й такі мовні особливості, які згодом стали характерними для мови українського народу. «Остромирове Євангеліє» є одним із важливих джерел вивчення старослов'янської і давньоруської мов.

Зберігався рукопис у Софійському соборі в Новгороді. Вважається, що воно вперше було виявлено в 1701 році (зазначено в описі одного з храмів московського Кремля).

Повість минулих літ – літописне зведення, складене у Києві на початку XII ст., пам'ятка історіографії та літератури Київської Русі.

Оригінал (першопис) «Повісті минулих літ» до наших днів не зберігся. Збереглися лише пізніші списки. Під «списком» розуміють «переписування» («списування») з іншого джерела. Найдавніші з них – Лаврентіївський, переписаний 1377, що охоплює події до 1110, та Іпатіївський (Іпатський), переписаний на початку XV ст. з доведенням розповіді до 1117. Відомі три редакції «Повісті минулих літ»: перша – складена ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором з літописних зведень поч. XII ст. з доведенням розповіді до 1113; друга – ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром у 1116; третя виготовлена у Видубицькому монастирі 1118 для Мстислава – сина Володимира II Мономаха.

«Повість минулих літ» – перша у Київській Русі пам'ятка, в якій історія держави показана на широкому тлі світових подій. Висвітлює історію східних слов'ян та князівської влади, утвердження християнства на Русі, містить оповіді про виникнення слов'янської писемності, відбиває настрої різних суспільних верств. Записи подаються порічно. Використано перекази, оповідання, повісті, легенди.

Галицько-Волинський літопис – літопис XIII століття, присвячений історії Галичини і Волині. Зберігся в Іпатіївському літописному зведенні. Охоплює події 1201–1292 років. Вважається головним джерелом з історії Галицько-

Волинського князівства.

Спочатку літопис складався з окремих історичних повістей. Лише при створенні загального зведення було внесено хронологію. За змістом і мовно-стилістичними особливостями Галицько-Волинський літопис поділяється на дві частини: Галицький літопис (1201–1261), складений у Галичині, в основу якого покладено літописання часів князя Данила Романовича Галицького і Волинський літопис (1262–1291), складений на Волині, який більше відображав історичні волинські землі за князювання Василька Романовича та його сина Володимира.

Невідомі автори Галицько-Волинського літопису (можливо, дружинники) були ідейними виразниками інтересів тих соціальних сил, на які спиралася князівська влада в боротьбі проти великих бояр, а також пригнобленого народу. Основний текст літопису пронизує ідея єдності Русі, оборона її від зовнішніх ворогів.

Значне місце в Галицько-Волинському літописі посідає історія культури Галицько-Волинського князівства.

Літопис пронизаний християнським духом, оскільки його писали монахи, бо тільки вони були освіченим населенням на той час. Ми можемо прослідкувати це у літописі. Наприклад: Данило змушений був іти до Золотої Орди і просити «ярлик» (дозвіл) щоб могли керувати, і одним із завдань, щоб отримати «ярлик» було поклонитися «кущу» (один із символів віри Ординців), і Данило відмовився це робити, оскільки це порушувало християнські засади князя (а згодом короля). Також, впродовж усього літописного твору згадується про незадоволеність князя Данила Київською митрополією, і він намагався створити свою – Галицьку.

Пересопницьке євангеліє – визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI ст. Один із перших українських перекладів канонічного тексту четвероевангелія.

Появі книги покровительствували волинські князі: Анастасія Юріївна Заславська (Гольшанська-Дубровицька), її зять і дочка – Іван Федорович Чорторийський та Ганна Кузьмівна Чорторийська (Заславська).

Відомо, що над перекладом, переписуванням і оформленням Євангелія працювала одна особа. Це Михайло Василієвич зі Сянока, що на Лемківщині. Крім нього, в записі до книги згадується ще архімандрит Пересопницького монастиря Григорій.

Робота була розпочата 15 серпня 1556 р. в заславському Святотроїцькому монастирі на Волині (нині місто Ізяслав Хмельницької області), завершена – 29 серпня 1561 р. в Пересопницькому монастирі (тепер Рівненський район Рівненської обл.).

Її орнаментация, створена в народному українському стилі, розміщення тексту, виписування кожної літери чітким гарним пізнім уставом (різновидом письма з чітко викінченими і оформленими літерами) на пергаменті чорним чорнилом і циноброю (червоною фарбою), свідчить про високий майстерний рівень національних митців.

Пам'ятка містить унікальний матеріал для вивчення історії української мови на всіх її рівнях та взаємодії народнорозмовних і книжних елементів в українській літературно-писемній мові XVI ст. У ній чітко проступають риси живої народної мови.

Книга свого часу стала дорогоцінним чинником утвердження живої української мови, бо появилася тоді, коли католицизм, що послуговувався латиною, підтримував колонізацію, тобто польське панство і короля, а православ'я з церковнослов'янською мовою, доповненою українськими народними елементами, стало релігією пригноблених верств українського народу.

На графіці рукопису позначився другий південнослов'янський вплив. Рукопис багато орнаментований: різнокольорові з золотом високохудожні мініатюри, заставки, ініціали, кінцівки з українськими мотивами.

З часу свого завершення пам'ятка знаходилася в Пересопницькому монастирі. З 1600 р. до 1701 р. історія її побутування невідома. 17 квітня 1701 р. вона була подарована гетьманом України Іваном Мазепою до Переяславського кафедрального собору. З 1799 р. зберігалася в бібліотеці Переяславської семінарії, згодом – у Полтавській семінарії, в Полтавському історико-краєзнавчому музеї, в заповіднику «Киево-Печерська лавра». З 1948 року – у відділі рукописів Бібліотеки АН УРСР (нині Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського), де й зберігається.

Замки України – одні з найцікавіших пам'яток історії в Україні. За даними історика Сергія Трубчанінова, в Україні було понад 5000 пам'яток фортифікації, проте від більшості з них сьогодні немає й сліду.

З давніх пір замки мали дві головні функції:

- захисну (оборонну)
- житлову (згодом – представницьку, репрезентативну).

На ранньому етапі замкового будівництва переважала захисна (оборонна) функція. До цього типу в Українських землях належать: Аккерманська (Білгород-Дністровська) фортеця, Кам'янець-Подільська фортеця, Невицький замок, Генуезька фортеця в місті Судак, Олеський замок, Барський замок тощо.

Проміжні позиції займають фортечні споруди, де захисні і житлові (представницькі) функції зрівнялися. Цей процес набув поширення з XVII ст. Тісний зв'язок обох функцій являють фортечні споруди з палацами на подвір'ї, це: Бережанський замок, Бродівський замок, Збараський замок, Золочівський замок.

Виникають окремі зразки, коли фортечні споруди використовують як підмурки для розкішного палацу з садом бароко (Підгорецький замок – палац, збережений, Вишнівецький замок-палац з садом бароко, де сад і бастіони зникли, а палац значно перебудований).

Вже в XVII ст. виник замок, де житлові і представницькі функції переважали над захисними (Жовківський замок, резиденція короля Яна III Собеського, палац з садом бароко). В XVIII ст. ця функція переважає в зв'язку з суттєвими змінами ведення війни і зменшенням оборонної функції замків. Виникають розкішні палацові споруди, на які лише переноситься назва замок через їх розташування

на пагорбі з ровом, використанням башт, під'їздного мосту тощо. Найкращими зразками таких замків XVIII ст. в Україні є Корецький замок (Рівненська область, суцільна руїна, потребує збереження і відновлення) і палац Сангушків в м. Ізяслав (Хмельницька область; руїни). Аналоги цього типу

замків-палаців збережені у Польщі, Франції, Англії, Голландії, Чехії.

В ХІХ ст. починають будувати замки в історичних стилях, часто великі за розмірами, з розкішними інтер'єрами і використанням зовнішніх форм історичних замків. Це загальноєвропейський процес, свідомством якого є побудова замків, наприклад, у Чехії, Словаччині, Баварії.

До цього типу в Україні належать: замок в місті Василівка (Садиба Попова), Запорізька область; замок Даховських, село Леськове; палац Шувалова, Палац Мсциховського, Луганська область; садиба Сергія Кеніга, Шарівка, Харківська область.

116 твердинь – або лише їх руїн – збереглося до нашого часу. Найвідомішими є замки Львова, Кам'янця-Подільського, Хотина, Мукачєвого та інших міст на заході України.

Літопис Григорія Грабянки – козацький літопис 2-ї половини ХVІІ – початку ХVІІІ століття, складений гадяцьким полковником Григорієм Грабянкою.

Користувався популярністю серед старшини Війська Запорозького, поширювався у багатьох списках. В центрі уваги Літопису події Хмельниччини 1648–1654 рр. та Руїни.

Літопис Грабянки – одна з найвидатніших пам'яток української історіографічної прози кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст. За ним, а також за літописами Самовидця і Величка закріпилася назва «козацькі літописи». Але така назва досить умовна, бо кожен цей твір є складною, багатоплановою композицією, в якій поєднуються характеристики історичних діячів, описи подій – битв, повстань, змов тощо, окремі документи, тлумачення тих чи інших періодів життя України і яка надто далека від традиційної літописної форми. Твір Грабянки значною мірою компілятивний. Серед своїх головних джерел автор називає спогади сучасників подій, а також твори вітчизняних та іноземних історіографів. Найбільше Грабянка користувався літописом Самовидця; «Синописом», який був вперше виданий 1674 р., довгий час служив свого роду підручником історії і витримав близько 30 видань; латиномовною працею «Польські аннали» офіційного історіографа польських королів Веспасіана Каховського, 3 томи якої вийшли у Кракові 1683, 1688 та 1698 рр.; а особливо поемою поляка Самійла Твардовського «Громадянська війна», виданою в Калішу 1681 р. Крім того, Грабянка посилається на твори Мартина Кромера, Мартина та Йоахіма Бельських, Мацея

Стрийковського, Олександра Гваньїні, Самуїла Пуфендорфа та Йоганна Гібнера. Але літопис не є простим механічним зведенням відомостей, взятих з різних джерел. Це самостійний твір, в якому відчутне виразне авторське начало. «Літопис Григорія Грабянки» описує історію з часів виникнення козацтва і до 1709 року. У тексті літопису подається багато державних документів, гетьманських універсалів, актів, грамот.

Літопис Самійла Величка (роки народження і смерті невідомі) – наймонументальніший твір української історико-мемуарної прози XVII–XVIII ст., який разом з Літописом Самовидця, Літописом Григорія Грабянки й «Історією Русів» творить комплекс козацької історіографії. Сам літопис не дійшов до нас у належному вигляді – дуже знищений перший том, значно менше другий. Цілком ймовірно, що книга не закінчувалася 1700 роком, бо і в заголовку, і в багатьох місцях третього тому згадуються події принаймні до 1720 року. Тому, є думка, що втрачені й прикінцеві сторінки літопису. Самійло Величко для створення свого Літопису не обмежився вузькими локальними матеріалами та власними спогадами. Навпаки, він використав різноманітні іноземні джерела. Але за найправдивіше джерело для Величка правили діаріуш (Щоденник) козацького літописця Самійла Зорки, особистого писаря гетьмана Богдана Хмельницького та дрібні козацькі «кронички». Літопис Величка написаний українською літературною мовою 18 століття з елементами народної мови. Літопис є одним з найголовніших і найбільш вірогідних творів української історіографії 2-ї половини 17 – початку 18 століття. Літопис складається з 4 частин: перша – «Сказание о войне казацкой з поляками через Зеновія Богдана Хмельницького...» – змальовує події 1648–1659 років, окремими епізодами сягаючи у 1620 рік, Описуючи війну Якова Остряниці 1638 року, Величко додає до автентичного джерела, яким користувався, – щоденника польського хроніста Шимона Окольського – власний коментар; друга і третя частини, які охоплюють 1660–1686 та 1687–1700 роки, названі «Повествования летописная с малороссийских и иных отчасти поведениях собранная и zde описанная», містять значну кількість власних спостережень Величка і ґрунтуються на документах гетьманської канцелярії; у 4-й частині зібрано додатки з різних документів 17 століття.

Літопис Самовидця – козацький літопис староукраїнською мовою, одне з фундаментальних джерел з історії Східної Європи 17 століття, зокрема періоду Хмельниччини і Руїни в Україні. Написана очевидцем подій, вихідцем з старшини Війська Запорозького.

Літопис Самовидця складається із вступу, який оповідає про стан України перед Хмельниччиною, і двох головних частин: перша присвячена часам Хмельниччини й Руїни (до 1676 включно) й написана, правдоподібно, значно пізніше описуваних подій; друга – доведена до 1702 включно, становить Літопис у стислому розумінні цього слова, написаний на Лівобережжі, найповніше (з уваги на локальні новини) у Стародубі.

Літопис Самовидця писаний доброю українською мовою того часу, близькою до народної. Автор літопису документально не відомий, належав до козацької старшини й посідав якийсь час видатне становище в українському уряді. Дослідники віддавна намагалися встановити його ім'я. Це стало можливе після праць Вадима Модзалевського про Романа Ракушку-Романовського. У 1920-их рр. низка авторів (Віктор Романовський; Олександр Оглоблин і особливо Микола Петровський) незалежно один від одного, на підставі аналізу автобіографічного матеріалу в Літописі, дійшли висновку (втім, вперше висловленого ще в 1846 істориком-аматором Д. Сердюковим), що автором Літопису Самовидця найправдоподібніше був Роман Ракушка-Романовський, генеральний підскарбій за Івана Брюховецького, а в останні десятиліття свого життя – священник у Стародубі. Ця думка була прийнята більшістю істориків (Дмитро Багалій, Михайло Грушевський, Дмитро Дорошенко, Іван Крип'якевич та інші й зокрема новітня історіографія), але деякі автори називали інших кандидатів на авторство Іван Биховець, військовий канцелярист (Л. Окіншевич), Федір Кандиба, полковник корсунський (М. Андрусак, Михайло Возняк) та ін.

Оригінал Літопису не дійшов до нас. Збереглося кілька копій, зроблених у XVIII ст. або й пізніше. Найдавніші й найповніші – це списки Г. Іскрицького (перша половина XVIII ст.) й Якова Козельського (друга пол. XVIII ст.), які й покладено в основу наукових публікацій цієї пам'ятки.

Архітектурні пам'ятки України

Стародавня архітектура

Архітектурна традиція на теренах України пройшла довгий історичний шлях розвитку. Найстарші пам'ятки монументальної, мурованої архітектури на українських землях походять із побережжя Чорного моря – з колишніх грецьких колоній, які сягають VIII – VII ст. до н. е.

Середньовічна архітектура

Автентична українська архітектура почала формуватися у IX-X ст., коли на теренах України виникла централізована держава – Київська Русь. Спочатку всі споруди – укріплення, палаци, церкви – будувалися з дерева. Основною структурою будівель спрадавна був зруб, зведений з горизонтально покладених колод із шатровим верхом. Традиція спорудження зрубів збереглася аж до початку XX ст. Навіть сьогодні подібні зруби використовуються під жилі приміщення, їх можна побачити, приміром, у Чернігові.

Разом з прийняттям християнства в Київській Русі з'явилися будівлі візантійського стилю, найкращим прикладом якого є Софійський собор у Києві (XI ст.), що зберігся до нашого часу, зазнавши, втім, суттєвої барокової перебудови. Візантійський стиль на Русі почав активно реформуватися у співдії з автентичними уявленнями про будівництво й орнаментування. Внаслідок такого реформування з'явилися витягнуті вгору бані Київських церков, специфічна кольорова гама розписів, фресок і мозаїк.

Найдавнішою церквою України, що збереглася лише у фундаменті, є Десятинна, побудована Володимиром Великим близько 988 – 996 рр. Це була тринавна будова з широким опасанням (галереями) навколо, всередині пишно прибрана мармуровим облицюванням, різьбами, кахлями, фресками й мозаїками. З літописів відомо, що вона завалилася в 1240 році під час облоги Києва Батисем.

Звичайний тип більших церков X – XIII ст. – це тринавні церкви з трьома напівокруглими чи гранчастими апсидами (заокруглення з боку вітваря), з двома або трьома парами стовпів. Між першою від вітваря та другою парами стовпів через цілу церкву проходить поперечна нава. Середня найширша нава – такої самої ширини й висоти, як і поперечна нава (прохід); на перехресті їх угорі виводилася найбільша баня з верхньою точкою цілої церкви. Менші

церкви були, можливо, однонавні з апсидою зі сходу. В Західній Україні виводилися також ротонди – округлі будови.

Характерною рисою багатьох церков були т. зв. опасання, тобто галерейки, що оточували будову з трьох боків (крім сходу), які зберегалися після в українському дерев'яному будівництві. Нерідко із західного причілку підносилися дві могутні вежі або одна вежа в північно-західному куті будови. Завершували будову одна, рідше 5 (або 9) бань округлої, еліпсоїдної й гранчастої форми. Загальні маси і зв'язаний із ними зовнішній вигляд будови завжди відповідали внутрішнім просторовим формам, так що навіть форма даху й бань назовні точно відповідала внутрішній. Згідно з цим, чисто конструктивним, законом архітектурного мистецтва будови загалом мали мінімальну кількість декоративних прикрас, а де воші й були, то відповідали логічному змісту окремих конструктивних частин будови.

Після татаро – монгольської навали будівництво на території України підпорядковується завданням оборони. У XII-XV ст. будуються переважно фортеці з баштами, укріплені монастирі, замки у Кам'янець-Подільському, Львові, Луцьку, Кременці, Білгороді-Дністровському. Їхні стіни високі та неприступні, але на деяких можна побачити декоративний орнамент у вигляді української плахти або вишиванки, викладений з червоної цегли. Найкращим прикладом є Хотинська фортеця у Чернівецькій області зі стінами 30-35 метрів, який чудово зберігся до сьогодні.

Монастирі-фортеці XV століття теж схожі на замки. Головний собор монастиря стояв або посеред двору, або в системі оборонних стін. Храми були обов'язково пристосовані до оборони, адже нерідко траплялося, що вони ставали притулком від ворога не лише для ченців, але й для мирян.

Готика України

Один з найцікавіших періодів історії архітектури України – кінець XIV – перша половина XV століття. На західних землях, які менше за інші потерпіли від монголо-татарської навали, тоді зростають міста, розвиваються ремесла й торгівля. В українські міста прибуває багато поселенців, переважно німців, які принесли в мистецтво, а зокрема в архітектуру, нові стильові форми.

Розквіт кафедральної готики в Україні припадає на часи правління короля Володислава II

Ягайла (1386-1434).

Серед культових споруд переважали католицькі костели.

Вирішальну роль у формуванні нового стилю відіграв Латинський кафедральний собор у Львові – пам'ятка архітектури національного значення. Готичну складову підкреслює високий шип даху.

Дзвіниця на головному фасаді має барокове завершення і розташована асиметрично, бо другу дзвіницю недобудували. В інтер'єрі високі сніпчасті колони підтримують стрільчаті арки і склепіння з готичними нервюрами. Стіни і склепіння вкриті численними фресками. Будівництво собору розпочалося 1361 (за іншими даними – 1370) на кошти короля Казимира Великого. Серед будівничих цього храму відомі Нічко, Йоахім Гром, Амброзій Рабіш; одним із найтурботливіших опікунів будови в міських актах названо Петра Штехера. Об'ємну композицію костелу витворено завдяки двом головним складовим: пресбітеріуму (вівтарній частині) та корпусу нав (власне молитовній залі).

У 1527 році під час великої львівської пожежі згоріло практично усе готичне місто. Постраждала також і кафедра – особливо західна її сторона та вежа. Відбудовою храму зайнялися вже ренесансні архітектори, що вплинуло на майбутній вигляд споруди.

Ренесанс

У XVI–XVII ст. в Україні розповсюдився стиль Ренесансу. Найяскравіше він відобразився в архітектурі Львова. На одній з центральних площ цього міста майже повністю зберігся ренесансний ансамбль будинків, естетичною домінантою його є так звана Чорна кам'яниця – чорна будівля в оточенні світлих. Нашарування епох та поєднання різних архітектурних стилів в архітектурному ансамблі Львова роблять місто справжнім музеєм просто неба.

Фортеці та замки

Дерев'яна архітектура українських земель

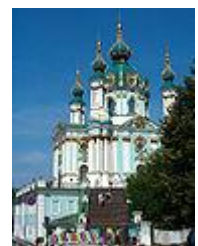
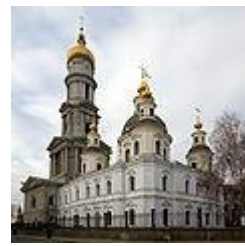
Бароко

Прихід Ренесансу мав також велике значення для подальшого розвитку українського зодчества, особливо українського бароко. Барокове мистецтво й архітектура, що були вершиною мистецьких досягнень у західній та східній Європі, отримали високу оцінку в Україні XVII ст. і, поєднавшись тут з місцевим мистецтвом, особливо цегляною кладкою, створили новий неповторний стиль українського бароко. Завдяки активній будівельній діяльності гетьмана Мазепи, стиль бароко в Україні ще називається «Мазепинським стилем». На жаль, більшість шедеврів українського бароко не збереглися – частково через більшовицьку політику руйнації храмів, частково через те, що специфічне відгалуження цього стилю – так зване «козацьке бароко» – було представлено дерев'яними церквами.

У XVIII ст. в українському бароко відбувалися зміни – фасади штукатурили та прикрашали ліпниною, прикладом чого є Покровська церква збудована за проектом українського архітектора Григоровича-Барського.

Бароко – стиль архітектурних ансамблів. Більшість ансамблів українських монастирів складалося в різні часи, часто – ще в давньоруський період, але їх остаточне формування відбулося в епоху бароко, коли всім будівлям надавалося єдине стильове обличчя (монастирі Придніпров'я та Лівобережжя України, Софійський ансамбль, Видубицький монастир у Києві).

У цей же час за проектом італійського архітектора Растреллі було збудовано Маріїнський палац, що є сьогодні державною резиденцією Президента України.

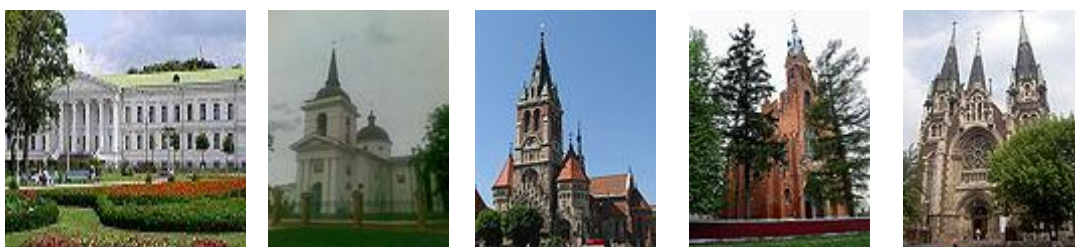
Класицизм

З кінця XVIII ст. в Україну прийшов класицизм, так званий «міський стиль», характерною рисою якого було значне зменшення церковного будівництва. Перевага стала надаватись палацам та громадським будівлям.

На межі XVIII-XIX століть прекрасними зразками класичності були величаві палати гетьмана Кирила Розумовського в Почепі (проект Де ля Мото, арх. О. Яновецький), Яготині (проект Менеласа),

Глухові (арх. Андрій Квасов) й Батурині (проект Андрія Квасова, арх. Чарльз Камерон). Величезних розмірів палата в Почепі, збудована у 1796 р., дає широку площу спокійних архітектурних мас, але із сухими й одноманітними лініями деталей. Зате справжнім мистецьким твором є палата в новій столиці України – Батурині, побудована в 1799 – 1803 рр., де вже помітні впливи стилю Людовика XVI. Не менш цікава величезна садиба Завадовського в Ляличах (арх. Джакомо Кваренті, 1794–95), де цілий комплекс будов творить колосальне півколо, а головний корпус має витончені форми т.зв. палладіанства – типу Вілла Ротонда поблизу Вієнці в Італії.

Наприкінці XVIII ст. та на поч. XIX на землях України з'явилися поодинакі зразки стилю ампір (пізній класицизм, що наслідував зразки архітектури Риму імператорської доби).

Українська сецесія (модерн)

На цей період прийшлося масове будівництво залізничних вокзалів, крамниць, театрів, каплиць і церков, пересічної забудови з цегли, бетону чи дерева. Відносна наближеність до сьогодення та трагічна історія України в XX ст. не сприяла ні збереженню

пам'яток доби сецесії, ні сталій уяві про мистецьку вартість і коштовність пам'яток доби. Вони масово гинули в часи війни 1941-1945 років, активно розбиралися в повоєнну пору, знищуються досьогодні. В Україні до початку XXI ст. не було створено ні капітального переліку пам'яток сецесії, ні значних наукових монографій, присвячених добі сецесії. Дерев'яна архітектура України доби модерн залишилась маловідомою сторінкою історії навіть для фахівців.

XX століття

На початку XX століття в Європі виникає новий напрям в мистецтві, та, зокрема, в архітектурі – модерн. Архітектура модерну в кожній країні набувала національних рис, і таким чином з'являється архітектура Українського модерну. Як відомо, на початку XX століття частини території України знаходились під впливом Російської і Австро-Угорської імперій, тому на цих територіях модерн, і в тому числі український модерн мав характерні особливості. Архітектура Західної України на початку XX ст. знаходиться під впливом Віденського сецесіону, і набуває назви «сецесія». Поєднання народного мистецтва і сецесії стало наслідком виникнення Української сецесії, що має риси гуцульського і закопанського народного мистецтва. На території Центральної, Південної та Східної України, яка перебувала в складі Російської імперії, існує національний різновид модерну: «Український модерн», який виник в Полтаві. Найбільш відомі споруди цього стилю були побудовані в Харкові, Полтаві, Києві, але керівництво імперії протидіяло розвитку української культури і, зокрема, національної архітектури. Це було однією з причин, які не сприяли розповсюдженню українського модерну. Таким чином найбільш широко на російській частині України було представлено російський варіант модерну, також в Україні існують зразки північної різновидності модерну (скандинавської). Інші народи, звичайно, привнесли в архітектуру України свої національні особливості, наприклад модернізовані неоготичний (Народи Європи) або неомавританський стилі (Східні народи).

На території України за часів модерну творили такі постаті як академік Олексій Бекетов, Вікентій Прохаска, Григорій Артинов, Адам Генріх, Василь Кричевський, Тадеуш Обмінський, Іван Левинський. Вирізняється постать Владислава Городецького. Особливо завдячує Городецькому Київ, прикрашений неповторними будівлями в стилі модерну (будинок з химерами), неокласицизму (музей старожитностей і мистецтва, нині Національний художній музей), неоготики (Миколаївський костел, нині Національний будинок органної музики), мавританської архітектури (караїмська кенаса, нині Будинок актора).

У 1910–1920 рр. отримав розповсюдження стиль необароко – спроба поєднати традиції високого «мазепинського бароко» із досягненнями європейського модерну.

Після Соціалістичної революції у мірі на зміну епохи модерна приходить епоха Модернізму, яка в Радянській Україні представлена стилем Конструктивізму. Найбільш вражаючі споруди цієї доби були побудовані в Першій столиці Української республіки – Харкові (будинки Держпрому), Києві (Житлові будинки партапарату в районі «Липки», Перший будинок Лікаря).

В 1932 р., з організацією єдиної Спілки архітекторів, було проголошено єдиний творчий метод – метод соціалістичного реалізму і тотальної орієнтації на класику. Конструктивізм піддали жорстокої критиці, багато архітекторів-конструктивістів було репресовано або страчено. Розпочинається активна політизація архітектурної діяльності та формування архітектури режиму з його пориваннями до гігантоманії та бутафорської помпезності форм, але архітектура сталінського історизму набула національних українських рис.

В 1936–1939 рр. були збудовані: будинок ЦК КП(б)У, нині Міністерство закордонних справ України (проект П. Лангбарда); будинок НКВС, нині Кабінет міністрів України (проект І. Фоміна); будинок Верховної Ради УРСР (проект В. Заболотного); штаб Київського особливого військового округу, нині Адміністрація Президента України (проект С. Григор'єва).

Комуністичний режим зруйнував чимало визначних будівель, які пізніше були внесені до офіційних списків пам'яток архітектури (Михайлівський Золотоверхий і Микільський військовий собори в Києві, Троїцький собор у Глухові тощо). Сьогодні деякі з них, наприклад, Михайлівський Золотоверхий чи Успенський собору Києві, відбудовані.

Після Другої світової війни національно-самобутні ретроспекції відбилися в архітектурній діяльності періоду післявоєнної відбудови міст і сіл України. Особливо це мало значний вплив на грандіозну відбудову Хрещатика (архітектори: О. Власов, А. Добровольський та ін.). Багаті традиції українського бароко, які використали автори в забудові столичної вулиці, гармонійно поєднані з міським рельєфом. В архітектурі будинків була активно застосована українська орнаментальна пластика та колорит.

В 1960–70-ті роки з'являються перші прояви нової образності архітектури, використання сучасних індустріальних

конструкцій та прогресивних будівельних матеріалів – Палац спорту в Києві (архітектори: Михайло Гречина, О. Заваров); наземні станції Київського метрополітену «Хрещатик» (архітектори: А. Добровольський, В. Єлізаров та ін.); «Університет» (архітектори: Г. Головка, М. Сиркін та ін.); готель «Тарасова гора» в м. Каневі (архітектори: Н. Чмутіна, Е. Гусева, В. Штолько та ін.); Палац дітей та юнацтва у Києві (архітектори: Авраам Мілецький, Едуард Більський); кіноконцертний палац «Україна» (архітектори: Є. Маринченко та ін.). Оригінальністю та новизною форм позначена архітектура комплексу Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка (архітектори В. Ладний, А. Буділовський, Л. Коломієць та ін.).

Сучасність, ХХІ століття

Мова сучасної архітектури стає більш глобальною, плюралістичною за творчим спрямуванням, але водночас значущу роль відіграють нові творчі пошуки прогресивних напрямів, принципів та прийомів вирішення форми та змісту в архітектурі.

В творчості київської генерації українських архітекторів все частіше зустрічаються прояви постмодерну та хай-теку як віддзеркалення глобалізації процесу розвитку світової архітектури. В нових будовах стильового спрямування вдало використовуються нові конструктивні та художньо-пластичні можливості як традиційних будівельних матеріалів, так і нових – легкі металопластикові конструкції,

вишукані оздоблювальні матеріали (готель «Хрещатик», арх. Л. Філенко; діловий комплекс «Зовнішекспосервіс», архітектор О. Донець та ін.; банк «Україна», архітектор С. Бабушкін та ін.; офісний центр «Київ-Донбас», архітектор В. Жежерін та ін.; готельно-офісний центр «Східний горизонт», арх. О. Комаровський, комплекс «Ексімбанк», архітектор І. Шпара та ін.) і багато інших новітніх будов. Реконструкція та оновлення майдану Незалежності в м. Києві також стала знаковою подією, бо утвердила для архітектурно-художні символи нового іміджу суверенної України.

Народна архітектура

Окремою сторінкою української архітектури можна назвати архітектуру народну. До найбільш поширених зразків української архітектури, що зберіглися до наших часів, відносяться дерев'яні храми. Оскільки дерев'яні пам'ятки потребують особливого догляду, ці зразки архітектури часто перевозяться до спеціальних заповідників. Найвідоміші музеї у яких можна побачити відреставровані пам'ятки архітектури XVIII-XIX ст.: Музей народної архітектури та побуту України, що знаходиться біля селища Пирогів у Києві; Шевченківський гай у Львові; Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни; Етнографічний музей «Хутір Савки» поблизу Києва та інші.

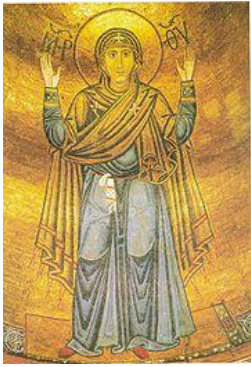
Видатні українські архітектори:

- Паоло Фонтана (1696 – 1765) – видатний волинський архітектор доби пізнього бароко.
- Бернард Меретин (к. XVII ст. – 1759) – визначний архітектор епохи пізнього бароко та рококо німецького або італійського походження. Будував на західних землях України.
- Ковнір Степан Дем'янович(1695 – 1786) – український архітектор XVIII ст., майстер українського бароко.
- Григорович-Барський Іван Григорович (1713-1785) – архітектор, представник українського бароко.
- Левинський Іван Іванович (1851-1919) – видатний галицький архітектор, представник стилю сецесія
- Городецький Владислав Владиславович (1863-1930) – польсько-український архітектор-модерніст, підприємець, меценат.
- Бекетов Олексій Миколайович (1862 – 1941) – український архітектор і педагог. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1941).
- Січинський Володимир Юхимович (1894 – 1962) – архітектор, графік і мистецтвознавець.

Українське образотворче мистецтво

Розвиток образотворчого мистецтва в Україні веде відлік із прадавніх часів. Знахідки археологів, зокрема, періоду трипільської та скіфської культур, вирізняються майстерною технікою виконання і засвідчують високий мистецький рівень витворів предків сучасних українців.

Українське малярство. Іконопис

Пізніше дійшли до нас зразки мистецтва Київської Русі, яке розвивалося в загальному руслі середньовічної європейської культури і було пов'язане з церквою і християнською вірою. Провідні жанри образотворчого мистецтва Києво-Руської держави – мозаїка, фреска, іконопис і книжкова мініатюра.

Цілий світ давньоруського мистецтва в єдиному ансамблі архітектури, живопису і декоративно-прикладного мистецтва дійшов до нас у київському Софійському соборі, який зберіг єдині в усій Європі зразки світського монументального живопису XI ст. Окрасою собору є збережені мозаїки, які прикрашають центральну баню і головний вівтар.

Шедевром мистецтва мозаїки вважається зображення Оранти (або Богоматір Непорушна Стіна) в центральній апсиді. Мозаїка має 6 метрів заввишки. Унікальність зображення полягає в тому, що воно виконане на внутрішній поверхні апсиди Собору, і з різних точок Оранта виглядає зображеною у різних позах – стоячи, схилившись у молитві чи на колінах.

Світський портрет

До XVII ст. головними художніми творами в Україні залишалися ікони. Перехідну роль між іконописом і світським портретним живописом займали так звані парсуни – портрети, виконані прийомами іконописної техніки. Заможні родини козацької старшини часто замовляли свої портрети.

У XVII-XVIII ст. важливу роль у розвитку національного художнього мистецтва відігравали мистецька школа при Києво-Печерській лаврі та Києво-Могилянська академія. Визначним мистецьким осередком у Харкові були «додаткові класи» при Харківському колегіумі, які фактично були справжньою академією мистецтва.

Розквіт світського портретного живопису припадає на другу половину XVIII ст. Саме тоді багато талановитої української молоді навчалася та працювало в Петербурзькій академії мистецтв. Найвідоміші художники Росії того часу Дмитро Левицький – родом з Києва, Володимир Боровиковський – із Миргорода. Українцями були творець історичного жанру російського академічного мистецтва

Антон Лосенко (уродженець Глухова) та видатний скульптор доби класицизму І. Мартос з Ічні Чернігівської губернії.

Творчість Д. Левицького підняла портретне мистецтво Російської імперії до рівня західноєвропейських митців. Магнатська родина Воронцових вважала його за родинного майстра та добре платила за портрети його пензля. А портрети шляхетних смолянок стали унікальною серією портретів всього XVIII ст., як і прижиттєвий портрет філософа Дені Дідро, що позував Левицькому в Петербурзі.

Живопис XIX століття

Хоча у XIX столітті головним центром освіти в Російській імперії і далі була Академія мистецтв у Петербурзі, багатьох художників приваблює Україна – «нова Італія», як її тоді називали.

Перехід до реалізму ініціював учень Боровиковського, українець з грецьким корінням з Ніжина Олекса Венеціанов (1779 – 1847). Він мав у своїй майстерні у Петербурзької академії мистецтв значну групу учнів. Але авторитет та блискуча художня манера Карла Брюллова вразила учнів Венеціанова більше й вони перейшли до модного метра.

Серед учнів Брюллова були й останні українські майстри класичного малярства – Іван Сошенко, Тарас Шевченко, Дмитро Безперчий та ін. Тарас Шевченко, геній українського слова, був за фахом художник. Його творчість охопила декілька галузей малярства: портретну, жанрову, пейзажну, релігійну.

Як представник останньої доби класицизму (часи Бідермайєр), Шевченко унікав великих академічних полотен, а його творчість найкраще виявлялася у невеликих інтимних речах. Правда, він не унікав і більших образів олійними фарбами (наприклад, «Катерина»), особливу ж малярську славу йому здобули портрети – елегантні жіночі, індивідуальні чоловічі. У романтичних картинах «Селянська родина», «Циганка-ворожка» та інших уже помітний відхід від чистого академізму. Різнобічний талант митця відбився і в художній графіці (серія «Мальовнича Україна» тощо). 1860 року Тарасові Шевченку надали звання академіка гравюри Петербурзької академії мистецтв. Нажаль, заслання та заборона малювати перешкодили розкритися в повній мірі його живописному таланту.

Інший представник класицизму, російський художник Василь Тропінін говорив, що Україна замінила йому Академію. Він багато років жив і працював на Поділлі і присвятив українській темі чимало портретів: «Дівчина з Поділля», «Хлопчик із сокирою», «Весілля в

селі Кукавці», «Українець», «Портрет подільського селянина».

Тісно пов'язаною з Україною була доля художника-мариніста Івана Айвазовського, який значну частину життя провів у рідній Феодосії і заповів цьому місту свою картинну галерею. Українська тема звучить у його роботах «Очерети на Дніпрі поблизу містечка Алешки» та унікальній для художника жанровій картині «Весілля на Україні».

Новаторською для пейзажу стала творчість Архіпа Куїнджі, який народився поблизу Маріуполя. Перша ж виставлена ним картина – «Ніч на Дніпрі» – стала сенсацією в Петербурзі. Художник володів неймовірним талантом писати краєвиди та гру світла на хмарах, деревах, скелях.

Головна тенденція образотворчого мистецтва другої половини XIX ст. – рух до реалізму – головна тенденція творчих зусиль членів Товариства пересувних художніх виставок. Найзнаменитіший живописний портрет Тараса Шевченка написано ініціатором створення та ідейним керівником товариства передвижників українцем з Острогорського на Слобожанщині Іваном Крамським. Багато видатних художників-передвижників були також родом з України: Олександр Литовченко (з Кременчука), Микола Ярошенко (з Полтави), а Микола Ге довгі роки жив на хуторі поблизу Харкова.

Родом з-під Чугуєва був художник-реаліст Ілля Рєпін. Навіть після від'їзду до Росії, скучав за Батьківщиною та повертався до неї. Він часто гостював у маєтку Качанівка українських меценатів поміщиків Тарновських. В їх родинній садибі Качанівці Рєпін створив перші етюди до знаменитої картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Таким чином, в його творчості та житті Україна посідала значне місце.

Видатним майстром побутового жанру був Микола Пимоненко. Більшість його робіт, написаних на теми селянського життя, відрізняються щирістю, емоційністю, високою живописною майстерністю: «Святочні ворожіння», «Весілля в Київській губернії», «Проводи рекрутів», «Свати», «Жнива», «По воду», «Ярмарок», інші. Пимоненко – автор близько 715 картин і малюнків. Він один з перших у вітчизняному малярстві поєднав побутовий жанр і поетичний український пейзаж, заснував у Києві художню школу.

«Шукачем сонця» називали Володимира Орловського, одного з засновників нового українського реалістичного пейзажу. Найкращим українським портретистом к. XIX – поч. XX ст. вважається Олександр

Мурашко – учень Іллі Рєпіна, автор уславленої «Каруселі», «Дівчини в червоному капелюшку», «Старого вчителя», «Парижанок біля кафе».

Поєднання мистецтва з усвідомленням національної ідеї вперше відбувається в творчості Сергія Васильківського. Свою майстерність він повністю віддає Україні: пише пейзажі Подніпров'я, Поділля, Слобожанщини, архітектурні пам'ятники, жанрові картини, історичні полотна (зокрема «Козаки в степу», «Козача левада», портрет Тараса Шевченка). Одночасно вивчає і збирає пам'ятки старовинного українського мистецтва.

1900 року Васильківський спільно з художником-баталістом Миколою Самокишем створює альбом «З української старовини», коментарі до акварелей Васильківського пише історик Дмитро Яворницький, засновник музею в Катеринославі.

Живопис ХХ століття

Трохи пізніше, ніж в Західній Європі в Україні на межі століть з'являються художники-імпресіоністи, які прагнуть передати у творах витончене відтворення особистісних вражень та спостережень. Яскравим представником цієї генерації малярів був Микола Бурачек, відомий картинами Дніпра та Києва.

Довгі роки мешкала під Харковом у селищі Нескучне жінка-маляр Зінаїда Серебрякова (1884-1967), багато творів якої присвячено українському селу та темам Сходу. Вона також належить до вітчизняних імпресіоністів. Після еміграції Серебрякова довгі роки мешкала у Франції та Бельгії.

Частину робіт закордонного періоду майстрині передано в Київ.

Розвиток живопису в Україні у післяреволюційні роки на початку ХХ ст. проходив у боротьбі художніх течій і напрямів. Поряд з тими, хто стояв на позиціях традиційного реалізму, творили прихильники футуризму, формалізму (наприклад, розписи Василя Єрмилова Харківського партійного клубу). Крім масових агітаційних форм образотворчого мистецтва, помітного прогресу досягла станкова графіка та живопис. У галузі станкової графіки працювали Михайло Жук, Іван Падалка, Володимир Заузе. У живописі найвідомішими були полотна Киріака Костанді, Федора Кричевського, Олександра Мурашка. Георгій Нарбут оформив перші українські радянські книги та журнали «Мистецтво», «Зорі», «Сонце труда». У Західній Україні в перші післяреволюційні роки працювали Іван Труш, Антон Монастирський, Осип Курилас.

Добре відомі твори Миколи Самокиша на українську історичну тематику: «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва 1648» (1929), «Битва під Жовтими Водами», «Абордаж турецької галери запорожцями» (1930), «Битва Івана Богуна під Монастирищем 1653» (1931), «Бій під Царичанкою 1709», «Похід запорожців на Крим» (1934), «Руйнування Батурина Меншиковим», «Кость Гордієнко нищить драгунів Кемпеля», «Битва Максима Кривоноса з Яремою Вишневецьким» (1934), «Царські жандарми везуть Шевченка у заслання» (1938) та ін.

Київський художній інститут (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури) став справжнім центром авангардного образотворчого мистецтва. Сюди в цей час повертається всесвітньовідомий Казимір Малевич – засновник абстрактного супрематизму, в якому зображення складалося зі сполучень найпростіших геометричних фігур. Значний вплив на творчість Малевича, за його власними словами, справили культура і побут українського села, але він пішов далі від мистецтва села.

Яскравою сторінкою став український авангард поч. ХХ ст., представлений іменами художників Олександра Богомазова, Михайла Бойчука, Анатолія Петрицького та ін. Михайло Бойчук започаткував новий напрям монументального мистецтва ХХ ст. – неовізантизм, поклавши в його основу органічне поєднання традицій давньоруського іконопису з конструктивними особливостями візантійського живопису. На жаль, багато видатних художників (Михайло Бойчук, Василь Седляр, Іван Падалка та ін.) були знищені комуністичним режимом в часи репресій.

Український живопис 60-80 рр. ХХ ст., характеризувався негативними тенденціями партійного диктату соціалістичного реалізму, що насаджував народницький академічний стиль ХІХ ст., пропагандизм і догматичність. Крім того, згідно з гаслом про те, що мистецтво повинне бути зрозумілим «широким масам», на творчий експеримент, пошук нових форм була фактично накладена заборона. Водночас і далі творили такі видатні художники як Олексій Шовкуненко, Тетяна Яблонська, Садовського Віталія, Михайло Деревус, Василь Касіян.

Сьогодні твори Тетяни Яблонської, Івана Марчука, Феодосія Гуменюка, Садовського Віталія, Андрія Чебикіна, Олександра Бородая та інших відомі далеко за межами України.

Народний живопис

Поряд із канонічним та академічним малярством ще з княжих часів в Україні

розвивається унікальний жанр «народної картини». Образи «Козака Мамає» та «Козака з бандурою» стали знаковими для українського мистецтва. Як елемент народного побуту, ці картини стали відображенням характеру та світогляду простого українського народу.

XX ст. подарувало ціле гроно талановитих майстрів народного живопису, які у своїй творчості розвивають барвисті й фантастичні образи, породжені уявою та реалізовані за законами стилістики народного малярства XVIII-XIX ст. і українського декоративного розпису. Це Ганна Собачко-Шостак, Параска Власенко, Наталя Вовк, Параска Хома, Марія Приймаченко, Никифор Дровняк, Катерина Білокур, Іван Сколоздря та ін.

Українська графіка

Українська графіка бере свій початок з глибини віків. Поява рукописної книги в Київській Русі в XI–XII ст. дала плідний ґрунт для розвитку книжкової графіки

Художники Київської Русі в XI–XII ст. оздоблювали книгу орнаментальними заставками, вигадливими заголовними літерами (ініціалами), сторінковими ілюстраціями (мініатюрами), а також численними дрібними малюнками на берегах сторінок.

Найдавнішими витворами книжкової графіки, що збереглися до нашого часу, є книги XI–XII ст.: «Остромирове Євангеліє» (1056–1057), «Ізборник Святослава» (1073), «Трірський псалтир» (або «Кодекс Гертруди»; 1078–1087), «Юр'ївське Євангеліє» (1120–1128) та «Добрилове Євангеліє» (1164).

Блискучому розвитку книжкового мистецтва Київської Русі було нанесено тяжкого удару монголо-татарською навалою в середині XIII ст., коли було знищено багато рукописних книг. З другого боку, українські землі були загарбані в XIV ст. сусідніми феодальними державами.

Свідками високохудожнього, професійного книжкового мистецтва тих часів є «Бесіди Григорія Богослова» (XIII ст.), «Хроніка Георгія Амартола» (поч. XIV ст.), «Галицьке Євангеліє» (XIII–XIV ст.) та «Київський псалтир» (1397).

Незважаючи на тяжкі часи боротьби українського народу з іноземними загарбниками у XIV–XV ст., мистецтво рукописної книги все-таки не припиняло розвитку. Особливо багатою і різноманітною стає орнаментика заставок та ініціалів. Вони komponуються на основі рослинних, тератологічних (звіриних) та вигадливо сплетених геометричних елементів – плетінки.

Наприкінці XV – у першій половині XVI ст., у добу великих соціальних і національних визвольних рухів українського народу,

зростання національної свідомості, розвитку культури, тяжіння до освіти, збільшується й попит на книгу.

Для виготовлення великої кількості рукописів, крім коштовного пергаменту, тепер застосовується папір як значно дешевший матеріал. В художньому оздобленні поряд з темперою використовують акварель, що добре сприймається папером. З'явилося «півуставне» письмо. У заголовках тексту широко вживається декоративна в'язь. Композиція заставок та ініціалів збагачується мотивами контурної плетінки, яка рисунком нагадує плетені або ткані побутові вироби. Широко вживається плетінчаста циркулярна орнаментика. Вигадливі сплетення між собою контурних кілець у вигляді вісімок утворюють різноманітні геометричні фігури: ромбики, квадрати, трикутники, півкільця, хрестики й інші форми, які потім ілюмінуються соковитими фарбами.

Чудовими взірцями книжкового мистецтва XVI ст. є «Служебник» та Євангелія, оздоблені обдарованим художником першої половини XVI ст. Андрійчиним. Та особливо вславилася «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561), виконане Михайлом Васильовичем з села Пересопниця на Волині.

У цих книгах, крім заставок та ініціалів, вирішених у формі традиційного орнаменту, є й сторінкові ілюстрації із зображенням євангелістів. Кожна ілюстрація обрамлена пишним рослинним орнаментом, у формах якого присутні елементи ренесансного мистецтва. А в зображеннях євангелістів художники прагнуть до вираження матеріальності, зберігаючи прийоми традиційної іконографії.

Високий пафос визвольної боротьби українського народу 1648–1654 рр. проти польсько-шляхетської агресії спричинив піднесення національної культури й мистецтва. Графіка рукописної книги XVI – XVII ст. досягає найвищого розвитку. Книга набуває більшої декоративності, мальовничості. У композиції релігійного змісту все частіше вводяться сюжети світського характеру – місцевий пейзаж, архітектура, портрет, побутові сцени.

Вражає велике розмаїття в орнаментальному оздобленні книги. Заставки й ініціали з комбінацій геометричного плетіння щедро доповнюються рослинним кольоровим орнаментом, який обрамляє всю сторінку довкола тексту. Розкішний рослинний орнамент домінує тепер в оздобленні рукописної книги протягом всього часу її існування. Незважаючи на те, що в середині XVI ст. в Україні виникло книгодрукування, рукописна книга не припинила свого існування. Вона продовжувала свій розвиток паралельно з друкованою книгою

протягом всього XVII ст. і навіть у наступному столітті.

В оздобленні рукописів художники часто використовують копії з гравюр стародруків і виконують їх у техніці рисунка пером з розкольоровкою аквареллю.

В другій половині XVII–XVIII ст. настає небувалий розквіт українського граверства. Графічне оздоблення стародруків стає дедалі багатшим і розкішнішим. Особлива увага художників приділяється титульному аркушеві, композиція якого збагачується сюжетно-орнаментальними елементами та фронтиспісом, що друкувався на звороті титула. Текст книги щедро ілюструється сторінковими або невеликими текстовими гравюрами і декорується сюжетно-орнаментальними заставками з гарною шрифтовою в'яззю, ініціалами, кінцівками та іншими декоративними елементами.

Орнаментика книжкових прикрас завжди вигадливо komponується з елементами ренесансного та барочного мистецтва, яке було співзвучне добі національного піднесення й стало органічною часткою української культури.

На початку XIX ст. українське графічне мистецтво вступає в новий етап свого розвитку. Внаслідок зростання антифеодального руху народних мас виникають нові революційно-демократичні ідеї, які впливають і на формування мистецтва. Провідне місце тепер займає станкова графіка, а в ній на широку дорогу виходять побутовий та історичний жанр, пейзаж та портрет, які в період переважання церковних канонів лише частково існували в книжковій та естампній гравюрі.

Збагачення художньої мови сприяло опануванню митцями нових графічних технік: торцевою гравюрою на дереві, автолитографією, офортом, акватинтою, які з'явилися в кінці XVIII – на початку XIX ст.

Поєднання елементів народного мистецтва з рисами новітніх художніх шукань, рисунки шрифтів на базі модернізації кирилиці й шрифтів українського бароко дістали широке застосування у нарбутівському книжковому оформленні і наслідувались його учнями.

Українській станковій графіці початку XX ст. притаманна розмаїтість пошуків. Виникнення нових видавництв, створення спеціальних літографічних майстерень, організація художніх товариств та навчальних мистецьких закладів дали змогу графікам працювати в різних графічних техніках – автолитографії, офорті, гравюрі на дереві та лінолеумі.

Видатні українські гравери:

- Майстер Ілія

- Щирський Іван (бл. 1650-1714)
- Левицький Григорій Кирилович (1697-1769)
- Карновський Михайло
- Іларіон Мігура (гравюра «Мазепа серед добрих діл своїх», 1706 рік)
- Мартинович Порфирій Денисович (1856-1933)
- Сластьон Опанас Георгійович (1855-1933)

Українська скульптура

Початки української скульптури губляться в глибині віків разом із початками історії українського народу. З певністю можна твердити, що скульптура на Україні процвітала як у формах монументальних, так і в формах дрібних пластичних виробів ще задовго до розповсюдження на Україні християнства. Монументальні кам'яні скульптури – т. зв. кам'яні баби – були широко розповсюджені по всіх теренах українських земель. Дрібніші скульптурні вироби теж знаходять археологи по всій Україні; ці вироби також із різних часів і належать до пам'яток різних народів, що або жили на Україні, або мали тут свої колонії, або кочували чи переходили через Україну, або що, нарешті, були в зносинах із населенням України; в цьому останнім випадку їхні скульптурні вироби потрапляли на Україну шляхом торгівлі, військового грабунку чи ще в який інший спосіб.

Найстарші пам'ятники української скульптури, мабуть, не старіші початків XI ст. і відносяться до доби християнської. До таких пам'яток належать, наприклад, мармурові саркофаги чи великі мармурові труни в соборі Софії в Києві, дрібні бронзові або мідяні речі, особливо натільні хрести, хрестики та ікони й іконоки.

Впродовж XI – XII ст. скульптура як орнаментальна, так і фігуральна прийшла на Україну з Болгарії й, очевидно, болгарські впливи давали себе відчувати весь час, хіба лиш подекуди на них напластовувалися безпосередньо романські впливи.

Рішучу перемогу західних романських впливів в українській скульптурі доводиться констатувати в XIII – XIV ст. На жаль, пам'яток скульптури залишилося дуже небагато, але й ті, які залишилися, свідчать, як і пам'ятки архітектури, що українське мистецтво в той час остаточно романізувалося і для цих пам'яток треба шукати аналогій у романському мистецтві Західної Європи. Характерною пам'яткою тут передусім є скульптурні оздобы пишного романського порталу церкви св. Пантелеймона в Галичі. Відливаної скульптури, себто скульптури з металу, від доби візантійсько-романської зосталося чимало, але це все здебільшого дрібні речі: маленькі натільні іконки, хрестики звичайні або енкалпіони (тобто

такі, що розкривадася, а всередині були вкриті рясно скульптурами); іконки також були або прості, або складні, так що могли закриватися і на кожній сторінці мали святі зображення. Ще з дрібних металевих скульптур того часу збереглося чимало медальйонів і особливо монет із скульптурними зображеннями київських князів.

Мистецтво готики принесли на Україну німецькі майстри з Північно-Східної Німеччини. Готицьке мистецтво розлилося по Україні й трималося тут протягом XV – XVI ст. Найкраща пам'ятка бронзової готицької скульптури у Львові – це дракон.

Мистецтво ренесансу занесли на Україну майстри-італійці з Північної Італії. Але ренесансове мистецтво не витіснило вповні старого мистецтва готицького, що вже мало за собою на Україні принаймні двохсотлітню традицію. Правда, з більших центрів, як Львів, мистецтво ренесансу витіснило поступово готику, але в провінції готика трималася ще не тільки ціле XVI, але й добру половину XVII ст. Вже після ренесансу принесли італійці на Україну стиль барокко, а готика все ще доживала свого віку, так що подекуди стиль барокко безпосередньо приходив на готику. Тому відносно деяких пам'яток XVII ст. можуть бути вагання, чи їх визначити як пам'ятники мистецтва готицького чи барокового, як, наприклад, церква у Львові або церква в Сутківцях на Поділлі.

Час ренесансу на Україні порівняно недовгий – десь друга половина XVI ст. та початок XVII, – але й за цей час встигли вивести на Україні прекрасні пам'ятки архітектури й оздобити їх дуже рясною орнаментальною ренесансовою різьбою. Разом із життєрадісним ренесансовим орнаментом італійські майстри принесли на Україну й тип італійських скульптурних надгробків, теж досить життєрадісних, а в кожному разі позбавлених елегійного суму й трагічного сприймання смерті.

У XVI ст. італійські майстри у Львові оздобили пишним декоративним скульптурним орнаментом виведені ними будинки львівських патрицій на Ринку та на прилеглих вулицях, деякі костьоли й церкви, як каплицю Боїмів або Кампіанів коло католицької кафедри, або православну тоді каплицю біля волоської церкви.

Головним центром ремесла й мистецтва в добу барокко в Україні зоставався Львів. Одною з більше відомих львівських майстерень була майстерня родини Франковичів, що майже ціле XVII ст. переходить від одного члена роду до другого. Франковичі відливали в своїй майстерні найбільше дзвони та гармати, іноді з дуже вибагливими та артистичними орнаментами, але виготовляли також і самостійні металеві скульптури.

На Східній чи в Центральній Україні, де скульптура набула великого значення головним чином як декорація пишної архітектури козацького барокко, вона різниться більше матеріалом скульптури, ніж стилем виконання. Коли в Західній Україні скульптори-різьбярі працювали головню в камені, майстри козацького барокко різали переважно з дерева. Різали цілі постаті й рельєфи, іноді складні композиції. Розвинулася й ліплена скульптура.

Все мистецтво середини XVIII ст. дістало назву мистецького стилю «рококо». Хоч цей стиль більше декоративний, він перейняв всі вияви творчості, проте розмах барокко був такий міцний, що традиції його не вщухали й подекуди просякали всю добу рококо. Мистецтво рококо в Західній Україні продовжує розвивати засади єзуїтського барокко, а в Центральній та Східній Україні – засади козацького барокко. В Західній Україні продовжувала розвиватися скульптурна різьба з каменю, а виробництво металевих скульптур ніби вщухло; в Центральній Україні продовжувала розвиватися скульптурна різьба з дерева, дуже розвинулося сніцерство, що часами підносилося до великих творів металевої скульптури, а також, розвинулася далі ліплена скульптура із стукко як декорація тогочасних будівель.

В шестидесятих роках XIX століття проти класичності почалася сильна реакція. Оскільки класичного стилю мистецтва найбільше трималися академії, то скульптуру та малярство доби класичності прозвали «академізмом», і в мистецтві молоді майстри почали завзяту боротьбу проти академізму під прапором нових тоді в мистецтві ідей реалізму.

В Галичині в кінці XIX ст. підтримував традиції доброго мистецтва доби класичності Петро Війтович, якого поляки прозвали «нашим Фідієм». Він працював у Відні та Будапешті, а у Львові декорував своїми скульптурами фасади великого львівського театру, головного залізничного палацу, Промислового музею та костьолу св. Галжбети.

З початком XX ст., коли взагалі поживавився мистецький рух на Україні, українські майстри почали шукати зв'язків із поступовішим мистецтвом Заходу та з національними українськими традиціями.

В УРСР скульптуру сталінської доби знищило населення за перших днів німецької окупації 1941. По перемозі над німцями, радянський уряд почав відновлювати пам'ятники, передусім генсеку Сталіну та ін. діячам жовтневої революції, а також «героям Радянського Союзу» і «героям соц. праці».

Найбільше розвинений жанр у скульптурі УССР повоєнної доби і досі – портрет.

Чимало скульпторів працювали в пластиці малих форм, зокрема в майоліці і теракоті: Б. Довгань («Волошки», 1960), В. Клоков («Біля струмка», 1962), Я. Ражба («Мавка», 1960, «Геофан Грек», 1970, «Дон Кіхот і Санчо», 1971), В. Трегубова («Одарка», «Карась», 1970), В. Шатух («Приятелі», 1957) та ін.

У 1970-х рр. Спостерігається помітне відродження медальєрства в УРСР (перша виставка медалей 1975 у Києві); у цій ділянці працювали Г. Кальченко, Е. Мисько, О. Скобликов, І. Хотінок та ін.